

**T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ PROGRAMI**

**PEYAMİ SAFA'DA CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK
MODERNLEŞMESİ**

Kevser AKYOL

**Danışman
Doç. Dr. Hıdır Önür**

MANİSA-2024

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Peyami Safa’da Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

31/07/2024

Kevser AKYOL

ÖZET

Peyami Safa'da Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesi

Bu tez metninde Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşme süreci, 1899-1961 yılları arasında yaşamış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine, Birinci Cihan Harbine, akabinde imparatorluktan yeni bir yönetim biçimi olan Cumhuriyet rejimine geçiş sürecine, Cumhuriyet Döneminde modern bir ulus devlet inşa edilmesi sürecinde yaşanan modernleşme hareketlerine, toplumsal değişim ve dönüşüme tanıklık etmiş, tanıklık etmenin ötesinde bu modernleşme sürecinin hem tek tek bireyler üzerinde hem de toplumsal yaşam üzerinde bıraktığı etkiyi derin bir tahlile tabi tutan Peyami Safa'nın perspektifi ile değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda modernite kavramı ve kavramın tarihsel gelişimi, Batı dışında kalan toplumların yaşadığı modernleşme süreci, toplumsal ve kültürel değişmeyi beraberinde getiren modernleşme hareketlerinin dönemin sosyo-kültürel yapısını nasıl ve hangi açılardan etkilediği konuları ele alınmıştır. Türk Modernleşme sürecine tanıklık etmiş bir yazar olan Peyami Safa'nın düşünceleri ışığında; Asya kıtası ile Avrupa kıtasının kesiştiği bir konumda yer alan, kültürel olarak ise doğu medeniyeti ve batı medeniyeti arasında kalan ülkemizde yaşanan modernleşme hareketleri, modernleşmenin Türk toplumu üzerinde yarattığı sosyal, kültürel, siyasi, ahlaki değişme gözler önüne serilmiş, bu yaşanan toplumsal değişimin nasıl bir kültürel zemine oturduğu anlatılmıştır.

Peyami Safa, Batı'nın sahip olduğu ileri seviyedeki kültür ve medeniyeti örnek almamız gerektiğini savunurken Türk Modernleşmesinin kendine özgü bir kimlik ve karakter taşıması gerektiğinin de altını çizmiştir. Safa, coğrafi olarak da zihniyet olarak da Doğu medeniyeti ile Batı medeniyeti arasında bir yerde konumlanan Türk toplumunun modernleşmesini değerlendirirken bu iki farklı kültür ve medeniyetten birini diğerine tercih edip üstün görmemiş; bilakis ikisinin de kendi farklı iç dinamiklerinin bulunduğunu iddia etmiştir. Bu iki coğrafya arasında kalan Türk toplumunun modernleşmesi de bu iki kültürün birbirini tamamlayan parçalarından anlamlı bir sentez şeklinde olduğu müddetçe başarıya ulaşır. Yani ideal modernleşme Doğu ve Batı medeniyetlerinin anlamlı bir sentezidir. Burada önemli olan husus; Modernleşmeyi, “Doğu ve Batı medeniyetleri arasında din, dil, kültür ve zihniyet

farklılıklarının çatışması olarak değil; iki medeniyetin sahip olduğu kültürün benzer ve ortak yanlarından anlamlı bir sentez oluşturabilmek” olarak ele alabilmenin elzem olduğu düşüncesini benimseyebilmektir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Batılılaşma, Kültürel Değişme, Cumhuriyet Dönemi, Peyami Safa.

ABSTRACT

Turkish Modernization in the Republican Period in Peyami Safa

In this thesis text, the Turkish Modernization process in the Republican Period is evaluated from the perspective of Peyami Safa, who witnessed the last period of the Ottoman Empire, which existed between 1899-1961, the First World War, and the subsequent transition from the empire to a new form of government, the Republic regime, the modernization movements, social change and transformation experienced in the process of building a modern nation state in the Republican Period, and beyond witnessing, he subjected the impact of this modernization process on both individuals and social life to a deep analysis.

In this context, the concept of modernity and its historical development, the modernization process experienced by non-Western societies, how and from what perspectives the modernization movements that brought about social and cultural change affected the socio-cultural structure of the period were discussed. In the light of the thoughts of Peyami Safa, a writer who witnessed the Turkish Modernization process; the modernization movements experienced in our country, which is located at the intersection of the Asian and European continents and culturally between the Eastern and Western civilizations, the social, cultural, political and moral changes that modernization has created in Turkish society and the cultural ground on which this social change has occurred are discussed.

While Peyami Safa argued that we should take the advanced culture and civilization of the West as an example, he also emphasized that Turkish Modernization should have its own identity and character. Safa, while evaluating the modernization of Turkish society, which is geographically and mentally located somewhere between Eastern and Western civilizations, did not prefer one of these two different cultures and civilizations to the other, and argued that both have different internal dynamics. The modernization of Turkish society, which is located between these two areas, will be successful as long as there is a meaningful synthesis of the complementary parts of these two cultures. In other words, ideal modernization is a meaningful synthesis of

Eastern and Western civilizations. The important point here is to accept that it is important to consider modernization in the following context: “To create a meaningful synthesis not from the conflict of religion, language, culture and mentality differences between Eastern and Western civilizations, but from the similar and common aspects of the cultures of the two civilizations.”

Keywords: Modernization, Westernization, Cultural Change, Republican Period, Peyami Safa

TEŞEKKÜR

Bu dünya okumamız gereken bir kitaptır. Okuyucu olarak bizlere düşen görev dünya kitabını bir bütün olarak ele alıp kavrayabilmektir. Öğrenme merakı ve anlama ihtiyacı ile yola çıkan bu tez metninin tamamlanma sürecinde bilgi ve deneyimiyle rehberlik ederek yol gösteren, her zaman anlayışlı bir tutum gösteren, lisansüstü hayatımda karşılaştığım ve karşılaşmaktan memnuniyet duyduğum danışman hocam Sayın Doç. Dr. Hıdır ÖNÜR’e, lisans hayatım boyunca üzerimde emeği büyük, yüreğimde acısı taze olan, öğrencisi olmaktan onur duyduğum, ebedi istirahatine kavuşmuş olan Sayın Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN’a müteşekkirim. Varlıkları ile bana güç verip destekleyen, eğitim öğretim hayatım boyunca maddi ve manevi desteğini esirgemeyen, sevgili annem Sacide ERGİN ve babam Musa ERGİN’e yürekten teşekkür ederim. Son olarak; hayat denen yolculukta her daim yanımda olan, sevgisini ve bana olan inancını hep hissettiğim, yıldığımda beni ayağa kaldırıp yüreklendiren sevgili eşim Yücel AKYOL’a minnettarım.

Kevser AKYOL

Manisa,2024

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR.....	vi
GİRİŞ.....	1

1.BÖLÜM

MODERNİTE VE MODERNLEŞMENİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. Modernitenin Kökeni ve Tarihi Gelişimi.....	3
1.1.1. Bir Kavram Olarak Modernite.....	3
1.1.1.1. Modernite Tanımları ve Kuramları.....	4
1.1.2. Bir Süreç Olarak Modernite	12
1.1.2.1. Modernitenin Düşünsel Temelleri: Aydınlanma	12
1.1.2.2. Modernitenin Siyasi Temelleri: Fransız Devrimi.....	15
1.1.2.3. Modernitenin Ekonomik Temelleri: Sanayi Devrimi.....	17
1.2. Bir Kavram Olarak Modernleşme ve Modernleşme Tanımları.....	19

2.BÖLÜM

TÜRK MODERNLEŞMESİNİN TARİHİ SEYRİ

2.1. Türk Modernleşmesi.....	23
2.1.1. Osmanlı’da Batılılaşma Hareketleri.....	23
2.1.1.1. III. Selim ve II. Mahmud Dönemi Batılılaşma Hareketleri.....	25
2.1.1.2. Jön Türkler ve I. Meşrutiyet Dönemi Modernleşme Hareketleri	31
2.1.1.3. İttihat ve Terakki Dönemi ve II. Meşrutiyet Dönemi Modernleşme Hareketleri	33
2.1.2 Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Hareketleri	36
2.2. Literatürde Peyami Safa’da Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesi.....	43

3. BÖLÜM

PEYAMİ SAFA VE TÜRK MODERNLEŞMESİ

3.1. Araştırmanın Metodolojisi	46
3.1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	46
3.1.2. Araştırmanın Önemi	47
3.1.3. Araştırmanın Yöntemi	47
3.1.4. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları.....	48
3.2. Peyami Safa’nın Hayatı.....	49
3.2.1. Çocukluk ve Gençlik Yılları.....	49
3.2.2. Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Peyami Safa	53
3.2.3. 1940’lı Yıllar ve Çok Partili Hayata Geçiş Evresinde Peyami Safa	60
3.3. Peyami Safa’nın Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesini Değerlendirmesi.....	65
3.3.1. Türk İnkılabı Öncesindeki Fikir Akımlarına Bakışı.....	65
3.3.2. Modernleşme/Batılılaşma Hakkındaki Görüşleri.....	68
3.3.3. Türk İnkılabını Modernleşme Bağlamında Değerlendirmesi.....	72
3.3.4. Doğu-Batı Medeniyetlerinin Sentezi Olarak Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesini Değerlendirmesi.....	81

3.3.5. Modernleşme Sürecinde Yaşanan Kültürel Değişme ve Buhran Hakkındaki Görüşleri.....	94
---	----

SONUÇ	101
--------------------	-----

KAYNAKÇA	109
-----------------------	-----

GİRİŞ

Modernite ve modernleşme başlangıçta aynı anlamı barındıran iki kavram gibi görünse de temelde farklı manaları ve devinimleri barındıran kavramlardır. Modernite; Avrupa’da Batının kendi iç dinamikleri sayesinde ve doğrudan kendi tecrübesi vasıtasıyla ortaya çıkan bir dönemdir. Modernite döneminin şekillenmesinde düşünsel, sosyal, siyasal ve ekonomik alanda vuku bulan gelişmeler etkili olmuştur. Bu gelişmelerin başında Rönesans, Reform, Aydınlanma hareketi, Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi gibi gelişmeler gelmektedir. Farklı sahalarda yaşanan bir dizi sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik değişimler silsilesi ile eski olandan farklılaşan Batı dünyasında yeni bir zihniyet ortaya çıkmıştır. Eski olandan farklılaşarak meydana gelen yeni toplumsal düzen yeni bir çağın başlangıcı olmuştur.

Avrupa’da ortaya çıkan sosyal, kültürel ve siyasal dönüşümler Batı dünyasında kendiliğinden mecburi bir değişimi zorunlu kılmıştır. İlerleyen ve gelişen Batı medeniyeti karşısında yok olmak istemeyen ve varlığını sürdürmek isteyen diğer devletlerin yaşadığı süreç ise modernleşmedir. Modernleşme; Batı dışında kalan toplumların sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomi alanlarda gerçekleştirdikleri bir dizi yenilikler ile yaşadıkları modern olma sürecidir. Batı’nın kendi içerisinde barındırdığı dinamizmi sayesinde yaşamış olduğu modernliğe ulaşmak için; geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçiş sürecinde yaşanan değişim ve dönüşümler modernleşme hareketleridir.

Türkiye, modern dönemi doğrudan tecrübe eden bir toplum değil; modernleşme hareketleri vasıtasıyla modern toplum olma gayesi taşıyan bir ülkedir. Modernleşme hareketlerinin en belirgin örneklerine Osmanlı Devleti’nin son yılları ile Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında rastlarız. Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketlerinin düşünsel alt yapısı özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarındaki II. Meşrutiyet döneminde oluşmuş olsa da temelde birbirinden farklıdır. Osmanlı modernleşmesi esasen; devleti kurtarmak, bütünlüğünü sağlamak gayesi taşıyor, Batılı tarzda reform gerçekleştirirken aynı zamanda geleneksel yapıyı tam anlamıyla muhafaza etmeyi hedefliyordu. Osmanlı dönemi modernleşme hareketleri Batı’yı taklit etme aşamasında kalması sebebiyle hayata geçirilen modernleşme politikaları beklentileri sağlayamamış ve kötü gidişatı olumlu yöne çevirememiştir. Cumhuriyet döneminde gerçekleşen modernleşme hareketlerinin dinamiği ise; akıl ve

bilimin ışığında bağımsız bir ulus-devlet inşa etmek ve çağdaş medeniyetlerin seviyesine yükselmek amacıyla yönetim, eğitim, hukuk ve toplumsal alanda bir dizi köklü inkılapları gerçekleştirmektedir. Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Cumhuriyet idarecileri tarafından Batı merkezli bir değişim ve dönüşüm esas alınmış ve modernleşme politikaları bu doğrultuda hayata geçirilmiştir.

1899-1961 yılları arasında yaşayan, çocukluk ve gençlik yıllarını yoksulluk ve hastalık ile mücadele ederek geçiren, bu mücadele esnasında tüm olumsuzluklara rağmen kendisini geliştirmeye devam eden, kıvrak zekâsı ve yazma kabiliyeti ile dikkatleri üzerine çeken Peyami Safa, tıpkı içinde bulunduğu çalkantılı ve hızlı değişimin hakim olduğu devir gibi düşünsel anlamdaki hızlı değişim ve dönüşüme adapte olmuş, düşünceleri ile çağı yakalamıştır. Safa, içinde bulunduğu tereddüt ve ihtilafları kıyaslayıp dengede tutarak fikirlerini yenilemiş, yer yer dönüşüme uğratmış ve bu konjonktürde içinde bulunduğu toplum yapısının sosyo-kültürel, ahlaki ve ruhsal değişimini gözler önüne sermiştir. Ayrıca ideal modernleşme hakkındaki fikirleri ile bizlere yol gösterici bir rehber olmuştur. Bu sebeple tez metinde Türk Modernleşme süreci Peyami Safa'nın düşünceleri ışığında değerlendirilmiştir.

Tez metni üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde; modernite ve modernleşmenin kavramsal ve kuramsal çerçevesi ele alınmış olup önemli düşünürlerin modernite tanımlarına yer verilmiştir. Modernitenin düşünsel, siyasi ve ekonomik zeminini oluşturan gelişmelerden bahsedilmiş olup modernleşme tanımlarına yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise; Osmanlı dönemi modernleşme hareketleri ve Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketlerine yer verilmiş olup; iki dönemdeki modernleşme hareketlerinin benzer ve farklı yönleri saptanıp analize tabi tutulmuştur.

Çalışmanın “Peyami Safa ve Türk Modernleşmesi” başlıklı üçüncü bölümünde ise ilk olarak Peyami Safa'nın hayatı, çocukluk ve gençlik yılları ile Cumhuriyet dönemi ve 1940'lı yıllardaki düşünsel çerçevesi ele alınmış olup Türk İnkılabı, Batılılaşma ve Modernleşme hakkındaki fikirleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koyulmuş ve romanları üzerinden örnekler verilmiştir. “Zıtlıktan doğan birlik” olarak Türk Modernleşmesini değerlendirişi üzerinde durularak önemli hususlara değinilmiş olup akabinde yer verilen sonuç bölümü tamamlanmıştır.

1.BÖLÜM

MODERNİTE VE MODERNLEŞMENİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1.Modernitenin Kökeni ve Tarihi Gelişimi

1.1.1.Bir Kavram olarak Modernite

Modernite, Avrupa’da Batı toplumunun kendi iç dinamikleri sayesinde ve doğrudan kendi tecrübesi vasıtasıyla ortaya çıkan toplumsal değişim ve dönüşümlerin bütünüdür. Bu toplumsal değişim ve dönüşümler sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel alanda yaşanan gelişmelerdir. Bu bakımdan modernite dediğimiz kavram dinamizm, yenilik, farklılık barındıran sosyal yani ‘sosyolojik’ bir kavramdır. Sosyolojik bir kavram olarak ele aldığımız modernitenin nerede ve ne zaman ortaya çıktığına dair epey farklı görüş ve tanımlamalar mevcuttur. Fakat bu döneme keskin bir orijin noktası çizmenin mümkün olmayacağı konusunda çoğu sosyal bilimci hemfikir olacaktır.

Modernite kavramını açıklayıp, önemli entelektüel düşünürler tarafından yapılan tanımları ele almadan önce sözcüğün etimolojik köküne bakmak bu kavramı kendi anlam dünyamızda daha sağlam bir zemine oturtacaktır. Modern kelimesi Latince ‘modernus’ kelimesinden türetilmiştir. Modernus kelimesinin kökünü ise ‘modo’ sözcüğü oluşturur. ‘Modo’ ise ‘hemen şimdi’ anlamına gelmektedir. (Kızılcıkel& Erjem, 1996:385) Modern sözcüğü Hristiyanlık döneminin kendisinden önceki ilkel dönemden daha farklı bir kimlik ve karaktere sahip olduğunu belirtmek için kullanılmıştır. (Çiğdem,2004:65) Başka bir ifadeyle modernite kelimesinin kökünde bulunan modern sözcüğü toplumun yaşam biçimi ve örgütlenme tarzının geçmiş dönemde yaşayan toplulukların yaşayış biçiminden farklılaşmasını ifade eder. Yani temelde eski olandan bir farklılaşma, bir değişim ve tarihsel bir tasnif söz konusudur.

Her toplumun sahip olduğu bir değerler sistemi ve kültürel yapı mevcuttur. Her insan dünyaya geldiği coğrafya üzerinde var olan bir değerler sistemi ve kültürel ağına içine doğar. Çünkü insan dediğimiz varlık sosyal ve birbiriyle etkileşim halinde bulunan bir canlıdır. Bu etkileşim beraberinde değişim ve dönüşümü getirir. İnsan toplulukları var olduğu zamandan günümüze kadar sürekli bir değişim ve dönüşüm halindedir. Bu değişime toplumsal değişim diyebiliriz. Modernite dediğimiz kavramı toplumsal değişim ile birlikte düşünebiliriz. Çünkü sözcüğün kökü olan ‘modern’ sözcüğü de

tam olarak toplumsal değişmeyi ifade eder. Bu değişme eski toplumsal düzenden farklılaşma, hatta farklılaşma ile kalmayıp yeni bir toplumsal düzene geçiş anlamı taşır. Burada eski diye ifade edilen Orta ağ dönemindeki toplumsal düzen ve bu düzen içerisindeki yaşam biçimi, inanışlar toplumun sahip olduğu değerlerdir. Sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel alanda yaşanan gelişmeler vasıtasıyla açılan kapıda insanlığı karşılayan, yeni ve neredeyse tüm dünyayı kökten etkileyecek olan dönem ise; Modernite dönemidir.

1.1.1.1. Modernite Tanımları ve Kuramları

şüphesiz ki farklı disiplin dallarına mensup olan birçok önemli düşünür tarafından modernite kavramının tanımı yapılmıştır. Bu tez metninde sosyoloji disiplinine katkıda bulunmuş düşünürlerin tanımlarına yer verilecektir. Sosyolojinin bir disiplin olarak ortaya çıkışı esasen modernite ile eş zamanlıdır. Modernite eski olandan farklılaşma ve yeni bir toplumsal düzen olarak ortaya çıkmıştır. Oluşan bu yeni toplumsal düzeni, yaşanan kültürel ve toplumsal değişmeyi açıklama ve anlamı ihtiyaı ise sosyoloji disiplininin doğmasını sağlamıştır. şunu diyebiliriz ki sosyoloji; geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçiş sürecinde yaşanan toplumsal ve kültürel değişmeleri anlayabilmek ve açıklayabilmek ihtiyaı ile ortaya çıkmıştır.

1864-1920 yılları arasında yaşamış ve ekonomi, tarih, dinler tarihi alanında araştırmalar yapmış olan Alman sosyolog Max Weber'e göre Aydınlanmacı düşünce ve bu düşüncenin meydana getirdiği ilerlemeci tarih anlayışı modernite döneminin temel kavramlarıdır. Modernitenin temelini oluşturan, modern toplumu geleneksel toplumdan farklılaştıran unsur; rasyonelitedir. Weber'in sözünü ettiği Aydınlanma ağının genel karakteristik özelliğini yansıtan ilerlemeci tarih anlayışı modern toplumda akıl ve bilim vasıtasıyla doğrudan ve kesintisiz bir çizgi halinde ilerlemenin mümkün olacağı fikrini içerir. Bu anlayışa göre hem doğanın gücü denetlenebilecek hem de doğanın bir parçası olan toplum da akla uygun bir şekilde dizayn edilecekti. (şaylan,2006:30-31) Aydınlanma düşüncesiyle birlikte; akıl vasıtasıyla açıklanabilen bilginin güvenilirliği ile maddi, hesaplanabilir ve ölçülebilen şeylerin üstün olduğu görüşü benimsenmiştir.

Batı düşüncesinde akıl ve insanın akklı kullanışı arasında g cl  bir ilişki söz konusudur. İnsan dediğimiz varlık aklını kullanarak karanlığı aynlılığa çevirebilme özelliğine sahiptir. İnsan, doğayı ve kaderi akklı vasıtasıyla algılayıp hükmeder. (iğdem,2004:55)

Modernite döneminde insan aklına sonsuz bir güven duyulmaktadır. Bu insan aklına duyulan sonsuz güven; akıl ile doğaya hükmedebileceği ve doğaya egemen olabileceği düşüncesine varır.

Weber modern toplumun ortaya çıkmasında etkili olan gelişmeler arasında modern bilimi, Protestan reformunu, teknolojik ilerleme ve gelişmeleri, piyasa ekonomisinin ortaya çıkışını, rasyonelleştirilmiş yasal sistemlerin benimsenmesini sayar. Onun düşüncesine göre modern toplumun parolası rasyonel düşüncedir. (Turner, Beeghley ve Powers, 2010:268-269). Weber'e göre Aydınlanma düşüncesinden itibaren Batı kültürünün temel hareket noktası; gerek düşünce düzleminde gerekse eylem düzleminde her şeyin ölçüsü olarak akıllı temel almak olmuştur. Ona göre söz konusu rasyonelleştirme yalnızca bilimsel bilgiyi kapsamıyor; devletlerin örgütlenme biçimlerinden, bürokrasiye, aile içerisindeki özel ilişkilere kadar pek çok alanda etkisini göstermekteydi. (Özlem,2001:66-67)

“Rasyonalizasyon Weber için sistematikliği, tutarlılığı, düzenliliği, yöntemi ifade etmektedir. Bu rasyonellik, kontrol arzusuna hizmet eden bir biçime sahiptir. Weber'e göre Batı'da yüzyıllar sonucunda ortaya çıkan bu süreç neticesinde serbest girişim, ücretli emeğin kullanımı ile zenginlik arzusu, artan makineleşme vb. gibi pek çok uygulama sayesinde Batı toplumunda yaşayan bireyler, içinde yaşadıkları koşullar üzerindeki kontrollerini hiç olmadığı kadar genişletme imkanına sahip olabilmişlerdir.” (Gedikli,2022:645)

Weber'in düşüncesine göre rasyonelleştirilmiş toplum düzeninde kontrol mekanizması bireyin elinde gibi görünse de tabii olduğu kurallar neticesinde net bir özgürlüğe sahip olduğu düşüncesine varmak mümkün değildir. (Gedikli,2022:645) Başka bir deyişle Weber'e göre rasyonel düşünce vasıtasıyla insanların daha özgür, daha eşitlikçi ve ferah bir toplumsal düzen yaratmalarının mümkün olduğu ölçüde aynı rasyonel düşünce ile kendi tesis ettikleri toplumsal düzeni yok etmeleri de olanaklıdır. Çünkü Moderniteyi rasyonalizm ve bürokrasi kavramları ile birlikte ele alan Max Weber'e göre akıl ve bilim vasıtasıyla işleyen rasyonel yapı ve kurumlar insanlık için hizmet ederken bir yandan da salt akla güven, yalnızca hesaplanabilir ve ölçülebilen şeylerin değerli olduğu anlayışı, gelenek, tecrübe, kültür gibi irrasyonel olan unsurları hayatın dışına itmiştir. İrrasyonel unsurları hayatın dışına iten rasyonelleşme ise dünyayı eski anlam düzeninden farklılaştırmış ve dünyanın büyüü bozulmuştur. Dünyanın büyüünün bozulması ile kastedilen şey; insani eylem, dini, ahlaki ve toplumsal

değerlerin yerini akıl temelinde işleyen karşılıklı çıkar ilişkisine bırakmasıdır. (Özlem,2001:264-265)

Weber'e göre modern toplumun dönüştürücü etkeni olan rasyonel düşünce sistemi ile dini bilgiyi esas alarak yaşayan geleneksel toplum yapısının yerini dünyevi bir yaşam tarzı almıştır. Modern toplum için 'demir kafes' tabirini kullanan Weber, modern dünyada, maddi ilerleme sayesinde bireysel yaratıcılığı yok eden bürokrasinin genişlediğini, bunun da paradoksal bir ortam oluşturduğunu düşünür. (Kızılcılık,1996:11-12) Weber'in Demir kafes benzetmesi sanayileşmiş ve ekonomik olarak gelişen modern dünyanın bireysel özgürlük anlamında bir tehdit oluşturduğuna dair duyduğu bir kaygının ürünüdür. (Kivisto:2008:72).

1858-1917 yılları arasında yaşamış olan ve sosyoloji kürsüsüne atanan ilk profesyonel, akademik Fransız sosyolog olan Emile Durkheim'in modernite dönemini ele alırken sanayileşme, iş bölümü, ahlak ve intihar gibi kavramlar üzerinde durduğunu söyleyebiliriz. Emile Durkheim genel itibarıyla eski olandan farklılaşma, eski toplum düzeninden yeni toplum düzenine geçiş olarak ele alınan moderniteyi eski toplum tipi ile yeni oluşan toplum tipi olarak modern toplumu kıyaslayarak analiz yapmıştır.

Durkheim'a göre Sanayi Devrimiyle birlikte yeni meslek alanları ortaya çıkmış ve bu meslek alanları kendi içinde farklı iş kollarına bölünmüştür. Dolayısıyla işbölümü kavramı ortaya çıkmış ve bu işbölümü kavramı ekonomik açıdan bir değişim yaratmanın ötesinde siyasi, idari, bilimsel ve sanatsal düzeylerde uzmanlaşmayı beraberinde getirmiştir. (Durkheim,2020:64).

Durkheim, toplumsal düzenin nasıl kurulduğu, varlığını hangi şekilde sürdürdüğü, hızlı bir değişim ve dönüşümün akabinde toplumun yeniden inşa edilme sürecinin nasıl gerçekleştiği sorusundan yola çıkarak analiz ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre geleneksel toplum yapısının yerini modern toplum yapısına, kırsal toplumun yerini ise sanayi toplumuna bırakmasının temel sebebi; işbölümünün gittikçe yaygınlaşması ve bunun sonucunda toplumsal dayanışmanın dönüşüme uğramasıdır. (Slattery,2008:114). Durkheim'a göre toplumsal bir gerçeklik olarak işbölümünün ortaya çıkışı nüfus yoğunluğu ile doğrudan ilintilidir ve bu durumu dinamik yoğunluk olarak adlandırmıştır. O, nüfusun artması ile birlikte kırdan kente göçün artış göstermesinin işbölümünde mecburi bir ayrışmayı tetiklediği görüşündedir. Bunun bir

sonucu olarak ise kaynakların bölünmesi hususunda toplumsal uyum sayesinde işbölümü çeşitliliği ortaya çıkmıştır. (Ergun,1984:58).

Durkheim, işbölümü kavramını esas alarak mekanik toplum ve organik toplum adını verdiği iki toplum tipi üzerinden modernite çözümlemesi yapar. Mekanik toplum- organik toplum ayrımı geleneksel ve modern toplum yapısının betimsel bir sınıflamasıdır. Bu ayrım aynı zamanda toplumsal yapının farklılaşmasıyla ortaya çıkan toplumsal değişimin teorik bir çözümlemesidir. (Turner, Beeghley ve Powers, 2010:357). Yani bir nevi geleneksel toplum -modern toplum ayrımı yaparak modernite tanımı yapar. Yeni olanı anlamak ve anlamlandırmak için eski olana başvurur. Durkheim için modernite döneminin dinamiğini oluşturan kavramın toplumsal değişme kavramı olduğunu ifade edebiliriz.

Durkheim sanayileşme ve kentleşmeden önce var olan geleneksel toplum tipini mekanik, modernite döneminde sanayileşme ve iş bölümünün etkisiyle ortaya çıkan toplum tipini mekanik olarak adlandırır. (Kivisto,2008:130). Mekanik dayanışma karşılıklı ilişkilerin hakim olduğu, ahlaki ve sosyal bağların kuvvetli olduğu, mülkiyetin ortak olduğu toplum yapısıdır. Bu tip dayanışmanın hakim olduğu toplumlarda bireyin ön planda tutulduğu, çıkar ilişkileri hakim olduğu bir toplum yapısı yoktur, ahlak ise kolektif vicdana dayanır. Bu toplum yapısında toplumun bütününe özünü veren şey; akrabalık ilişkileri, mahalli unsurlar ve kutsal değerlerdir. Hakim olan şey ise gelenektir. Organik dayanışmanın temelini ise işbölümü ve toplumsal farklılaşma oluşturur. Teknolojinin yükselişe geçmesi, sanayileşme, kentleşme ve nüfus artışı ile birlikte işbölümü ortaya çıkmıştır. Mekanik dayanışmada geleneksel bağlardan kopan ve kendisine biçilen rolleri yerine getirdikçe statü artışı yaşayıp güç kazandığını fark eden insanlar giderek bireyselci bir tutum sergilemeye başlamıştır. “Toplumsal benzerlik aracılığıyla sağlanan dayanışmanın yerini, farklılıkla ve toplumsal bağların kuvvetlendirilmesiyle sağlanan dayanışma almıştır. Birey artık bütünüyle kolektif bilincin kısılcığında değildir, daha fazla bireysellik ve kişilik sergilemektedir.” (Swingewood,2009:120-121)

Durkheim’ın düşüncesine göre; maddi ve hesaplanabilir olanın güç sağladığı modern toplumda değerlerin yerini çıkarlar almıştır. Toplumsal barış ve adaletin temeli olan ahlak, modern toplumda maddileştirilmiş, geleneksel bağlardan kopartılmıştır. Ona göre evrenselleştirici ahlaki normlar olmayınca bilimin ve ahlakın ilerlemesi mutlaka

anomi ile sonuçlanacaktır. Nitekim anomi, sancılı bir kriz döneminden geçen ya da ani geçişlerle sarsılan toplumlarda ortaya çıkar. (Swingewood,2009:124-125)

Değişen toplumsal yapı üzerinden modern toplum-geleneksel toplum ayrımı yaparak bir modernite yorumu yapan Emile Durkheim, modernitenin bireysel ve sosyal anlamda olumsuz sonuçlar getirdiğine vurgu yapar. Durkheim'a göre; "tam da geleneksel kurallar etkinliklerini yitirdiği sırada bu iştahlara konu olan şeylerin daha bollaşması onları daha hırslı ve daha kural tanımaz yapar. Böylece, tam da daha güçlü bir disipline gerek duydukları bir sırada tutkuların daha başıboş kalması nedeniyle, bu bozulma ya da kuralsızlık durumu daha da ağırlaşır." (Durkheim,1992:258)

19. yüzyılda yaşamış klasik dönem sosyologları olarak anılan Emile Durkheim ve Max Weber'in Moderniteyi kavrayışları ve hangi temelde ele aldıklarına değinilmesinin ardından Modernite üzerine değerlendirmeler yapan ve sosyoloji literatürüne katkıda bulunmuş iki önemli sosyoloğun görüşlerine yer vereceğiz. Bunlardan ilki Zygmunt Bauman, diğeri ise Anthony Giddens'tır.

Emile Durkheim'in Modernite yorumunda toplumda ahlaki normlar olmayınca bilimin ve ahlakın anomi ile sonuçlanmaya mahkum olacağını belirttiğini dile getirmiştik. 20. yüzyılın sosyoloji literatürüne katkıda bulunan en önemli düşünürlerinden Bauman'ın modernite görüşünün Durkheim'in görüşü ile benzerlik taşıdığını söyleyebiliriz. Zygmunt Bauman da modernitenin olumlu sonuçlarının yanı sıra olumsuz sonuçlar da doğurduğunu ifade eder ve moderniteyi çok yönlü olarak ele alır.

Bauman modernite kavramını düzen ve kaos kavramları üzerinden açıklar. Bauman'a göre etnik kimlik, cinsiyet, ideolojik unsurlar toplumda yaşayan bireyleri düzensizliğe sürükler. Çünkü bu toplumsal olgular belirsizlik yaratır. Modernite ise belirsizliğe karşı bir düzen arayışıdır. Modern dönemde düzen ve belirsizlik bir zorunluluk olarak birlikte doğmuştur. Onlar bir madeni paranın birbirini tamamlayan iki yüzü gibidir ve birbirlerini tamamlarlar. Biri diğeri var olmadan düşünülemez. Bauman bu husustaki düşüncelerini şu cümleler ile aktarmıştır:

Düzen, kaos olmayan şeydir; kaos ise düzenli olmayan şeydir. Düzen ve kaos modern ikizlerdir. Bunlar, ilahi olarak emredilen ve ne zorunluluktan ne de rastgelelikten haber olan, yalnızca var olan -kendi varoluşunu da düşünmeyen- dünyanın dağılışı ve çöküşünün ortasında doğdular. İşte biz, düzen ve kaos çatallaşmasından önce var olan bu düşüncesiz ve dikkatsiz dünyayı kendi terimleriyle

tanımlamakta zorlanıyoruz. Onu kavramak için genelde olumsuzlamadan medet umuyoruz: kendi kendimize bu dünyanın ne olmadığını, neyi içermediğini, neyi bilmediğini, neyin farkında olmadığını söylüyoruz. Büyük ihtimalle bu dünya, kendisini bizim tanımlarımızla tanıyamazdı. Bizim neden bahsettiğimizi dahi anlayamazdı. Böyle bir anlamla da yaşayamazdı. Anlama anı, onun yaklaşan ölümüne işaret olurdu. Zaten öyle de oldu. Tarihsel olarak bu anlam hali, geçip giden bu dünyanın son nefesi, doğmakta olan modernliğin de ilk sesi oldu. (Bauman,2020:16)

Bauman, Modernite döneminin belirsizliğe karşı açılan bir savaş olduğu fikrini savunur. Ona göre belirsiz olanı yok etme gayreti modern bir akıl, anlayış ve zihniyetin ürünüdür. Modern zihniyet, kesin olarak tanımlanmayan her şeyin yok edilme ve bastırılması gerektiğini düşünen zihniyettir. En temelde modern toplumla birlikte ortaya çıkan ve yaşamın merkezinde bulunan kavramlar modern akıl, modern bilim kesinlik arayışındadır. Hedef; akıl vasıtasıyla açıklanabilen doğru ve kesin bilgiye ulaşmaktır. (Bauman,2020:20,21) Bu düşünceye göre geleneksel toplumda var olan ve akıl vasıtasıyla açıklanamayan gelenekten devralınan manevi ve kültürel değerler önemini yitirmiştir. Tabir yerindeyse modern toplumda kesin olarak tanımlanmayan her olgu ve kavram itibarını kaybetmiş vaziyettedir.

Bauman, Modernitenin toplumsal yapının değişmesi ile birlikte ortaya çıkan, yeni ve farklı düşünce pratiklerinin bütününden oluştuğuna vurgu yapar ve bu hususta şöyle söyler: “Modernliğin, düzen üzerinde düşünülen bir zamana ait olduğunu düşünebiliriz; bu düzen, dünyanın, insan habitatının, insan benliğinin ve bu üçü arasındaki bağlantının düzeni olduğunu vurgulamaktadır. Modernlik, bir düşünce meselesi, bir kaygı konusudur.” (Bauman,2020:16)

Bauman’a göre toplumsal yapının değişmesiyle ortaya çıkan yeni ve farklı düşünce pratiklerinin oluşturduğu bir bütün olarak ele alabileceğimiz modernite dönemine dinamizm hakimdir ve ilerici bir tarih anlayışı benimsenmiştir. Bu ilerleme insanlar için adeta mecburi bir hale gelmiştir. Çünkü değişen ve farklılaşan toplumsal şartlara uyum sağlanamazsa hayatta kalınamaz. Yani modernite döneminde sürekli hareket halinde olmak birincil şarttır. Değişime uyum sağlamak ve sürekli hareket halinde olmak gerekir. Modern olmak demek sürekli hareket halinde olmak zorunluluğunu beraberinde getirir. Bu hususta şöyle söyler:

“Modernlik, hep daha çok istediğinden değil, hiçbir zaman yeterince şeye sahip olamadığından; hep daha hırslı ve maceracı olduğundan değil, maceraları hep acı

olduğu ve özlemleri hep boşa çıktığı için saplantılı bir ileriye yürüyüşdür. Bu yürüyüş devam etmelidir çünkü varılan her yer geçici bir istasyondur.” (Bauman,2020:24)

Bauman en temelde modernitenin kendisi için ne anlam ifade ettiğini şu cümleleriyle karakterize eder:

“Bana göre ‘modernlik’, Batı Avrupa’da XVII. yüzyıldaki bir dizi derin toplumsal, yapısal ve entelektüel dönüşümle başlayan ve (1) Aydınlanma’nın gelişmesiyle kültürel bir proje olarak; (2) -Kapitalist ve daha sonra da komünist endüstri toplumunun gelişmesiyle de toplumsal olarak kurulan bir yaşam biçimi olarak olgunluğa erişen tarihsel bir dönemdir.” (Bauman,2020:15)

Modernite görüşlerine yer vereceğimiz bir başka önemli düşünür; moderniteyi farklı toplumsal boyutları ile değerlendirerek çok yönlü bir biçimde ele alıp sosyoloji literatürüne önemli katkılar sunmuş olan 20. Yüzyıl İngiliz toplumbilimcisi Anthony Giddens’tir.

Giddens’a göre Modernlik Batı Avrupa’da 17. Yüzyılda başlamış ve zaman içerisinde dünyanın diğer coğrafyalarını etkisi altına almış olan toplumsal ve kültürel örgütlenme biçimlerini içerir. (Giddens,1994:9) Ona göre modernlik ya da modernite olarak adlandırılan dönem belli bir coğrafyada belli bir zaman diliminde ortaya çıkmıştır fakat dünya üzerinde bulunan diğer coğrafyaları hızlı bir şekilde etkileyen ve yoğun bir biçimde dönüştüren toplumsal değişimdir.

Giddens modernliği anlamak için pek çok farklı kavram ve olay üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlardan bazıları; sanayileşme, kapitalizm gibi gelişmeler ile düşünömsellik, süreksizlik, zaman-uzam gibi kavramlardır. Fakat burada Giddens’ın moderniteyi ele alışı ayrıntılı bir biçimde ele almaktan ziyade onun modernite görüşüne ilişkin genel bir değerlendirme yapılacaktır. O, modern toplum hakkında şöyle söyler:

Modern toplumu ve endüstriyel uygarlığı aynı anda anlatan, temsili bir kavramdır (...) bu kavram, (1) dünyaya karşı belirli yerleşik tutumları, insanın müdahalesiyle şekil almaya açık bir dünya fikrini; (2) ekonomik kurumların karmaşık bir bileşimini, özellikle endüstriyel üretim ve pazar ekonomisini; (3) ulus devlet ve kitle demokrasisi dahil olmak üzere, belirli siyasal kurumları göstermektedir.” (Giddens&Pierson,2001:83).

Modernite kurumsal düzeyde ortaya çıkmış ve bu kurumlar vasıtasıyla toplum yapısı köklü ve hızlı bir değişim geçirmiştir. Modernitenin özünde köklü değişim ve sosyal etkileşim yatmaktadır. Modernliğin bir sonucu olarak meydana gelen toplumsal yaşam tarzları, insanlığı geleneksel toplum yapısından koparmıştır. Bu değişim ve dönüşüm hem hızla yayılması hem de insanlar üzerinde yoğun bir etki bırakması açısından eski dönemlerdeki değişim biçimlerinden farklı bir karakter sergiler. (Giddens,1994:12) Modern dönemde yaşanan değişim ve dönüşüm şimdiye kadarki geleneksel toplum tiplerinde eşine rastlanmamış çok yönlü bir dönüşüm ve farklılaşmadır.

Giddens'a göre Modernlik, geçmişten tekabül ederek mevcut dünyayı karakterize eden alışkanlık, gelenek, inanç, ve rutinleri terk eden bir toplum yapısı meydana oluşturmuştur. Bu toplumun sosyo-kültürel yapısının yeniden düzenlenmesi demektir. Modern toplum olmanın temel tarihsel koşulu daha önceden var olan her şeyin yerinden edilmesini içerir. (O'Brien,2001:xxvii) Başka bir deyişle Giddens'ın perspektifi ile değerlendirecek olursak; modern toplumun kendisinden bir önceki toplum yapısı olan ve geleneksel toplum diye adlandırabileceğimiz toplum tipinden yapısal olarak radikal bir şekilde ayrılmıştır. Geleneksel toplumda var olan değerler, inanç, alışkanlık ve kültür dediğimiz olgu yaşanan toplumsal, sosyal, kültürel ve siyasi gelişmeler ile hızlı bir değişim geçirerek köklü bir dönüşüme uğramıştır.

Giddens modernitenin özünü oluşturan, başka bir deyişle modern toplumu geleneksel toplumdan farklı kılan özelliklerden bir tanesinin değişim hızı olduğuna dikkatleri çeker. "Geleneksel uygarlıklar diğer modernlik öncesi sistemlerden dikkate değer bir biçimde daha devingen olabilirler; ancak, modernliğin koşulları içinde değişim hızı son noktadadır. Bu durum en çok teknoloji açısından belirgin gibi görünse de diğer bütün alanlara da yayılmıştır." (Giddens,1994:13-14).

Klasik dönem sosyologları olarak sayabileceğimiz Max Weber ve Emile Durkheim ile çağdaş dönem sosyologları arasında sayabileceğimiz Zygmunt Bauman ve Anthony Giddens'ın modernite dönemi hakkındaki düşüncelerini ve değerlendirmelerini anlamak, bu tez metninin özünü kavrayabilmek açısından elzemdir. Bütün dünyayı etkisi altına alan ve hızlı bir değişim ve dönüşüm yaratan Modernitenin, Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde kendisine nasıl bir karşılık bulduğu sorusuna cevap aramadan evvel Batı dünyasında Modernite döneminin oluşmasında etkili olan gelişmelerin hangi alanlarda ve nasıl ortaya çıktığına, toplum yapısını nasıl etkilediğine ve toplumu

nasıl dönüştürdüğüne yer vermek gerekir. Başka bir deyişle; bir kavram olarak ele alıp açıkladığımız Modernite, bundan sonraki kısımda bir süreç olarak değerlendirilecektir.

1.1.2.Bir süreç olarak Modernite

1.1.2.1. Modernitenin Düşünsel Temelleri: Aydınlanma

Modernite döneminin şekillenmesinde farklı alanda yaşanan birçok gelişme etkili olmuştur. Toplumsal değişime sebep olan bu gelişmeler düşünsel, ekonomik, siyasal alanda yaşanan gelişmelerdir. Tez metninin bu kısmında modern toplumun düşünsel temellerini oluşturan gelişmeler ele alınacaktır. Modern toplum diye adlandırdığımız toplumun, kendisinden önce var olan geleneksel toplum tipinden farklı özellikler sergilediğini dile getirmiştik. Geleneksel toplumdan modern topluma geçişte bir dönüm noktası olarak sayabileceğimiz gelişmelerin başında; modernitenin düşünsel alt yapısını oluşturan, aklı, bilimsel bilgiyi ve bireyi merkeze alan Aydınlanma düşüncesi gelir.

Modernitenin oluşmasında etkili olan ve düşünsel alt yapısını oluşturduğunu dile getirdiğimiz Aydınlanma en genel tanımıyla 18. yüzyılda Avrupa'yı etkisi altına alan, 1688 yılındaki İngiliz Devrimi ile başlayıp 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali ile sona eren felsefi hareketlerin tümüne verilen addır. Bu kültürel ve entelektüel gelişmeler felsefi bir hareket olmanın ötesinde toplumsal ve siyasal bir süreci de kapsar. (Çiğdem,2015:13-14) Aydınlanma düşünürlerinin temel hareket noktası; evreni, yaşanan olayları, doğayı kavrayıp açıklamada insan aklını başka bir deyişle 'insan aklının üstünlüğünü' kabul etmeleridir. Yalnızca 'salt akıl' ve 'bilimsel bilgi' vasıtasıyla doğru bilgiye ulaşip doğa ve toplum kavranabilir görüşü hakimdir. Bu düşünce yapısının oluşmasında ise 17. Yüzyılda matematik, fizik gibi doğa bilimleri alanında gerçekleşen bilimsel gelişmeler etkili olmuştur. Özellikle Newtoncu mekanik fizik anlayışının geçerlilik kazanması, Destartesci Kartezyen düşünce bu gelişmelerin başında gelir. (İşler,1999:49-50). Yani; insanın kendi aklını kullanarak ulaştığı bilimsel bilgi sayesinde yaşanan ve insanlık tarihine kazanımlar elde ettiren bilimsel gelişmeler Aydınlanma düşünürlerinin paradigmasının oluşmasında etkili olmuştur. Buradan hareketle; Aydınlanma düşünürlerinin akıl/bilim vasıtasıyla ve yaratılan kazanımlar sayesinde insanlık tarihinin mutlak bir ilerleme içerisinde olacağı görüşünde olduklarını dile getirebiliriz.

Aydınlanma dönemi ve dönemin temel karakteristiğini kavramak için öncelikle bu dönemden önce var olan toplumsal yaşam biçimi ve düşünce yapısını ele almak gerekir. Aydınlanma diye adlandırılan dönemden önce var olan ve Ortaçağ diye adlandırılan dönemde Avrupa’da Hristiyan inancı mevcuttu. Bu dönemde toplumsal yaşamın temelinde; din, inanç ve Tanrı’nın iradesi bulunuyordu. İnsanlar bireysel ve sosyal yaşantılarını dini inanışlarını merkeze alarak gerçekleştiriyorlardı. Burada hakim otorite; kilisedi. Kilise zaman içerisinde kurumsallaşarak mutlak güç haline gelmiş, sorgulanamaz, itaat edilmesi gereken, batıl ve hurafe inanışları ile insanlar üzerinde baskı kuran keyfi bir iktidar haline gelmişti. Öte yandan İtalya’da ortaya çıkan ve Yunan ve Roma kültürünün tekrar canlanması ile ‘bireysel akla vurgu’ şeklinde ortaya çıkan entelektüel hareket olan Rönesans hareketleri, bir yandan kilisenin kurduğu dogmatizme karşı çıkan Martin Luther’in görüşleri, diğer bir yandan doğa bilimlerinin ‘insan aklı ve bilimsel bilgi’ sayesinde kaydettiği bilimsel gelişmeler yeni bir dönemin, Aydınlanma hareketinin, başlamasına öncülük etmiştir.

Aydınlanma düşüncesinin öncül hareketi 15. Yüzyılda başlayan Rönesans, 16. Yüzyılda yaşanan Reform hareketleri ve 17. Yüzyılda Newton’un Bilimsel Devrimidir. Aydınlanma düşüncesi bütün toplumsal ve felsefi projenin temelinde insan aklına dayanması gerektiği düşüncesine dayanır. (Çiğdem,2006:14) Aydınlanma düşüncesinin temel gayesi ise insanları köle haline getirdiği ve olumsuz bir etki bıraktığına inanılan din, inanç, mit, hurafe ve önyargının etkisinden kurtarıp, iyi, güzel ve özgürleştirici kabul edilen aklın düzenine sokmaktır. (Şaylan,2006:113) Aydınlanma düşünürlerinin fikirlerinin oluşmasında etkili olan ve karşısında durdukları bakış açısı/paradigma Avrupa’yı tesir altına almış olan Hristiyan inancı, daha doğru bir deyişle, Hristiyan dünya görüşüdür. Kilisenin otorite sahibi olduğu, dini otorite karşısında bir tepki olarak gelişen Aydınlanma ise; dini otoritenin yerine dünyayı kavrama ve anlamlandırmada ‘bir araç olarak insan aklını’ temel dayanak noktası alır. İnsan aklı vasıtasıyla ortaya çıkan bilim sayesinde ve bilimin insanlık tarihine kazanımları sayesinde ilerlemenin olacağı görüşündedir. Bu bakış açısına göre insan hem doğayı denetleyebilecek hem de onun üzerinde otorite kurabilecektir.

Modernitenin düşünsel anlamda alt yapısını oluşturan Aydınlanma düşüncesi ile; tecrübe edilen dünya deneyimini, doğayı, evreni algılayıp açıklamada aşkın olanın / Tanrı’nın yerine içkin/dünyevi olana, insan aklına, güvenilir. Aydınlanma hakkında

önemli değerlendirmelerde bulunan Imanuel Kant, bu husustaki görüşlerini şu şekilde dile getirir:

“Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır. Sapare Aude! Aklını kendin kullanmak cesaretini göster! Sözü şimdi Aydınlanmanın parolası olmaktadır.” (Bozkurt,1983:1)

Kant’a göre Aydınlanma bir durum değil bir süreçtir. Bu süreç ergin olmayış durumundan sıyrılma sürecidir. Erginleşmemiş olmak ise insanın bireysel ya da sosyal yaşantısında karşılaştığı olaylar karşısında ürettiği çözümlerde kendi aklını kullanarak karar vermemesi otoritenin iradesine başvurarak, kendi aklını otoritenin rehberliği olmaksızın aktif bir şekilde kullanamayışıdır. Ona göre insan bu olumsuz duruma kendi isteğiyle düştüğü için, düşmüş olduğu durumdan kurtulma sorumluluğu da yine insanın kendisine düşer. Bu bakış açısına göre Aydınlanma; insanın görevidir. Bu görev ise cesaret isteyen bir görevdir. Çünkü insan hem kendi iç dünyasında hem de toplumda önyargılar, dogmalar, yasalar ve kurallar ile kuşatılmış bir vaziyettedir ve bir nevi prangalara vurulmuştur. Bu sebeple aydınlanma süreci prangalardan kurtulmak için savaşımayı gerektirir. Bu savaş bir anlamda insanın özgür olma savaşıdır. Kant’a göre özgürlük Aydınlanma’nın gereklilik ve yeterlilik koşuludur. Burada söz konusu olan özgürlük insanın aklını her konuda ve her bakımdan açıkça kullanabilme özgürlüğüdür. Buradan hareketle Kant’ın Aydınlanma düşüncesinin özgürlüğe vardığını dile getirebiliriz. (Bozkurt,1983:1-3)

Modernitenin fikri alt yapısını oluşturan ve Aydınlanma döneminde filizlenmiş olan temel kavramların başında rasyonalite gelir. Bu dönemde akla vurgu esastır ve akla vurgu temelinde rasyonel düşünce önem kazanmıştır. Rasyonel akıl vasıtasıyla doğa ve evren açıklanabilir, dünya kavranabilir görüşü hakimdir. Mutlak akla sonsuz güven doğaya hükmedilebileceği yönünde bir farkındalık söz konusudur. Bu farkındalık modernite döneminde zirveye ulaşmıştır. Aydınlanma döneminde insan akli vasıtasıyla gerçekleşen bilimsel gelişmeler ile insanlık tarihinin ilerleyeceğine inanılır. Modern toplumun özünü oluşturan kavramlardan biri de zaten bu ilerleme kavramıdır. İlerleme

sayesinde insan aklını kullanarak doğadan maddi zenginlikler yaratmasına imkan verecek olan teknolojiyi geliştirip daha iyi, mutlu, ahlaki ve gelişmiş bir hayat yaşayacağı fikri hakimdir. (Çiğdem,2006:45) Bu bakış açısına göre ilerleme düşüncesi insanlık tarihi için iyimserlik içermektedir ve bütün toplumların bu süreci yaşayacağına inanılmaktadır.

Tüm bu bilgilerin ışığında şunları söyleyebiliriz ki; bilimsel bilgiye ve akla dayalı olarak oluşturulmuş özgür bireylerden oluşan ideal toplum tasavvurunu sunan Aydınlanma düşünürlerinin vurgu yaptıkları rasyonalite, bilimsel bilgi, özgürlük ve ilerleme gibi temel kavramlar modernitenin düşünsel anlamda temel dayanağı olmuştur. Sonuç olarak Aydınlanma dediğimiz düşünsel anlamda yaşanan entelektüel gelişmeler yeni bir dönemin, modernite döneminin, başlangıcına öncülük etmiştir.

1.1.2.2. Modernitenin Siyasi Temelleri: Fransız Devrimi

Bu başlık altında modern dönemin şekillenmesinde etkili olan ve siyasi alandaki en önemli gelişmelerden biri olarak sayabileceğimiz Fransız Devrimi ve bu devrimin toplumsal ve siyasi hayatta yarattığı etki ve dönüşüm ele alınacaktır. Aydınlanma düşüncesiyle birlikte ‘akıl’ temelli bir dünya tasavvuru ile insanın aklını kullanarak katettiği gelişmeler sayesinde mutlak bir ilerlemenin yaşanacağı inancı ile hareket edilmeye başlandığını söyleyebiliriz. Bu parola yalnızca sosyal ve kültürel hayatı değil; aynı zamanda siyasi yapıyı da etkileyip dönüşüme uğratmıştır.

18. yüzyılda Tanrısal iradenin yerini ‘akıl’ almasıyla birlikte bireysel hak ve özgürlüklere vurgu yapılmaya başlanmıştır. ‘Salt akla güven’ parolası ile ‘evrensel kurucu akıl’ temelinde insanlığın ileriye doğru yol alacağına, bu ilerlemenin sonunda refah ve mutlu bir evrensel toplum yapısına varılacağına inanılıyordu. İnsan aklına duyulan sonsuz güven sayesinde aklın adeta her kapıyı açan bir anahtar olarak görülmeye başlandığını dile getirebiliriz. Aydınlanma düşünürlerinin akıl temelli kurtuluş reçetesi sadece düşünürler arasında yaygın değildi. Akıl temelinde insanlık düşüncesi siyasi hayatı da etkilemiş bireysel özgürlük, demokrasi gibi kavramlar ile ulus devletlerin, siyasi kanunların oluşmasında etkili olmuştur.

Fransız Devrimi toplumsal yapıda yarattığı siyasi etkileri bakımından hem yıkıcı hem de yapıcı özellikler sergilemiştir. Kendisinden önce var olan feodalizm, aristokrasi gibi toplumsal düzenleri ortadan kaldırması bakımından yıkıcı, özünde barındırdığı akıl/bilim ışığında hareket etme ilkesi ile birey odaklı bir anlayış sergilemesinin sonucu olarak; eşitlik, özgürlük, adalet gibi sonrandan evrensel bir nitelik kazanacak olan kavramları yaratması bakımından yapıcı olmuştur. Ayrıca bu düşünce yapısının benimsenmesi; insanların kendi kendini yönetebileceği fikrini baz alan demokrasinin önünü açmıştır.

“Fransız Devrimi; gerek kurulu düzenleri -feodalizm ve aristokrasiyi tarihin dışına atması-, toplumsal dönüşümü radikal bir koğuyla gerçekleştirmesi, gerekse beraberinde getirdiği ilkelerle, bütün dünya toplumlarını derinden etkileyecek olan ‘insan hakları, eşitlik, özgürlük, kardeşlik ve ulusçuluk’ gibi evrensel değerler yaratması noktasında politik bir restorasyon hareketi olarak görülebilir. Çünkü devrim, yeni bir politik düzenin kurulmasını amaçlamakla kalmamış, kurulacak düzenin yeni aktörlerini, sınıfsal ve kurumsal yapısını ve hümanist değerlere dayalı bir yönetim anlayışını da beraberinde getirmiştir.” (Duman, 2008:105)

Aydınlanma çağı düşünürlerinin derinden etkilediği 18. yüzyıl Fransız düşünürleri temel ilke olarak akli merkeze alıp tüm toplumsal kurumların yeniden düzenlenmesine olanak sağlamışlardır. Özellikle de eşitsizlik temelinde var olan toplumsal kurumların ortadan kaldırılması bunun en somut örneğidir. Bu gelişmeler de farklı etnik ve kimlikleri bünyesinde barındıran imparatorlukların parçalanmasına monarşik ve otoriter sistemlerin yıkılmasında rol oynamış, yeni bir siyasal rejim yaratmaya imkan sağlayan bir ortam yaratmıştır. (Duman,2008:110) Fransız Devrimi ile eski toplumsal yapının siyasi rejiminden farklı olarak birey artık varlığının yasal kaynağını tanrısal irade ya da kilisenin iradesine değil; özgürlük, eşitlik, adalet gibi hakların insanın doğuştan edindiği haklar olduğunu savunan doğal hukuk anlayışına dayandırır. Doğal hukuk anlayışının temelinde akıl olduğunu söyleyebiliriz. Burada bireyin sahip olduğu hak ve özgürlüklere, her bireyin evrensel insan haklarına sahip olduğu yönünde bir vurgu söz konusudur. Buradan da akla dayalı bir yönetim biçimine varılır.

Fransız devrimi düşünürlerinin 18. yüzyılda devrimden önce yaşamış olan düşünür Jean Jacques Rousseau’nun fikirlerinden etkilendikleri yadsınamaz bir gerçektir. Çünkü devrimci düşünürlerin söylemlerinin, eylemlerinin ve güttükleri pratik siyasetin

arkasında Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi adlı eserinde vurguladığı düşünceler olduğunu görmekteyiz. Rousseau Toplum Sözleşmesi adlı kitabında şöyle der; “İnsan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur.” (Rousseau,2012:4) Fransız Devrimi düşünürleri Rousseau'nun bu görüşünden etkilenmiş ve ‘ortak iyi’, ‘genel irade’, ‘özgürlük’, ‘egemenlik’ ve ‘halk egemenliği’ gibi konular üzerinde durmuşlardır.

Rousseau'dan etkilenen Fransız Devrimi düşünürlerinde hakim olan görüş akıl vasıtasıyla harekete geçip kendisi için doğru olanı bulup gelişecek olan bireylerden oluşan topluluk olan halk kendi kendisini de yönetmelidir görüşüdür. Bu da bir yönetim biçimi olarak demokrasinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Yani birey dediğimiz varlık akıl sayesinde özgür olacak, özgür olmasının ardından sahip olduğu hakları fark edecek, böylelikle bir karar mercii haline gelip kendi kendisini yönetebilir hale gelecektir. Bu da bizi demokrasinin temel yapıtaşının akıl kavramı olduğu sonucuna götürür. Nitekim Fransız Devrimi akıl kavramına yaptığı vurgu başka bir deyişle akıllı ön plana çıkaran anlayışı sayesinde insan hakları, bireysel özgürlük, demokrasi, adalet, eşitlik gibi evrensel kavramların ortaya çıkmasını sağlayarak modernite döneminin siyasi temellerini oluşturmuştur.

1.1.2.3. Modernitenin Ekonomik Temelleri: Sanayi Devrimi

Sanayi Devrimi toplum yapısında ekonomik anlamda bir dizi farklılaşmaya, başka bir deyişle kendisinden önce var olan geleneksel toplumun sahip olduğu ekonomik yapının farklılaşmasına sebebiyet verdiği için Modernitenin ekonomik zeminini oluşturmaktadır. Sanayi Devriminin temelinde ise tıpkı Fransız Devrimi'nin temelinde olduğu gibi Aydınlanma düşünürlerinin vurgu yaptığı akılcılık anlayışı vardır. Akla vurgu, akıl ve bilim ışığında ilerlemenin olacağına duyulan inancın olduğu son nokta olan teknolojik ve bilimsel gelişmeler Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesinde etkili olmuştur.

Modernitenin ekonomik temelini oluşturan Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkmasında etkili olan gelişmelerden birisi Coğrafi keşiflerdir. Bu keşifler sonucunda keşfedilen kıtalarda bulunan altın, gümüş ve değerli madenleri işlemek için Avrupalı ülkeler tarafından maden ocakları kurulmuş, maden ocaklarının işletilmesi ile birlikte maden stoğu arttırılmış, takas usulünün yerini para almış ve ticari ilişkiler gelişmiştir.

Böylece Avrupalı ülkelerin ekonomik refahı yükselmiş ve bu durum toplumun bir kesiminde zenginlik yaratmıştır. Avrupa’da ekonomik açıdan zenginleşen bir burjuvazi sınıfı ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmeler de sanayi devrimini tetikleyen en önemli faktörlerdendir. Özellikle 1763 yılında James Watt tarafından buharlı makinelerin icat edilmesi eski üretim biçimlerinden farklı bir üretim biçimine geçişin habercisi olmuştur. (Yaşar,2011:20)

18. yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkan ve zaman içerisinde Batı Avrupa, Amerika ve oradan da neredeyse tüm dünyaya yayılan Sanayi Devrimi en genel tanımıyla insan ve hayvan gücünü esas alan bir üretim tarzından makine gücüne dayalı üretim biçimine geçilmesidir. Böylelikle öncelikle Avrupa’da olmak üzere makine gücüne dayalı üretimin gerçekleştiği fabrikalar kurulmuş ve fabrikalaşma süreci başlamıştır. Fabrikaların artması, tarımda makineleşme ile tarımsal üretimde insan gücüne ihtiyaç duyulmaması, insanların fabrikalarda çalışabilmek için kentlere göç etmesinin önünü açmıştır. (Yetişgin,2014:263-267) Böylece büyük kentler ortaya çıkmış, kentleşme artış göstermiş ve köyden kente göç başlamıştır. Kentlerde nüfus yoğunluğu artış göstermiş ve bu süreç beraberinde toplumsal yapıda köklü bir değişimi meydana getirmiştir.

Sanayi Devrimi’nin etkisiyle sahip oldukları mevcut formlarından farklılaşarak devasa bir yapıya kavuşan kentler, yeni gelişen ekonomik sistemin ve modernitenin kalbinin attığı yer olarak nitelendirilebilir.

“Toplumsal ve ekonomik değişmelerin etkileri ile kırdan başlayarak kentlere yönelen göçler ‘kentleşme’ olgusunu ortaya çıkarır. Toplumsal gelişmenin bir göstergesi olarak karşımıza çıkan kentleşme olgusu, gelişmekte olan bir ülkenin geleneksel yapısını geride bırakarak yeni arayışlara yöneldiğini ortaya koymaktadır. Birden çok iç ve dış öğelerin etkileşimi ile değişmekte olan toplumsal yapı, kültürel ve siyasal yapıyı da etkilemekte ve değiştirmektedir. Bu süreç içinde kente gelen kişinin kırsal alandan taşıdığı davranış kalıpları yeni toplumsal ilişkiler örüntüsü de yeniden biçimlenmektedir. Bir modernleşme olayı olarak kentleşme süreci, kente göç eden bireyin çevresini değiştirmesine, yeni bir toplumsal statü kazanmasına, meslek ve dolayısıyla gelir düzeyinde değişikliğe; kısacası tüm toplumsal ilişkilerinde ve bireysel karakteristiklerinde farklılıklara neden olmaktadır.” (Özer, 2004:5)

Sanayi Devrimi ile birlikte toplumun hem ekonomik yapısı hem de sosyo-kültürel yapısı değişikliğe uğramıştır. İnsan ve hayvan gücüne dayalı üretim biçiminden makine gücüne dayalı bir üretim biçimine geçilmesi ile birlikte kentlerde fabrika sayıları hızla artmıştır. Köyden kente göç eden ve fabrikalarda çalışmaya başlayan insanların yaşam tarzları ve çalışma koşulları değişime uğramış, işçi sayısının artması ile birlikte yeni bir toplumsal sınıf ortaya çıkmıştır. Bu da işçi hakları, sendikalaşma örgütlenme gibi kavramları beraberinde getirmiştir. Ayrıca yaşanan göçler vasıtasıyla sosyal hareketlilik zirveye ulaşmış ve toplumsal yaşam koşullarında değişim kaçınılmaz olmuştur.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda şunları söyleyebiliriz; Sanayi Devrimi, insan ve hayvan gücüne dayalı üretim biçiminden makine gücünü esas alan yeni üretim biçimine geçilmesi, üretimde makineleşme ile birlikte fabrikaların artması, yaşanan gelişmelerin etkisiyle kırdan kente göçün hızlanması, insan nüfusunun kentlerde toplanması ile kentleşme olgusunun ortaya çıkması, kentlerde yaşayan insanların çalışma koşullarının ve yaşam tarzlarının değişikliğe uğraması, işçi sınıfı adı altında yeni bir toplumsal sınıfın ortaya çıkması gibi sonuçları beraberinde getirmesi bakımından toplumun ekonomik ve sosyo-kültürel yapısında dönüşümü mecburi kılmıştır. Söz konusu değişim ve dönüşüm toplumun eski geleneksel yapısından farklılaşmasına yol açmış ve Sanayi Devrimi Modernite diye adlandırılan dönemin ekonomik zeminini oluşturmuştur.

1.2. Bir Kavram Olarak Modernleşme ve Modernleşme Tanımları

Modernite ve Modernleşme başlangıçta aynı anlamı barındıran iki kavram gibi görünse de, hatta sosyal bilimler literatüründe bile çoğu zaman birbirlerinin yerine geçebilecek ve aynı anlama gelecek şekilde kullanılmış olsa da temelde farklı mana ve devinimleri barındıran kavramlardır. Çalışmamızın birinci bölümünde de ifade ettiğimiz üzere Modernite Avrupa'da Batı'nın kendi iç dinamikleri sayesinde ve doğrudan kendi tecrübesi vasıtasıyla ortaya çıkan toplumsal değişim ve dönüşümlerin bütünüdür. Modernitenin ortaya çıkmasında Batı toplumunda düşünsel, ekonomik ve siyasi alanlarda yaşanan, köklü değişim ve dönüşümlere sebep olan Aydınlanma, Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi gibi bir dizi gelişmeler etkili olmuştur. Bütün bu

sosyal, kültürel ve siyasal dönüşümler Batı dünyasında kendiliğinden mecburi bir değişimi zorunlu kılmıştır.

Modernleşme ise en genel tabirle; Batı dışında kalan toplumların sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomi alanlarında gerçekleştirdikleri bir dizi yenilikler ile yaşadıkları modern olma sürecidir. Batı'nın kendi içerisinde barındırdığı dinamizmi sayesinde yaşamış olduğu modernliğe ulaşmak için; geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçiş sürecinde yaşanan değişim ve dönüşümler modernleşme hareketleridir. (Köker,2010:50-51) Türkiye, modern dönemi doğrudan tecrübe eden bir toplum değil; modernleşme hareketleri vasıtasıyla modern toplum olma gayesi taşıyan bir ülke olmuştur. Bu sebeple en belirgin örnekleri Osmanlı Devleti'nin son yılları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında karşımıza çıkan modernleşme hareketlerini kavrayabilmek adına hem Osmanlı Devleti'nin son yıllarını yaşamış hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarına tanıklık etmiş bir yazar olan Peyami Safa'nın Türk Modernleşmesi hakkındaki görüşlerini detaylı bir biçimde analiz etme çabası taşıyan tez metninin bu bölümünde Türk Modernleşmesinin zeminini oluşturan modernleşme hareketlerine yer verilecektir.

Genel kabule göre Batı toplumu değişimin hızlı yaşandığı, dinamik, hareketli bir toplum tipi olarak karakterize edilirken, Batılı olmayan toplumlar durağan, değişim ve hareketliliğin daha az olduğu, statik toplumlar olarak karakterize edilir. Batı geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına dinamik yapısı ve geçirdiği köklü dönüşümler sayesinde neredeyse dört yüzyıl gibi bir sürede kendiliğinden erişmiştir. Batı dışı toplumlarda ise modernleşme, kendiliğinden olmayan dış etmenler vasıtasıyla daha kısa bir sürede ortaya çıkarmaktadır. (Köker,2010:51)

Esasen Batı'nın dışında kalan ve kendiliğinden bir değişim ve dönüşüm ile modern toplum özelliklerine sahip olamayan toplumların 'modern toplum' olma idealleri doğrultusunda; geleneksel toplum tipinden modern toplum tipine ulaşmak amacıyla gerçekleştirdikleri hareketlere verilen isim olarak nitelendirebileceğimiz modernleşme kavramının farklı tanımlamaları mevcuttur.

Modernite, Modernleşme ve Modernizm kavramlarının birbirinden farklı anlamlara geldiğini savunan Besim Dellaloğlu modernleşme kavramını Batı dışı toplumların modern olmadığının, modern toplumun gerisinde kaldığının bilincine varma durumu

olduğunu ve modernleşmenin başlangıçta taklit yoluyla ortaya çıktığını savunur ve Modernleşme hakkında şöyle söyler:

“Modernleşme, modern olana verilen bir tepkidir. Ve bu tepki öncelikle modern olmadığının ve kendi dışında bir modern olanın varlığını kabul etmekle kendini ortaya koyar. Her modernleşme aslında modern olanı model almaktır. Modernlik, modernleşmenin modelidir. Modernliği üretememiş toplumlar ancak modernleşmeye çalışırlar. Bu anlamda modernleşme zamansal anlamda geriden gelmektir. Bizim gibi modernliği kendi batısında bulan toplumlar için modernleşmek Batılılaşmaktır. Modernleşme aslında bir yenilgi söylemidir. Batı işte tam da bu anlamda modernleşmemiştir. Modern olma durumu Batı’nın bizatihi kendi deneyimine, kendi toplumsal değişim sürecine verilen addır.” (Dellaloğlu,2012:159)

Modernleşme süreci üzerine eserler veren önemli düşünür Niyazi Berkes Türk Modernleşmesini Batılılaşma, çağdaşlaşma terimleri üzerinden değerlendirmeye tabii tutar. Berkes’e göre Modernleşme sürecinin temel hareket noktası ekonomik gelişmelerdir. Ekonomik kalkınma gerçekleştiği müddetçe Modernleşme hareketleri başarıya ulaşır. Ona göre ekonomik kalkınmanın ardından toplumsal yapıda köklü değişim ve gelişmeler yaşanacaktır. Başka bir deyişle Batılılaşma, ancak toplumsal, ekonomik ve kültürel kalkınma ile ilerleme sağlayacak köklü devrimler ile mümkündür. (Berkes,2023:265)

Modernleşme sürecini değerlendirirken sıklıkla ‘değişme’ kavramına vurgu yapan Berkes, modern toplum olma ideali taşıyan ve bu amaçla modernleşme hareketlerini gerçekleştirecek olan toplumların genel itibarıyla yeniliğe ve değişime açık olmaları gerektiğini dile getirir ve düşüncesini şu sözlerle ifade eder: “Değişme, bir toplumun hayatında önemli yeri olan sınıfların ve genel olarak halk yığınlarının değişikliği istemesi, onu itmesi, onu yürütmesi işi haline gelmedikçe o değişme toplumu daha iyiye değil, belki daha kötüye götürür.” (Berkes,2023:19)

Şerif Mardin ise modernleşmeyi Edward Shils’in merkez-çevre yaklaşımı temelinde ele alır. Shils’e göre toplumsal yapı merkez ve çevre etrafında meydana gelir. Merkez ve çevre etrafında şekillenen bu toplumsal yapı Batı toplumlarında ekonomiye dayalı sosyal sınıflara tekabül eder, Batı dışı toplumlarda toplumsal yapıda kendiliğinden oluşan bir sosyal bölünme söz konusu değildir. Osmanlı’da bu sosyal ayırım ve bölünme ekonomik ve siyasi ayrımlarla devlet vasıtasıyla oluşmuştur. Devlet eliyle

oluşturulmuş iki toplumsal grup söz konusudur. Bunlar ise; yönetenler ve yönetilenlerdir. Şerif Mardin bu husustaki ifadeleri şu şekildedir:

“Modernleşme, toplumların aynı zamanda gittikçe farklılaştıkları ve merkezileştikleri bir süreçtir. Batı Avrupa’da feodalizmin çöküşü ile başlayan bu süre, burjuvazinin gelişmesi, sanayileşme ve siyasi hakların nüfusun daha büyük kesimlerine yayılması gibi unsurları da kapsar. Bu gelişme esnasında, toplumun bazı fonksiyonları merkezde toplanırken, öte yandan yeni gruplar doğar, toplumun fonksiyonları birbirinden ayrılır. Fakat belki en önemlisi, bu ayrılmanın doğurduğu kopuklukları da dolduracak yeni yapılar gelişir. Vatandaşlık kavramı, milli kültür gibi yapılar merkezin ve yeni ortaya çıkmış olan sosyal ve iktisadi yapı parçalarının birbirine bağlanmasını sağlar. Osmanlı İmparatorluğu modernleşmenin bilhassa bu bölümünde, tümü ortaya çıkaran bağlayıcı yapılar kurma noktasında sıkıntı çekmiştir. Oysa bu bağlantı olmadan toplumsal seferberlik oluşamaz.” (Mardin,2021:25-26)

Şerif Mardin, Batı toplumlarında merkezi oluşturan iktidar ile çevreyi oluşturan halkın zaman zaman karşı karşıya geldiğini, yaşanan siyasi ve ekonomik çatışmalar ve akabinde yaşanan gelişmeler ile sosyal tabakalara ayrılan toplumsal yapıda yeni grupların doğduğunu, yeni oluşan grupların farklı söylemler ile bütünlükçü bir sistem yarattığını dile getirir. Batı’da merkez ve çevre arasında güç bakımından devasa uçurumların bulunmadığını, Osmanlı’da ise merkez olarak adlandırılabilen yönetenler sınıfının karşısında çevre olarak dengeyi sağlayabilecek bir sınıfın olmadığını, yönetilenlerin merkezden uzak ve kopuk olduğunu savunur. Bu sebeple ona göre; Osmanlı’da toplumsal sınıfların yokluğu, sosyal sınıflara bölünmüş bir çevrenin yokluğu, toplumun tabanından kaynaklanan bir değişim ve dönüşümü zorlaştırmıştır.

2.BÖLÜM

TÜRK MODERNLEŞMESİNİN TARİHİ SEYRİ

2.1. Türk Modernleşmesi

Bir önceki bölümde modernleşmenin kavramsal çerçevesi değerlendirilmiş olup farklı yazar ve düşünürlerin modernleşme tanımlarına, modernleşmeyi hangi açıdan ele aldıklarına değinilmiştir. Tez metninin bu başlığı altında ise Türk modernleşmesinin tarihsel arka planı ve temel argümanları açıklanacaktır. Türk modernleşmesinin, Osmanlı'da modernleşme hareketleri ve Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketleri olarak iki kısma ayrıldığını dile getirebiliriz. 17. Yüzyılda Batı Avrupa'da ortaya çıkan ve düşünsel, ekonomik ve siyasi alandaki değişim ve gelişmeler ile tüm dünyayı etkisi altına alan modernlik/modern toplum 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde de modernleşme hareketlerinin baş göstermesine sebep olmuştur. Modernleşme hareketinin Osmanlı'da ilk olarak Batılılaşma girişimi şeklinde ortaya çıktığını, Cumhuriyet döneminde Batılılaşma hareketinin modernleşme pratiklerine dönüştüğünü ifade edebiliriz. Bu sebeple öncelikle Osmanlı'da modernleşme hareketlerinin hangi alanlarda ve hangi kavramsal çerçevede ortaya çıktığına değinilecektir.

2.1.1. Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri

17. yüzyılda Osmanlı Batı'da toprak kayıpları yaşamaya ve savaşıardan mağlubiyet ile çıkmaya başlamıştır. Arka arkaya gelen seri mağlubiyet ve toprak kayıplarının etkisi ile Osmanlı Batı karşısında üstünlüğünü ve egemenliğini kaybetmeye başlamıştır. Osmanlı'da yönetimin zirvesindekiler bu kayıpların ve mağlubiyetlerin sebebinin Batı'nın askeri alanda kaydettiği teknik gelişmelerin benimsenmemesi olduğunu iddia eder. Yani Batı'dan geri kalmanın sebebi onlara göre doğrudan askeri alan ile ilgilidir. Bu sebeple Batı'nın askeri alandaki teknik üstünlüğünü kabul edip, bu tekniği benimsemek adına askeri alanda bir dizi reform gerçekleştirmişlerdir. Yani Osmanlı toprak kayıplarını önlemek amacıyla öncelikle askeri alanda reformlara yönelmiştir. Bu askeri reformlar Osmanlı'da Batılılaşmanın ilk adımları olmuştur. İlk olarak askeri alanda yapılan ıslahat ve reformlar ile başlayan Batılılaşma hareketleri zaman içerisinde yönetim alanına yayılarak Osmanlı'nın sistemini değişikliğe uğratmıştır.

Şerif Mardin Batılılaşmanın ilk önce Osmanlı İmparatorluğu'nda başladığını Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından yeni bir boyut kazandığına vurgu yapar. Ona göre Batılılaşma Batı'nın toplumsal, sosyal, kültürel hayattaki zihniyetini ulaşılması gereken bir hedef olarak gören yaklaşımdır. (Mardin,2021:9)

Osmanlı'nın merkezi yönetimi Batılı devletlerden geri kalmışlığın sebebini ilk olarak Batı'nın askeri alanda kaydettiği teknik ilerleme sonucunda ulaştığı askeri üstünlük olarak görmüş ve bu sebeple öncelikler askeri alanda reform ve yenileşme hareketlerine ağırlık vermiştir. Bu doğrultuda hareket eden Osmanlı devlet adamları Batı'nın sahip olduğu askeri yapılanma ve teknik gücünün imparatorluğa uygulanması adına teşebbüslerde bulunmuşlardır.

Batılılaşmaya yönelik ilk bilinçli girişim 18. yüzyılda meydana gelmiştir. Bu girişim esasen Batı Avrupa'nın sahip olduğu bazı öğelerin seçilip taklit yoluyla uygulanması olarak değerlendirilebilir. 1718-1730 yılları arasında sadrazamlık görevini üstlenen Damat İbrahim Paşa reform girişiminde bulunan ilk devlet adamı olarak sayılabilir. Damat İbrahim Paşa ilk olarak Avrupa'da yaşanan gelişmeleri öğrenmek amacıyla Viyana'ya bir elçi göndermiştir. Ardından Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi ve oğlu Mehmet Sait Efendi'yi eğitim ve uygarlık adına kaydedilen gelişmelerden Osmanlı'da uygulanabilir olanların raporlanması amacıyla Fransa'nın başkenti olan Paris'e göndermiştir. Paris'e büyükelçi olarak gönderilen Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi oğlu ile birlikte çıktığı seyahatten Osmanlı'ya geri döndüğünde; Sait Efendi, II. Viyana Kuşatması'ndan sonra Osmanlı'ya esir düşen ve akabinde Müslüman olup Osmanlı hizmetine giren İbrahim Müteferrika ile işbirliği yaparak matbaanın faydaları üzerine bir risale kaleme alıp Sadrazam'a arz ederler. Ardından Şeyhülislam din dışı konuların haricinde Türkçe kitap basımına izin verildiğine dair fetva verir ve padişah fermanı ile Türk matbaası kurulmuş olur. (Lewis,2022:64-72)

“III. Ahmet devrinde Batı'dan gelen bir mülteci, İbrahim Müteferrika, basın sanatını Osmanlı İmparatorluğu'na getirmiş, Batı'nın askeri eğitimi ve teknolojisi konusundaki bilgilere imparatorlukta önem verilmeye başlanmıştır.” (Mardin,2022:10) Böylece matbaanın kurulması, Türkçe eser basılması ve çoğaltılması ile birlikte Batı'nın askeri alandaki gelişmelerine dair bilgiler yaygınlaşmaya başlamıştır. Ayrıca Batı'da hakim olan düşünce akımları ve bu düşüncenin temelinde yatan zihniyetin anlaşılmasına imkan sağlamıştır.

2.1.1.1. III. Selim ve II. Mahmud Dönemi Batılılaşma Hareketleri

Osmanlı'da askeri alandaki köklü değişim ilk olarak III. Selim zamanında başlamıştır. III. Selim ile birlikte yeniliğin ilk adımları askeri alanda atılmış ve özü itibarıyla 'eski olandan farklılaşma' olarak nitelendirilebileceğimiz modernite kavramı ile aynı zihniyeti barındıran, kelime anlamı itibarıyla 'yeni düzen' anlamına gelen 'Nizam-ı Cedid' adı altında yeni bir ordu kurulmuştur. Yeniliğe vurgu yapan bu anlayış ile yeni bir ordu ordu düzeni yaratma teşebbüsünde bulunan III. Selim'in aynı zamanda eski olanı, yani Yeniçeri ordusunu ortadan kaldırmayı hedeflediğini dile getirebiliriz. Burada temel amaç Osmanlı ordusunu teknik donanım ve eğitim açısından Batılı orduların seviyesine yükseltmektir. (Lewis,2022:79)

III. Selim dönemindeki reformlardan bir tanesi de Batı ile iletişim hususunda geliştirilen diplomasi olmuştur. Belirli amaçlar ile farklı zamanlarda yabancı ülkelere gönderilen elçiler bulunmakla birlikte 18. Yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin hiçbir yabancı ülkede kalıcı bir şekilde diplomatik temsilciliği olmamıştır. III. Selim zamanında bazı Avrupa başkentlerinde kalıcı ve düzenli Osmanlı temsilcilikleri açılmıştır. Bunlardan ilki 1893'te Londra'da kurulmuş, onları sırasıyla Viyana, Berlin ve Paris elçilikleri takip etmiştir. Bu elçiliklerde görevli kimseler görev yaptıkları ülkelerin kurumlarında yaşanan gelişmeleri izlemek ve kaydetmek, imparatorluk yararına olacak her türlü bilgi ve bilimsel gelişmeyi aktarmakla sorumluydular. (Zürcher,2013:46)

III. Selim'in tahttan indirilmesi ile birlikte 1808 yılında I..Abdülhamit'in oğlu olan II. Mahmut 28 Temmuz 1808 tarihinde otuzuncu padişah olarak tahta çıkmıştır. (Beydilli,2003:352-357) Onun saltanat yılları ayanların çıkardığı isyanlar, milliyetçi ayaklanmalar, yeniçeri isyanları ile geçmiştir. II. Mahmud'un hükümdarlığı isyanlarla çevrili zor bir zamana denk gelmiş olsa da O, ıslahat ve reformları yalnızca askeri alanla sınırlı tutmamış, askeri sahada yaptığı reformların yanı sıra eğitim, idari, sosyal ve kültürel alanlarda da bir dizi yenilik ve reform gerçekleştirmiştir. (Örenç,2016:82) Toplum yapısının köklü bir şekilde dönüşmesinin yalnızca askeri reformlarla mümkün olmayacağını farkında olan II. Mahmut özellikle eğitim sistemi ve eğitim kurumlarının değişmesi adına Batılı tarzda reformları hayata geçirmiştir. II. Mahmud'un farklı alanlarda gerçekleştirdiği reformlar kendisinden sonra gelen

yöneticilerin reform politikalarını derinden etkilemiş olması bakımından Türk Modernleşme tarihinde önemli bir rol oynamıştır.

II. Mahmut'un askeri alanda yaptığı ilk reformlardan biri III. Selim'in de kaldırmayı hedeflediği Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak olmuştur. III. Selim'in kurduğu Nizam-ı Cedid ve akabinde kurulan Sekban-ı Cedid ordusunu, bu ordulara mensup tüm üyeleri ortadan kaldıran, böylelikle kendisinin karşısında duran iki orduyu yok eden, disiplinsiz ve kontrolsüz bir şekilde hareket edip imparatorlukta kendi istekleri doğrultusunda keyfi bir tutum sergileyen Yeniçeri Ocağı girdiği askeri mücadelelerde başarı kazanamıyor, yeniliklere karşı kayıtsız kalıyor ve isyan ve karışıklık çıkartıyordu. Tıpkı yöneticiler gibi halk da yeniçerilerin savaşmak istemeyen, yenilik kabul etmeyen, disiplinsiz davranan, çıkarları doğrultusunda hareket eden bu Yeniçeri Ocağı'nın imparatorluğun gelişimi önünde engel teşkil eden bir unsur olacağının bilincindeydi. Bu sebeple Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması hem halkı hem de yöneticileri memnun etmiş, 'Vakai Hayriye' olarak anılmıştır. (Turhan,2021:119)

“1826'da yeniçerileri ortadan kaldırmasından 1839'daki ölümüne kadar geçen süre zarfında II. Mahmud muazzam bir reform programı uygulamaya girişti. Bu programla, sonraları on dokuzuncu, hatta kısmen yirminci yüzyılın Türk reformcularının takip edeceği yolun ana hatlarını çizmiş oldu. Her bir reform alanında, yeni bir düzen meydana getirmek için önce mevcut olan ortadan kaldırıldı. Ön hazırlık olarak gerçekleştirilen bu yıkımlar ancak yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabildi. Zira yeniçeriler geleneksel düzendeki askeri gücün merkezi kaynağıydı.” (Lewis,2022:87)

Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla onun yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adı verilen yeni bir askeri teşkilat kurulmuştur. Yeni kurulan bu ordunun geleneksel özelliklerden farklılaşıp modern özellikler taşıması amacıyla eğitilmesi hususunda Batı'dan temin edilecek uzmanlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple bu dönemde Avrupa'ya Batılı tarzda eğitim almaları için öğrenci gönderilmiş ve aynı zamanda Avrupa'dan birçok uzman eğitimci getirtilip bilgi ve tecrübelerinden faydalanılmıştır. (Turhan,2021:120)

Bu devirde yeni kurulan ordunun modern bir askeri teşkilat özellikleri taşıması amacıyla öncelikle askeri alandaki ihtiyaçları yönelik olarak yeni okullar açılmıştır. Bunlardan biri Muzika-i Hümayun adlı okuldur ve bu okulun görevi yeni askeri teşkilatın giydiği üniformalara uygun davulcu ve trampetçi yetişmesini sağlamaktır. Diğer okullardan bazıları Mekteb-i Maarif-i Adliye, Mekteb-i Ulum-i Edebiye adlı

okullardır. Bu okullarda ise yabancı eğitimciler özellikle Fransızca eğitimi ve modern konularda eğitim vermişlerdir. (Lewis,2022:118,119) O yıllarda ilk olarak salt askeri amaçlarla açılan bu eğitim kurumları ilerleyen yıllarda imparatorluk bünyesinde idari, hukuk ve siyasi alanlarda görev alacak olan birçok kişinin eğitilmesine ve Batılı tarzda yetiştirilmesine imkan sağlamıştır. Gerçekleştirilen yeniliklerle birlikte geleneksel olanın yeri modern olana bırakılmıştır. Örneğin Mehterhanenin yerini alan Muzika-i Hümayun modern tarzda askeri bir müzik okuludur. Eski üniformaların yerini Batılı tarzda yeni üniformalar almıştır. Aynı şekilde eğitim kurumlarının mahiyeti değişmiş, geleneksel öğretilen Fransız diline ağırlık veren modern konuların işlendiği bir sisteme geçiş söz konusu olmuştur.

II. Mahmud döneminde gerçekleştirilen reformların en büyük özelliği yalnızca askeri alanla sınırlı kalmayıp eğitim başta olmak üzere, idari, hukuki ve sosyal alanlarda da reformların gerçekleştirilmiş olmasıdır. Değişmek, dönmüşmek, eski düzenden farklılaşmak olarak tanımlanabilecek olan modernleşme hareketlerinde esas olan şey; geleneksel olandan modern olan geçiştir. Modernleşme söz konusu olduğunda geleneksel toplum yapısının barındırdığı temel değerlerin farklılaşması ve toplumda köklü bir dönüşüm hasıl olması kaçınılmazdır. II. Mahmud tam da bu noktada yeni bir düzen inşa etmek adına önce mevcut olanı, geleneksel olanı ortadan kaldırmaya teşebbüs etmesi bakımından Türk toplumunun modernleşmesi adına çaba sağlayacak olan aydınların yolunu açmıştır. Kısacası bu dönemdeki yenileşme hareketleri bir zihniyet değişikliği yaratması bakımından elzemdir

II. Mahmut'un vefat etmesinin ardından tahta çıkan oğlu Abdülmecid tıpkı babası gibi yenilikleri sürdürmeye ve Batılılaşma hareketlerini hızlandırmaya kararlıydı. Sultan Abdülmecid devrinde hem iç etmenlerin hem de dış etmenlerin etkisi ile Batı'nın siyasi ve idari düzeninin örnek alınması ve toplumsal hayatı düzenlemeye yönelik modernleşme adımları atılmıştır. (İnalcık,2016:140) Bu modernleşme adımları birey haklarına önem veren bir düzenin tesis edilebileceğini bütün Avrupa'ya kanıtlama gayesi taşıyan, Gülhane Parkı'nda ilan edilmesi sebebiyle "Gülhane Hatt-ı Hümayunu" adı da verilen Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanan ve 3 Kasım 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile atılmaya başlanmıştır. Özellikle II. Mahmut döneminde gerçekleştirilen köklü reformlar Tanzimat Fermanı'nın alt yapısını oluşturmuştur. Bu dönemde hükümdarın yetkisi ile oluşturulan bürokratik kadrolar

sayesinde Batılı bir fikir altyapısı olan düşünceler hasıl olmuştur. (Karpat,2016b:96-97)

Tanzimat Fermanında Osmanlı'da yaşayan tüm halkın can ve mal güvenliğinin sağlanması, orduya asker alırken düzenli ve kurallara uygun bir şekilde alımlarının yapılacağı, yurttaşların mensup olduğu dine ve ırka bakılmaksızın adil bir şekilde yargılanacağı, yurttaşlardan ekonomik kazancına göre vergi alınacağı gibi maddelere yer verilmiş olup bu hususlar bir sistematığe bağlanmıştır. (Beriş,2003:512) Tanzimat Fermanı tüm yurttaşların kanun önünde eşit olduğuna işaret etmesi bakımından en temelde “eşitlik” ilkesi etrafında şekillenmiştir. Eşitlik ilkesi çerçevesinde şekillenen reformlar ve birtakım düzenlemeler ile anayasal sistemde değişiklikler meydana gelmiş, tüm yurttaşların sahip olduğu haklara ve vatandaşlık olgusuna yer verilmiştir. Aynı zamanda hukuk alanında gerçekleştirilen yenilikler ile geleneksel olan hukuk sisteminin sekülerleşmesi adına adımlar atılmıştır.

Esaslarını Mustafa Reşit Paşa'nın hazırladığı ve 3 Kasım 1839 yılında Gülhane Parkı'nda bizzat kendisinin okuduğu Tanzimat Fermanı esas itibariyle bir yenilik programı olmanın ötesinde Osmanlı'nın yapılanmasını, hukuki kurallarını değişime uğratma girişiminde bulunan, yenilikle birlikte içinde dönüşümü barındıran bir programdır. Çünkü bu ferman ile Osmanlı yönetiminde önceden benzeri görülmeyen değişimler hasıl olmuştur. Bu fermanda padişahın sahip olduğu yetkilerden feragat ettiği, yetkilerinin sınırlandırıldığı ve buna karşılık tüm yurttaşlara eşit haklar tanınacağı duyurulmuştur. (Turhan,2021:127)

Tanzimat Fermanı ile birlikte II. Mahmud döneminde kanun hazırlamak üzere kurulan Meclis-i Ahkam-ı Adliye'nin üye sayılarının arttırılacağı, mahiyetinin genişletileceği duyurulmuştur. Nitekim 1840 yılında yayınlanan yeni bir ferman ile Meclis-i Adliye'nin tekrar düzenlenmesi gerektiğine dair ibareler yayınlanmıştır. Mustafa Reşit Paşa da aynı yıllarda merkezileştirilmiş bir taşra idare sistemini hayata geçirmiştir. Bu sistem esas olarak Fransız vilayet sistemini model almıştır. Ayrıca 1840 yılında yeni bir ceza yasası ilan edilmiş olup bu ceza yasasının maddeleri esasen Fransız hukukundan etkilenmiş olsa da dini hukuk sistemi çerçevesini terk etmemiştir. 1845 yılında ise ikinci bir reform hareketi başlamış ve yeni bir Hatt-ı Hümayun ilan edilmiştir. Bu dönemde özellikle eğitim alanındaki reformlara öncelik verilmiştir. Medreselerin aksine Batılı tarzda ders veren eğitim kurumlarının açılması, bu eğitim

kurumlarındaki öğretmenlerin ve okutulan ders içeriklerinin dini içerikli derslerden farklı olması, 1847 yılında ulemalardan bağımsız hareket eden Maarif Nezareti'nin kurulması gibi reformlar eğitim sisteminin laikleşmesi yönünde adımlar atıldığının göstergesidir. Bu dönemde hizmete giren eğitim kurumları ile birlikte Batılı devletler ile etkileşim arttırılmış, bu kanal vasıtasıyla Batı'da var olan düşünce akımları Osmanlı aydınlarını etkilemeye başlamıştır. (Lewis,2023:153-159)

Askeri reformlar dışında gerçekleştirilen reformlar doğrudan halkın yaşam tarzı, birbiri ile ilişkisi, sahip olunan alışkanlık ve toplumsal değerler ile ilintilidir. Bu sebeple köklü bir değişim ve yenilik getirme arzusu ile gerçekleştirilen reformların halk tarafından benimsenmesi kolay olmamıştır. Tanzimat bürokratları toplumda bir zihniyet değişikliğinin olması ve değişimin köklü bir şekilde olabilmesi adına öncelikle eğitim alanında yapılacak olan reformlara ihtiyaç duyulduğu anlayışına sahip olmuşlar ve bu doğrultuda çalışmalar yapmışlardır.

Eğitim alanında yapılan reformlardan daha hassas ve elzem olan bir alan daha vardır ki bu hukuk ve adalet konusundaki reformlardır. Bu döneme kadar tanzimat dönemi bürokratları dini hukuk sistemi dışında herhangi bir yasama organı veya mahkeme kurma girişiminde bulunmamışlardır. 1847 yılında ise hem Osmanlı hakimlerinden hem de Avrupalı hakimlerden oluşan hukuk mahkemeleri yürürlüğe girmiştir. Bu mahkemelerde İslami kurallardan ziyade Avrupa'daki yargı usulüne göre yargılama yapılmıştır. 1850 yılında ise yeni bir Ticaret Yasası yürürlüğe girmiş, bu yasaların ticaret mahkemelerince uygulanması kararlaştırılmış, gayrimüslimlere mülk edinme hakkı sağlanmıştır. 1869 yılında yabancılarla ilgili davaları yönetmek için Nizamiye mahkemeleri kurulmuştur. Bu reformlarla birlikte dine dayalı hukuk sistemi olan Şer-i hükümlerin dışında bir yargılama olması, din dışı konularda karar merciinin farklılaşması hukuk alanında yapılacak olan köklü dönüşümlerin ve farklılaşmanın başlangıç noktası olmuşsa da Şer-i hükümler geçerliliğini korumuş olması devletin sekülerleşmesinin önüne geçmiştir. (Zürcher,2013:99)

1856 yılına gelindiğinde ise Islahat Fermanı olarak anılacak olan yeni bir reform bildirisi ilan edilmiştir. Islahat Fermanı içerik olarak 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'ndaki maddeleri tekrar ediyor fakat tüm halkın din farkı gözetilmeksizin kanunlar önünde eşit olacağını daha ayrıntılı ve radikal ifadeler ile vurguluyordu. Ayrıca bu ferman Batılı devletlerin isteğiyle özellikle İngiliz, Fransız büyükelçilerinin

baskısı altında hazırlanmıştır. (Lewis,2022:162) Tanzimat döneminin ikinci safhası olarak adlandırılan Islahat Fermanı ile bu döneme kadar ‘millet-i hakime’ olarak anılan Müslümanların ayrıcalıkları ellerinden alınmış oluyor ve din, dil farkına bakılmaksızın bir Osmanlı kimliği inşa edilmeye çalışılıyordu. (Mardin,2021:14)

Tanzimat fermanı dönemin bürokratları tarafından hazırlanmış, tüm Osmanlı halkına yönelik reformları içeren modernleşme çabası taşıyan bir fermandır. Islahat fermanı ise içeriğinde yalnızca yabancılara ve gayrimüslimlere tanınacak olan haklara yer vermesi ve izlenen siyasi politika doğrultusunda Batılı devletlerin baskısı ile hazırlanmış olması bakımından Tanzimat Fermanı’ndan farklıdır.

Bu dönemde ilan edilen fermanlar ile Osmanlı bürokratları Batı’nın üstünlüğünü ve Osmanlı toplumundan ileri seviyede olduğunu kabul etmiş, bir nevi geri kalınmışlığa çare bulmak, ilerleme ve gelişme kaydetmek adına Batılı devletlerin sahip olduğu değerleri benimseme girişiminde bulunmuşlardır. Yani bu dönemde Batı’nın üstünlüğünün kabul edilmesi ve Batı’nın taklit edilmesi söz konusudur. Tanzimat dönemi bürokratları Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nu ilan ederek Batılılaşma, modernleşme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Fakat bu ferman halk tarafından oluşturulan bir ferman değil; dönemin bürokratları tarafından hazırlanıp yürürlüğe konulan bir fermandır. Yani gerçekleştirilmeye çalışılan yenilik ve reformlar Batı’daki gibi halkın kendi sahip olduğu değerler vasıtasıyla halk tarafından inşa edilen bir değişim ve dönüşüm değil; dönemin bürokratları tarafından hazırlanıp yürürlüğe konulan bir ferman ile yalnızca bir zümre tarafından oluşturulmaya çalışılan bir dönüşüm çabasıdır. Islahat Fermanı ise tamamen Batılı devletlerin isteği doğrultusunda hazırlanmış, içeriğinde ise yalnızca yabancılara tanınacak olan haklara yer verilmiştir. Bu sebeple bazı ikinci kuşak Tanzimat dönemi aydınları devlet yönetiminin bürokratik bir zümrenin elinde bulunduğu ve Batılı devletlerin isteği ve baskısı altında hareket ettiğine dair eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu aydınlara Yeni Osmanlılar adı verilmiştir.

Tanzimat’ın kurucuları olarak adlandırılabilirler Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa, Fuad Paşa gibi isimlerin önderliğinde gerçekleştirilen reformlarla Osmanlı’ya yalnızca Batı’nın askeri teşkilatlanması ve idari örgütlenmesi aktarılmamıştır. Sosyal hayattaki insani ilişkiler, evlerin dekorasyonu, insanların giyim kuşamı Batılı bir tarza bürünmüştür. Batılı toplumların sahip oldukları kültürel unsurlar da Osmanlı

toplumuna sirayet etmiştir. Bu reformlara karşı ilk muhalif sistematik eleştiri getiren Namık Kemal ve Ziya Paşa önderliğindeki Yeni Osmanlılar, reformları gerçekleştiren bürokratları seçkin bir zümre yarattıklarını, kendi kültürlerinin sahip olduğu unsurları özellikle İslami değerleri unuttuklarını, Batı'nın sömürü zihniyetinin farkına varmadıklarını ve yalnızca yüzeysel bir şekilde Batılılaşmaya çalıştıklarını ileri sürerek eleştirmişlerdir. (Mardin,2021:13)

Şerif Mardin modernleşme çabası taşıyan bu dönemde Batılıların yalnızca askeri ve idari örgütlenme biçimi ile değil; yaşam biçimleri, giyim tarzı, evlerin dekorasyonu gibi görsele hitap eden ve yüzeysel unsurları içeren konularının da toplum tarafından benimsenmesini eleştiren yazarlar olduğuna dikkat çekmiş olup bu hususta şöyle söylemiştir:

“Tıpkı Lale Devri’nde olduğu gibi, 1860’lardan sonra Batılılığı bir felsefe ve iktisat sistemi olarak görmeyip onu daha çok yüzeysel yönleri, adabı muaşeret usulleri ve Batı’da hakim olan modalar açısından değerlendirenler ve kullananlar olmuştur. Bu tipler zamanın yazarlarınca devamlı olarak eleştirilmiştir. Ahmet Mithat’ın ‘Felatun Bey’leri, Recaizade’nin ‘Bihruz’ları, Ömer Seyfettin’in ‘Efruz’ları Tanzimat (ve hatta 20. Yüzyıl) edebiyatının ana karakterlerinden birini oluşturmuşlardır.” (Mardin,2021:15)

2.1.1.2 Jön Türkler ve I. Meşrutiyet Dönemi Modernleşme Hareketleri

Batılılaşma hareketi olarak ilan edilen Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve bu dönemde gerçekleştirilen reformlara yönelik ilk sistematik eleştiriye sunan Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi isimlerin önderliğindeki grubun “Yeni Osmanlılar” adı ile anıldığına bir önceki başlık altında değinilmiştir. Bu başlık altında ise Birinci kuşak Jön Türkler olarak anılmaya başlanan Yeni Osmanlıların önemli siyasal gelişmelere sundukları katkılar ile bu dönemde gerçekleşen yenileşme hareketlerine yer verilecektir. Bu dönemde gerçekleşen siyasal ve toplumsal dönüşümler Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesinin zeminini oluşturmaktadır. Bu sebeple gerçekleştirilen reform ve yeniliklerin özünü kavrayabilmek elzemdir.

1876-1909 yılları arasında hüküm sürmüş olan II. Abdülhamit askeri, idari ve eğitim alanında Batı'nın örnek alınmasını tasdikliyor, özellikle Batılı tarzda eğitime önem veriyordu. Fakat aynı zamanda halkın dini değerlerini de muhafaza etme gayesini taşıyor, halk arasında Müslümanlığı güçlü tutmaya çalışıyordu. Eğitime verdiği önem

doğrultusunda Harbiye, Mülkiye ve Askeri Tıbbiye gibi okulların eğitim programlarının içeriği yenilenmiş, donanımlı ve bilgili bir kuşak yetiştirilmiştir. Bu okullarda yetişen öğrenciler ise Batı'da hakim olan pozitif bilimlerle ilgilenmişlerdir. Böylece Batı'yı tüm değer yargıları ve kültürel yapısı ile birlikte pozitif bilimlerle ilgilendiren bir nesil yetiştirmiştir. (Mardin,2021:15)

1876 yılında birinci kuşak Jön Türkler olarak anılan Namık Kemal, Mithat Paşa, Ziya Paşa gibi isimlerin katkılarıyla hazırlanan Kanun-i Esasi Babıali'de okunan bir Hatt-ı Hümayun ile ilan edilmiştir. (Turhan,2021:136) Batılı tarzda eğitim alan, hürriyet, adalet, insan hak ve özgürlükleri gibi konulara vurgu yapan Jön Türklerin etkisi ile ilan edilen Kanun-i Esasi ilk yazılı anayasal belge olma niteliği taşır.

Kanun-i Esasi'yi hazırlayan ve Batı kaynaklı fikir akımlarından etkilenen Jön Türkler temelde; Osmanlı'nın dini kurallara göre yönetilen bir İslam devleti olduğunu fakat dini kurallara riayet edilmemesi sebebiyle mutlak bir rejime dönüştüğünü, Batı'nın vurgu yaptığı kavram ve prensiplerin esasen dini kurallarda var olduğunu, bu sebeple yönetimin dini kurallara uyup uymadığını denetlemek amacıyla halk iradesine dayalı bir meclis oluşturulması gerektiği savunmuşlardır. (Berkes,2003:328)

Jön Türklerin amacı; Kanun-i Esasi'nin ilanı ve parlamentonun kurulmasıyla birlikte padişahın mutlak yetkilerinin sınırlandırılmasını sağlamak ve bireysel hak ve özgürlüklere yer verilen meşruti bir yönetime geçişi sağlamaktır fakat ilan edilen Kanun-i Esasi ve kurulan meclisin uygulamaları incelendiğinde bu durumun başarısızlıkla sonuçlandığı ve anayasanın modern bir yasa olamadığı dile getirilebilir. Halk tarafından oluşturulan ve halk iradesine dayanan bir meclis kurulamamış olması, meclis üyelerinin kanun teklifi sunma yetkisinin olmaması, ancak padişahın isteği doğrultusunda yasama yapılması, egemenliğin halka ait olmaması, aksine egemenliğin Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olan padişahta bulunduğu görüşünün sürmesi, padişaha kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin verilmesi gibi uygulamaların varlığı nedeniyle hukuki, siyasi ve diplomatik sahada amaçlar gerçekleştirilememiştir. Fakat her ne kadar hedeflenen sonuca ulaşılamamış olsa da bu dönemde atılan adımlar sayesinde ilk kez meşrutiyet yönetimine geçiş sağlanmış ve ilk anayasal belge düzenlenmiştir.

Bu dönemde 1877-1878 yılları arasında yaşanan Osmanlı-Rus savaşının da etkisi ile II. Abdülhamid parlamentonun kendisine verdiği yetkiye dayanarak 13 Şubat 1878’de meclisi dağıtmıştır. (Berkes,2003:333-336)

2.1.1.3. İttihat ve Terakki Dönemi ve II. Meşrutiyet Dönemi Modernleşme Hareketleri

I.Meşrutiyet devrinin sona ermesinin ardından ikinci kuşak Jön Türkler olarak anılan aydınlar tarafından ilk önce 1889 yılında Askeri Tıbbiye’de ‘İttihad-i Osmani’ adıyla kurulan cemiyetin adı 1894 yılında ‘İttihat ve Terakki Cemiyeti’ olarak değiştirilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin üyelerince farklı düşünce akımları benimsenmiş olsa da bu cemiyetin ortak ve asıl amacı; devleti kurtarmak düşüncesidir. (Mardin,2021:97,98) İttihat ve Terakki Cemiyetinin mensubu olan aydınlar Batılı tarzda eğitim alan, Batı’da hakim olan ve özgürlük, eşitlik, adalet gibi unsurlara vurgu yapan farklı fikir akımlarının etkisinde kalan, ekseriyetle pozitivist bir bakış açısı ve bilimsel bilginin öncülüğünde hareket etme arzusu taşıyan kişilerden oluşuyordu. Aslında bu dönem reformistlerinin temelde Batı’daki Aydınlanma düşüncesinin etkisi altında olduklarını dile getirebiliriz.

Kendi aralarında fikir ayrılıklarına düşseler de ortak amaçları; II. Abdülhamit’i tahttan indirip, meşrutiyeti ilan etmek ve böylece monarşık yönetimden meşruti yönetime geçişi sağlamak, eşitlik unsuruna dayalı bir politika gütmek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti aydınları bu doğrultuda çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Bu dönemde Osmanlı Devleti içerisinde İstanbul Hükümeti’ne karşı ayaklanan isyanları bastırmak için gönderilenlerin İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne mensup kişiler sayesinde dağıtılması sarayı tedirgin etmiş ve 23 Temmuz 1908’de II. Abdülhamit tarafından II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. (Turhan,2021:141)

II. Meşrutiyet Dönemi hem zaman olarak Cumhuriyet dönemine daha yakın olması hem de gerçekleştirilen reformların daha köklü bir dönüşüm içermesi nedeniyle modernleşme hareketleri içerisinde Cumhuriyet dönemi üzerinde en yoğun etkiler bırakan dönem olmuştur. Cumhuriyet döneminin reformlarının temelleri bu dönemde atılmıştır. (Demir,Sesli,Yılmaz,2008:82)

Abdülhamit yönetiminin mutlak idaresini devirip onun yerine meşruti bir yönetim şekline geçilmesi amacıyla meydana gelen bu yenilik sadece siyasi alanda bir değişime

yol açmamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte toplumsal hayatta, insanların yaşam tarzı ve kültürel değerlerde de köklü bir değişim hasıl olmuştur. Bu değişim özellikle insanların ruhsal davranışları üzerinde yoğun etkiler bırakmış, toplum yapısında o zamana kadar eşi benzeri görülmemiş fikir akımlarının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu devir adeta toplumu ileride yaşanacak olan değişime zihin olarak hazır hale getiren, toplumsal benlik ve kimliğin inşasında etkili olan, milli birlik ve beraberliği arttıran, milli bir fikir hareketi ve edebiyatı oluşturan bir devir olmuştur. (Turhan,2021:141) II. Meşrutiyet devrinde yaşanan gelişmeler Cumhuriyet Dönemi inkılaplarının zeminini oluşturmaktadır. Bu sebeple bu dönemde yaşanan gelişme ve değişimleri anlamak Türk Modernleşme Hareketlerinin özünü kavrayabilmek açısından önemlidir.

II. Meşrutiyet'in ilanı ve akabinde yaşanan değişimleri diğer yenileşme hareketlerinden farklı kılan yanı; bu dönemde Batı'dan geri kalmışlığın sebebinin yalnızca askeri ve teknik sebeplerden kaynaklanmadığının, esas farkın iki toplum tipinin yaşamı kavrayış biçimi ile hayata bakış açılarının farklı olduğunun anlaşılmasıdır. Yani esas problemin temelde bir zihniyet değişikliği meselesi olduğu anlaşılmıştır. (Demir,Sesli,Yılmaz,2008:82)

Esas problemin bir zihniyet meselesi olduğunun anlaşılması ve II. Meşrutiyet'in ilanı sayesinde bir özgürlük alanının oluşması ile birlikte Osmanlı aydınları tarafından imparatorluğun içinde bulunduğu bu buhrandan nasıl çıkılması gerektiği, devleti kurtarmak için ne yapılması gerektiği konuları ekseninde farklı fikir akımları ortaya çıkmıştır. Devletin kurtarılması için kurtuluş reçetesi hazırlama amacı taşıyan farklı fikir akımları; Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık'tır.

Türkçülük akımı; imparatorluğun asli unsuru olarak görülen ırkı, dini, dili ortak olan bütün Türkleri ortak bir çatı altında birleştirerek bir Türk birliği inşa etmesi gayesi taşır. İslamcılara göre ise din toplumun ana unsurudur, din ile millet eş değerdir. İslamcılara göre Batılılaşmanın bir sınırı olmalıdır, Batı'nın yalnızca ilim ve tekniği alınmalı, kültürel değerleri özümsememelidir. Batıcılık ise bir sistemden ziyade Batı'nın yalnızca ilim ve tekniğini değil bir bütün olarak değerlendirilip kültürel değerlerinin de özümsemesi gerektiğini savunur. (Safa,2022a:47,54,55)

II. Meşrutiyet döneminde Türk modernleşme tarihini şekillendirecek ve derinden etkileyecek olan birtakım reform hareketleri gerçekleşmiştir. Bunların en başında ise

eğitim alanında özellikle da kadınların eğitim hayatına katılması hususunda yapılan reform teşebbüsleri gelir. Bu köklü reform teşebbüsleri Cumhuriyet döneminde son halini alacaktır.

İttihat ve Terakki aydınlarının öncülüğünde bu dönemde Batılılaşma hareketi en büyük başarıyı eğitim alanında elde etmiştir. Bu dönemde ilköğretim, ortaöğretim, öğretmen okulları ve ihtisas enstitülerini içeren ve seküler özellikler taşıyan yeni bir eğitim sistemi kurulmuştur. İstanbul Üniversitesi tekrar yapılandırılmıştır. Bunların yanı sıra kız öğrencilerinin eğitim hakkından faydalanması yaygınlaştırılmıştır. Toplumun üst tabakasına mensup kadınlar her zaman iyi eğitim alabilmiştir fakat toplumun diğer kesimindeki kadınlar her zaman bu hakka sahip olmamıştır. Tanzimat dönemindeki reformlar ile kız öğrencilere yönelik birkaç okul ile kadın eğitim merkezi açılmışsa da ilköğretim ve ortaöğretim okullarının kapıları kız öğrencilere II. Meşrutiyet döneminde açılmıştır. Bunu müteakip üniversitenin kapıları da kız öğrencilere açılmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda; Osmanlı aydınları arasında baş gösteren zihniyet değişikliği meselesi, eğitim alanındaki reformlar sayesinde seküler eğitim kurumlarında öğrenim görmüş genç nesil arasında da etkisini göstermiştir. Ayrıca kadınların eğitime hayatına katılmasıyla birlikte eğitilmiş kadın sayısı artmaya başlamış, kadınların toplumsal hayata ve iş hayatına katılımının önü açılmıştır. Kadınların eğitim hayatına ve toplumsal yaşama entegre olmasının bir sonucu olarak 1917 yılında yeni bir aile hukuku kabul edilmiştir. Yeni bir aile hukukunun kabul edilmesiyle ailevi meseleleri değerlendiren Şeriat mahkemeleri Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Bu reformlar ile kadın haklarını teslim etme hususunda ilerleme kaydedilmiştir. (Lewis,2022:310-311)

Bu döneme gelinceye değin kadınlar sadece ebe, hasta bakıcı ya da öğretmen olabilmişlerdir. Bu dönemde ise eğitim hayatına katılımın artmasının bir sonucu olarak memuriyet yapmaya ve I. Dünya Savaşı'na giden erkeklerin yerini almaya başlamışlardır. Memur görevi yapan kadınların giyimi değişmiş, peçeleri kalkmış, giydikleri çarşafın formu değişerek elbiseye yakın bir hal almaya başlamıştır. (Turhan,2021:143) Bu gelişmeler dikkate alındığında eğitim alanında başlayan reformların toplumsal hayattaki yaşam biçimi ve değer yargılarını etkileyerek zaman içerisinde dönüştürdüğünü dile getirebiliriz.

II. Meşrutiyet dönemi aydınları tarafından imparatorluğun çöküşünü engellemek ve devleti kurtarmak amacıyla ortaya çıkan fikir akımları, özellikle eğitim alanında gerçekleşen bir dizi reform, başarısızlıkla sonuçlanmış ya da başarıya ulaşmış olan köklü değişim teşebbüsleriyle birlikte bu dönem Türk Modernleşme tarihinin önemli bir safhasını oluşturmaktadır. Çünkü Cumhuriyet Dönemi inkılaplarının fikir tohumları bu dönemde atılmış, Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesinin düşünce zemini oluşmuştur.

2.1.2 Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Hareketleri

Bu başlık altında Cumhuriyet dönemi Türk Modernleşmesinin ana hatları ele alınacak olup bu dönemde gerçekleştirilen modernleşme politikalarına değinilecektir. Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketlerinin düşünsel alt yapısının özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarındaki II. Meşrutiyet döneminde olduğu daha önceki başlık altında belirtilmiştir. II. Meşrutiyet dönemi reformları ve bu dönemde ortaya çıkan fikir akımları her ne kadar Cumhuriyet dönemi inkılaplarının fikri alt yapısının oluşmasında etkili olsa da temelde birçok farklılık söz konusudur. Osmanlı modernleşmesi esasen; devleti kurtarmak, bütünlüğünü sağlamak gayesi taşıyor, Batılı tarzda reform gerçekleştirirken aynı zamanda geleneksel yapıyı tam anlamıyla muhafaza etmeyi hedefliyordu. Cumhuriyet döneminde gerçekleşen modernleşme hareketlerinin dinamiği ise; akıl ve bilimin ışığında bağımsız bir ulus-devlet inşa etmek ve çağdaş medeniyetlerin seviyesine yükselmek amacıyla yönetim, eğitim, hukuk ve toplumsal alanda bir dizi köklü inkılapları gerçekleştirmektir.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde etkili olan İttihat ve Terakki aydınları tarafından yönetim ele geçirilmiş ve 1914 yılına gelindiğinde imparatorluk kendisini bir dünya savaşının ortasında bulmuştur. Dört yıl süren cihan harbinin ardından 1918 yılında alınan mağlubiyet sonunda Mondros Ateşkes Antlaşması ve 1920 yılında imzalanan Sevr Antlaşmasının ardından Osmanlı yenilgiyi resmen kabul etmiştir. 18 Mart 1920 tarihinde Osmanlı Meclisi İstanbul'da bir araya gelmiştir. Bu toplantıya katılan meclis üyeleri oy birliği ile bazı meclis üyelerinin tutuklu olmasını protesto eden bir karara vardıldıktan sonra meclis süresiz ertelenmiştir. 1920 yılının Nisan ayında padişah tarafından feshedilen meclis bir daha hiç toplanmamıştır. (Lewis,2022:338) İstanbul'da toplanan meclisin süresiz tatil edilmesinden bir gün sonra Mustafa Kemal olağanüstü bir meclis için seçim çağrısında bulunmuştur. 23 Nisan 1920 yılında Büyük

Millet Meclisi adıyla Ankara’da bir parlamento kurulmuştur. Büyük Millet Meclisi’nin toplandığı Ankara artık milli mücadelenin hareket noktası ve Türk bağımsızlığının merkezi olmuştur. Ankara’da kurulan parlamento tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti oluşturulması ile birlikte İstanbul Hükümeti resmen yok sayılmış, tüm yetkilerin TBMM hükümetinde olduğu resmen ilan edilmiştir. (Kurt,2010:16)

Mustafa Kemal Atatürk Meclis’in açılmasının ardından yaptığı konuşmalar ve bildirilerde zamanın şartlarına göre izlenmesi gereken siyasete ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Bunlardan en önemlisi bundan sonraki süreçte Türk milletinin izlemesi gereken siyasi ilke ile ilgilidir. Atatürk, bilim ve aklı rehber edinerek milli sınırlarımız içerisinde ulusal bağımsızlığın sağlanması, ulusal egemenlik temeline dayanan bir yönetim biçimine geçilmesinin önemini vurgulamaktaydı. Mustafa Kemal Atatürk bu husustaki görüşlerine Nutuk adlı eserinde şu şekilde yer vermiştir:

“Bizim açık ve uygulanabilir gördüğümüz siyasi görüş, ulusal siyaset’tir. Dünyanın bugünkü genel şartları ve yüzyılların akıllarda ve karakterlerde yerleştirdiği gerçekler karşısında hayalci olmak kadar büyük yanlış olamaz. Tarihin söylediği budur; bilimin, aklın, mantığın söylediği böyledir. Ulusumuzun güçlü mutlu ve tutarlı yaşayabilmesi için, devletin tamamen ulusal bir siyaset izlemesi ve bu siyasetin, iç örgütümüze tamamen uygun olması ve bu temele dayanması gerekir. Ulusal siyaset dediğim zaman kastettiğim anlam ve içerik şudur: Ulusal sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanarak varlığımız korumakla ulusun ve ülkenin gerçek mutluluğuna ve refahına çalışmak...” (Atatürk,2017:297-298)

Halkçılık ve halk hükümeti vurgusu yapan, egemenliğin ve idarenin halkın elinde bulundurulması gerektiği görüşünü savunan Mustafa Kemal önderliğinde Meclis’te anayasa ile ilgili görüşler tartışılmaya başlanmıştır. Bu meselenin masaya yatırılmasının ardından 1921 yılının Ocak ayında ‘Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’ kabul edilmiştir. Kabul edilen bu kanunun temel ilkesi ‘hakimiyetin koşulsuz şartsız millete ait olduğu, halkın kaderini bizzat kendisinin idare etmesi’ esasına dayanır. Ayrıca Büyük Millet Meclisi’nin milletin gerçek temsilcisi olduğu ve kanun yapma yetkisine sahip olduğu maddelerine yer verilmiştir. (Atatürk,2017:382) Böylelikle bu kanunla hakimiyet padişahın tekelinden alınmış halkın iradesine verilmiştir. Ayrıca kanun yapma yetkisi verilen mecliste hem yasama hem yürütme yetkisi aynı anda bulunmaktadır ve yönetim biçiminde sistem değişikliği yaşanmıştır. Meclis hükümeti

sistemine geçiş söz konusudur. Büyük Millet Meclisi’nin etkin ve belirleyici olduğuna, halkın iradesinin her Şeyin üzerinde olduğuna vurgu yapılmıştır.

Bu gelişmelerin ardından 1922 yılında ulus iradesinin üstünde bir gç olmadığı, milli iradenin tek temsilcisinin Büyük Millet Meclisi olduğu kabul edilerek saltanat kaldırılmıştır. Saltanatın kaldırılmasının ardından 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet ilan edilmiş, ardından yapılan seçimler neticesinde Mustafa Kemal Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir. 1924 yılında ise hilafet kaldırılmış, böylelikle devletin yönetim biçimi değişmiş, laik bir devlet düzenini adına adımlar atılmıştır. (Karpata,2016a:134-135) Bir modernleşme adımı olarak döneme adını veren cumhuriyetin ilanıyla birlikte imparatorluktan ulus devlet düzenine geçiş yaşanmıştır. Bu dönemde Osmanlı modernleşme hareketlerinde karşımıza çıkan imparatorluk çatısı altında bulunan tüm milletlerin birliği gibi bir ‘Osmanlılık’ düşüncesi yerini toplumsal bütünlüğü gözetken ulus devlet bilinci ve vurgusuna bırakmıştır. Ayrıca yönetim alanında şimdiye kadar görülmüş en köklü reform gerçekleşmiş, geleneksel yönetim şeklinin aksine yüzünü Batı’ya eviren bir yönetim liderliğinde toplumun modernleşmesi adına toplumsal siyasal, hukuk, eğitim gibi alanlarda köklü reformlar gerçekleşmiştir.

Modernleşme hareketi bağlamında değerlendirdiğimiz reform hareketlerinden bir tanesi 1924 yılında çıkartılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu’dur. Bu kanun ile birlikte dini eğitim veren kurumlar ile modern eğitim kurumları Maarif Vekaleti’ne bağlanarak eğitimin tek çatı altında toplanması amaçlanmıştır. Bu adımın akabinde eğitim sisteminin modernleşmesi, laik bir eğitim düzenine geçilmesi amacıyla dini eğitim veren medreseler kapatılmıştır. Ardından şer’i Mahkemeler, şer-iye ve Evkaf Vekaleti, şeyhülislamlık kaldırılmış ve bu adımlar ile devlet yönetiminde ve eğitim sisteminde din ve devlet işlerinin birbirinde ayrılması hedeflenmiştir. Tüm bu uygulamalar ile padişahın, halifenin veya dini liderlerin siyasal alana dahil olmaları engellenmiş, aynı zamanda laik bir sistemin uygulamaya geçirilmesi amaçlanmıştır. (Karpata,2016a:146)

Cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması, şeyhülislamlık makamı ile şer-iye Vekaletinin kaldırılması, dini eğitim veren medreselerin kapatılması gibi reformların ardından Cumhuriyet rejimi yeni bir düzeni, yeni bir anayasayı gerekli kılmıştır. 20 Nisan 1924 tarihinde Büyük Millet Meclisi’nin onayıyla yeni anayasa kabul edilmiştir. (Lewis,2022:356-357)

1924 Anayasası'nın ilk üç maddesinde; Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin başkentinin Ankara, dilinin Türkçe ve dininin İslam olduğu ibarelerine yer verilmiştir. Ayrıca yasama ve yürütme yetkisinin Meclise ait olduğu, yargının ise bağımsız mahkemelerce yürütüleceği maddeleri yer almıştır. (Doğan,2016:264) Tüm bu maddeler ile öncelikle devletin yönetim şeklinin Cumhuriyet rejimi olduğu vurgulanmış ve ülkenin idaresini elinde bulunduracak olanların yalnızca seçimler vasıtasıyla belirlenebileceğine, karar mekanizmasının değiştiğine vurgu yapılmıştır. Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan kurumları ortadan kaldıran yönetim bundan sonraki süreçte Cumhuriyet rejimini daha ileriye taşıyacak reformları gerçekleştirmiş, demokratikleşme ve modernleşme yönünde atılan adımları hızlandırmıştır.

Yönetim alanında yapılan bir dizi köklü değişikliğin ardından toplumsal hayatın yaşam tarzını değiştirmeye yönelik bir dizi köklü reform gerçekleştirmeye başlamıştır. Yönetim idaresinin eski geleneksel yapıdan farklılaşarak yüzünü Batı'ya doğru dönmesi ve modern toplum olma yolunda attığı modernleşme hareketleri toplumsal alanda da hız kesmeden devam etmiştir. Bu doğrultuda 1925 yılında çıkarılan bir kanunla öncelikle dini vasfı bulunmayan kimselerin dini sembol taşıyan kıyafet giymesi yasaklanmış, ardından devlet kademesinde memur olanlara uygar toplumların ortak kıyafeti olarak nitelendirilen Batılı tarzda kıyafet ve şapka giyme zorunluluğu getirilmiştir. 25 Kasım 1925 tarihinde çıkarılan bir kanunla fes ve sarık gibi dini sembol içeren kıyafetler yasaklanmış, bütün erkeklere şapka takma zorunluluğu getirilmiştir. (Zürcher,2013:277) Yine 1925 yılında tekke ve zaviyeler kapatılmış, uluslararası geçerliliği olan ve yirmi dört saat esasına dayalı olan gün birimi tek zaman ölçme yöntemi olarak kanun nezdinde geçerli sayılmış, dini takvimin yerini uluslararası takvim almıştır. 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu, Türk toplumunun ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş olup 17 şubat 1926 tarihinde Meclis'te onaylanmasının ardından 4 Ekim tarihinde yürürlüğe girmiştir. (Karpat,2016b:140) Tüm bu gelişmeler ile toplumun yönetim ve idari kadrosunun Batılı tarzda modern hareketleri özümsemesinin yanı sıra halkın da modern toplum niteliklerine bürünmesini sağlamak ve bir bütün olarak ileri bir uygarlık seviyesine yükselmek amaçlanmıştır. Çünkü değişim tek taraflı veya tek bir zümrenin dönüşümü ile mümkün değildir. Modern toplum niteliklerine haiz olabilmek ve modern bir devlet olabilmek için topyekûn modernleşmek elzemdir.

1926 kabul edilen Medeni Kanun ile toplumun yaşam biçimi de geleneksel olandan modern olana doğru evrilmiştir diyebiliriz. Çünkü dini temellere dayanan Mecelle Kanunu'nun yerine geçen Medeni Kanun'da; Şer'i hükümlerin yerine modern kanunlar geçmiş, çokeşlilik, erkeğin kadını tek taraflı olarak boşaması gibi hükümler kaldırılmış, kadın vatandaşlara erkekler ile eşit haklar kazandıkları resmi evlilik ve resmi boşanma hakkı tanınmıştır. 1928 yılında gelindiğinde ise Türk devletine daha milli ve modern aynı zamanda daha seküler bir yapı kazandırma gayesi taşınyordu. Bu doğrultuda; 1924 Anayasası'nda bulunan devletin dininin İslam olduğuna dair hüküm Meclis tarafından kabul edilen bir kanunla anayasadan çıkartılmıştır. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti daha seküler bir yapıya bürünen ve modern Batı toplumuna gerek Anayasası, gerek kanun ve hedefleriyle daha çok yaklaşan bir devlet olmuştur. Modern toplum vasfı kazanmak ve seküler bir anlayışa sahip olmak düsturuyla hareket eden ve doğulu toplum özelliklerinden tek tek sıyrılan Cumhuriyet idaresi geleneksel olanla, geçmişle bağların bir bir koparılması adına dil ve tarih alanında reformlara yönelmiştir. Bu doğrultuda; adeta geleneksel olanın ve eskinin sembolü olan Arap alfabesi tamamen terk edilmiş, onun yerine Latin alfabesi kabul edilmiştir. (Lewis,2022:366-371)

Dil ve tarih alanındaki reform çalışmaları 1931 yılında Türk Tarih Kurumu'nun kurulması ile resmileşmiş, 1932 yılında ise ilk Türk Tarih Kongresi bir araya gelmiştir. İlerleyen yıllarda ise bu düşünce doğrultusunda Türklerin ana vatanı olarak kabul edilen Orta Asya'daki Turan havzasında yaşayan halkların Mısır, Mezopotamya ve Anadolu medeniyetlerinin oluşmasında etkili olduğuna dair bir teori geliştirilmiştir. Güneş Dil Teorisi ile birlikte de tüm bu medeniyetlerin dillerinin kökeninin Turani dil olduğuna dair bir teori oluşturulmuştur. Akabinde ise dil ve tarih alanındaki birçok çalışma saf Türklerin yapısını açıklamak için çaba sarfetmiştir. (Mardin,2021:290) Tüm bu reformlar, toplumun geçmişe ve kökene dair bağını imparatorluktaki olduğu gibi dini ve İslami değerlere değil; İslamiyet öncesi Türk tarihine dayandırma anlayışının bir sonucudur. Amaç milliyetçilik ve ulus devlet vurgusu ile seküler ve modern bir toplum yaratmaktır. 1930 yılına gelindiğinde ise kadınlara belediye seçimlerinde oy verme hakkı tanınmış ardından 1934 yılında kadın vatandaşlara meclis seçimlerinde oy kullanma ve seçilebilme hakkı tanınmıştır. 1935 seçimlerinde 17 kadın milletvekili seçilmiştir. Yine 1935 yılı içerisinde Soyadı Kanunu çıkarılmış,

bütün Türk vatandaşların Türkçe ibareler içeren soyadı alması zorunlu tutulmuştur. (Lewis,2022:386)

Bu başlık altında Türk Modernleşmesi bağlamında Cumhuriyet Döneminde gerçekleşen modernleşme hareketlerine yer verilmiştir. Bu dönemde gerçekleşen reformlar ilk olarak yönetim alanında karşımıza çıkmıştır. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, Halifeliğin kaldırılması gibi köklü birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Yönetim alanındaki bu değişiklikler doğal olarak toplumsal yaşama da sirayet etmiştir. Bir yandan seküler bir anlayış doğrultusunda; tekke, zaviye ve türbeler kapatılmış, Şeyhülislamlık makamı kaldırılmış, Şer-i hükümler geçerliliğini yitirmiştir. Yani Osmanlı imparatorluğu bünyesinde barınan eski geleneksel kurumlar ortadan kaldırılmış yerine Medeni Kanun, uluslararası takvim, Latin alfabesi gibi Batı toplumuna özgü modern uygulamalar hayata geçirilmiş, aile hukuku ve kadının toplumdaki yeri ve hakları gibi hususlar Batılı tarzda hukuk sistemine göre düzenlenmiştir.

Cumhuriyet döneminde gerçekleşen bu reformların kökeni her ne kadar Osmanlı döneminde başlayan Jön Türklerin Batılılaşma hareketlerine dayansa da bu dönemdeki reformların niteliği esas olarak Osmanlı dönemindeki aydın ve bürokratların Batılılaşma hareketlerinden farklıdır. Jön Türkler en nihayetinde ‘devleti kurtarmak’ misyonu ile hareket etmişlerdir. Bu dönemde ise yeni bir devlet yaratmak ve bu Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni bireysel özgürlük ve demokrasi temelinde, seküler bir anlayışla çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırmak hedefi söz konusudur, ilerici bir anlayış ile hareket edilmiştir. Bu hususta Celal Nuri İleri şu sözleri ile ifade etmiştir: “Cumhuriyet, bir savaşın ve bir inkılabın çocuğudur. Ondan evvelki hareketler, tabir doğruysa bilinçsizdi. Sonra sistemler sıyrıldı, hedefi kesinlikle gördük ve sağlam bir yoldan gitmediğimizi de anladık; bu yüzden Milli Mücadele’den itibaren hareketımız tamamıyla bilinçlidir.” (İleri,2021:73)

Cumhuriyet döneminde gerçekleşen ve gerek yönetim alanını gerekse toplumsal hayatı düzenleyen ve dönüştüren reformlar Batı’da olduğu gibi halkın tabanından yönetim kademesine doğru yani aşağıdan yukarıya gerçekleşmemiştir. Aksine bizzat devlet idaresinin öncülüğünde, yukarıdan aşağıya yani toplumun en tepesinden halkın tabanına doğru gerçekleşmiştir. Türk İnkılabı ile yeni bir devlet kurulmuş ve milli reformlar ile bu devlet inşa edilmiştir. Dönemin şartları ve Türk toplumunun sahip

olduğu nitelikler bakımından değişimin yönü bir nevi bir zorunluluk olmuştur. Celal Nuri İleri'nin de ifade ettiği gibi: “Biz de inkılabımızın seyrini anlayabilmek için mutlaka zamanın onu nasıl yönlendirdiğini, çevreyi, yani memleketimizin coğrafi durumunu, ırkımızı ve ırkımızın yeteneklerini araştırmak zorundayız.” (İleri,2021:11) Bu saikle hareket eden Atatürk önderliğindeki yönetim kadrosu yeni bir milli kimlik yaratma teşebbüsünde bulunmuş, zamanın şartlarına göre reformlar gerçekleştirmiştir. Bu şekilde köklü bir dönüşüm ve değişimin toplumun farklı kesimlerinden eleştiri alması, muhalif görüş ve itirazların ortaya çıkması da kaçınılmaz bir durumdur.

Eleştirilerde bulunan isimlerden biri olan Berkes, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardında Türk milletinin isimsiz, tarihsiz ve coğrafyasız bir topluluk olma tehlikesi yaşadığını, ulusal bağımsızlık savaşının devrimci yapısı olmasaydı bu tehlikenin gerçekleşeceğini, bir yandan da ulusal bağımsızlık savaşının yığın halindeki ulusları bir anda çağdaş medeniyetlerin seviyesine yükseltmeyeceğini ifade eder. Bir yandan da ulusal bağımsızlık savaşını tamamlayıp çağdaş uygarlıklar seviyesine çıkmanın yegane yolunun; gerçekleşmesi zaruri olan devrimlerin toplumun kendi iç yapısında ve kendi güçleri ile gerçekleştirme savaşı ile mümkün olacağının altını çizerek. (Berkes,2022:266)

Özellikle toplumsal hayatı çağdaş medeniyetlerin yaşam tarzına göre dizayn edip geleneksel olan yöntemlerin topluma zarar verici kısımlarının tasfiye edilmesi ve düzenlenmesi farklı kesimlerde rahatsızlık uyandırmış ve birtakım yerel isyanlar çıkmıştır. Bu durumda merkezi otoritenin güçlenmesi için önlemler alınmıştır. Celal Nuri İleri bu hususta şöyle söyler:

“Gelişme ne kadar çabuk olursa yozlaşma da o derece acele olur. Her ani ve fevri uygulamanın bir ters tepkisinin olmaması mümkün değildir. Hayırlısı tepkisiz uygulamadır. Bunun için de ilerlemenin kurallarına uyulmalıdır. Bir milletin büyümesi, bir çocuğun veya bir bitkinin yetişmesinden farksızdır.” (İleri,2021:221-22)

Mustafa Kemal Atatürk çağdaş uygarlar topluluğunda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de yerini alması için yeniden kalkınma yoluna gitmesi gerektiğinin farkında olmuş ve bu hususta şunları söylemiştir; “Türkler bütün medeni milletlerin dostudur. Memleketler çeşitlidir, ama medeniyet birdir ve bir milletin ilerlemesi için de bu biricik medeniyete iştirak etmesi lazımdır.” (Lewis,2022:392)

Bu bölümü Celal Nuri İleri'nin Türk İnkılabı hakkında şu sözleri ile sonlandırmak yerinde olacaktır: “Krizin, dengesizliğin, yozlaşmanın ve hırsların varlığı tespit edilmiş bir hakikattir. Şu karanlık okyanusun içinde bir kutup noktası da görülmüyor. O halde Türk İnkılabı pek atik davranmaya, her fısıltıdan uzak durmaya, daima sakin ve hazır bulunmaya mecburdur.” (İleri,2021:194)

2.2. Literatürde Peyami Safa’da Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesi

Sosyal bilimler literatüründe özellikle sosyoloji alanında teorik amaca yönelik tez yazma girişiminde bulunan birçok tez yazarının dikkatini çeken hususlardan biri; sosyal ve kültürel alanda yaşanan toplumsal değişmeyi beraberinde getiren modernleşme hareketleridir. Türk modernleşmesini genel itibariyle ele alıp kapsamlı bir değerlendirme yapmak elbette kompleks bir yapıyı bünyesinde barındırır ve bu alanda yapılacak olan kapsamlı bir çalışmayı gerektirir. Literatür incelendiğinde Türk modernleşmesinin birçok farklı disiplinin ortak kesişim alanı olduğunu görmekteyiz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, mimarlık gibi birçok disiplinde bu alanda yapılan akademik çalışmalara rastlamaktayız. Türk Modernleşmesinin ise temelde Cumhuriyet Dönemi öncesi Modernleşme hareketleri ve Cumhuriyet Dönemi Modernleşme hareketleri olarak ikiye ayrıldığını dile getirebiliriz. Elinizdeki tez metninde Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketleri Peyami Safa’nın perspektifi ile ele alınmıştır.

Bu başlık altında Peyami Safa, Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesi ve Peyami Safa’nın Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesini değerlendirişini konu edinen sosyoloji disiplinde ve diğer disiplinlerde yapılan araştırmaların neler olduğu, bu araştırmaların genel mahiyeti ve literatürdeki yeri incelenecektir.

Peyami Safa; başta Türk Edebiyatı disiplini olmak üzere sosyoloji, felsefe gibi birçok farklı disiplin için araştırma konusu olmuş, Safa ile ilgili birçok yüksek lisans ve doktora tezi yayımlanmıştır. Literatürü incelediğimizde Peyami Safa’yı konu edinen, yayımlanmış 120 tane yüksek lisans ve doktora tezinin bulunduğunu görmekteyiz. Bu alanda yapılan 120 araştırmanın 91 tanesi edebiyat alanında mevcuttur. Peyami Safa ile ilgili sosyoloji alanında 7 tane yayımlanmış yüksek lisans ve doktora tezi bulunmaktadır. Bu 7 tezdten ikisi doktora tezi, 5 tanesi ise yüksek lisans tezidir. Örneğin; Atabey (2023) tarafından hazırlanan “Peyami Safa Romanlarında Toplumsal Hatırlama ve Unutma Unsurları” adlı yüksek lisans tezinde toplumsal

hafıza kavramı üzerinde durulmuş ve bu kavram üzerinden Peyami Safa'nın romanlarında işlediği insan psikolojisi ve toplumsal olaylar ele alınarak literatüre katkı sunulduğunu görmekteyiz. Safa'nın romanları üzerinden araştırma yapan Ayaz (2023) tarafından hazırlanmış “Peyami Safa Romanları Örneğinde Türk Edebiyatında Oryantalist Zihniyetin Eleştirilmesi” adlı tez metninde; zihniyet kavramının gelenek ve modern kavramları bağlamında değerlendirildiğini, oryantalist zihniyetin Safa'nın romanlarındaki yansımasının konu edildiğini görmekteyiz. Kaya (2019) tarafından hazırlanan ve sosyoloji alanında yayımlanan “Halit Ziya Uşaklıgil ve Peyami Safa Romanlarını Türkiye Modernleşmesi Bağlamında Karşılaştırmalı Düşünmek” başlıklı tez metninde; Safa ve Uşaklıgil'in romanları üzerinde bir Türk Modernleşmesi analizi yapılmıştır. Özkandaş (2011) tarafından yayımlanan “Peyami Safa'nın Düşünceleri Ekseninde Türk Modernleşmesinin İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezinde; Safa'nın düşüncelerinin zaman içerisindeki değişimine odaklanıldığı, Türk Modernleşmesinin bu zihniyet değişikliği çerçevesinde ele alındığını görmekteyiz. Kırmaz (1997)'a ait sosyoloji alanında yayımlanan “Peyami Safa'nın Eserlerinin Sosyolojik Analizi” adlı tez metninde yine Safa'nın kaleme aldığı romanlar ve eserler üzerinden bir inceleme yapıldığını dile getirebiliriz. Adı geçen tez metinlerinde özellikle Peyami Safa'nın romanları üzerinden bir değerlendirme ve analiz yapılması dönemin toplumsal ve sosyo-kültürel olaylarının Peyami Safa'nın eserlerinde nasıl ve hangi açılardan değerlendirdiğini gözler önüne sermesi bakımından akademik anlamda katkı sunulmuştur.

Literatürde Peyami Safa ile ilgili Durna (2007) tarafından sosyoloji alanında yayımlanan “Türkiye'de 1930-1940 Yılları Arasında Seçkinci Söylemin Oluşumu: Falih Rıfkı Atay ve Peyami Safa, Karşılaştırmalı Bir Analiz” başlıklı tez metninde ‘seçkinci söylem’ kavramı üzerinde durularak bu çerçevede modernleşme sürecinde Safa ve Atay'ın romanları üzerinden karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Peyami Safa ile ilgili sosyoloji alanında yayımlanmış bir diğer doktora tezi Erdoğan (2004) tarafından hazırlanmış olan “Peyami Safa ve Halide Edip Adıvar'ın Romanlarında Toplumsal Cinsiyet” adlı tez metnidir. Bu çalışmada toplumsal cinsiyet kavramı temelinde Safa ve Adıvar'ın romanları üzerinden karşılaştırmalı bir analiz yapıldığını görmekteyiz.

Literatür incelendiğinde; sosyoloji alanında Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesi ile ilgili olarak Turgut (2012) tarafından yayımlanan “Cumhuriyet Dönemi Türk

Modernleşmesi Bağlamında Milli Eğitim İdeolojisi ve Öğretmen” başlıklı yüksek lisans tezinde modernleşmenin eğitim alanı ile ilişkisi üzerinde durulduğunu görmekteyiz. Eğitim ve modernleşme hususundaki ilişkiyi ele almış olması bakımından önemli katkılar sunmuş bir metindir.

Bu bağlamda “Peyami Safa’da Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesi” başlıklı tez metnini oluştururken öncelikle literatürde bulunan ve akademik yazıma katkıda bulunan eserler incelenmiştir. Ele aldığımız tez metninde ise; Türk Modernleşmesi “Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesi” olarak sınırlandırılmış, Peyami Safa’nın coğrafi olarak da kültürel olarak da Doğu ve Batı Medeniyetlerinin ortasında kalan Türk toplumunun modernleşmesini “Doğu-Batı, gelenek-modern, eski-yeni” karşıtlığını temel alarak radikal bir ayrılık ve çatışma olarak değil; benzer ve ortak yanların merkeze alınarak anlamlı bir bütün oluşturulması şeklinde “Doğu-Batı Sentezi” kavramı üzerinden nasıl değerlendirmeye tabii tuttuğu anlatılmıştır. Ayrıca Safa’nın ideal modernleşmenin nasıl olması gerektiği ile ilgili fikirlerini idrak edebilmek için modernleşme hususundaki farklı fikirlere ve kurtuluş reçetesi sunan diğer düşünürlerin görüşlerine de yer verilmiştir. Genel itibariyle Safa’nın Türk İnkılabı’nı modernleşme hareketi kapsamında değerlendirmesi ve ideal modernleşmenin nasıl olması gerektiği ile ilgili fikirleri dönemin toplumsal, sosyal ve kültürel atmosferi hakkında bizlere bilgiler vermiş ve o döneme dair değerlendirmelerde bulunmamamızın önünü açmıştır. Kısacası bu tez metninde önem verdiğimiz husus; Modernleşmeyi, “Doğu ve Batı medeniyetleri arasında din, dil, kültür ve zihniyet farklılıklarının çatışması olarak değil; iki medeniyetin sahip olduğu kültürün benzer ve ortak yanlarından anlamlı bir sentez oluşturabilmek” olarak ele alabilmenin elzem olduğu düşüncesini gözler önüne serabilmektir. Ayrıca hayatın her alanında karşımıza çıkan “zıt fikir ve düşüncelerin çatışması” hususunu tıpkı Safa’nın düşünce yapısında var olan “zıtlık içeren şeylerin anlamlı bir sentezi” şeklinde bir alternatif olarak değerlendirebilmektir.

3.BÖLÜM

PEYAMİ SAFA VE TÜRK MODERNLEŞMESİ

3.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3.1.1 Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu tez metninde Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesi Peyami Safa'nın perspektifi ile değerlendirilmiştir. Modernite kavramı ve kavramın tarihsel gelişimi, Batı dışında kalan toplumların yaşadığı modernleşme süreci, toplumsal ve kültürel değişmeyi beraberinde getiren modernleşme hareketlerinin dönemin sosyo-kültürel yapısını nasıl ve hangi açılardan etkilediği konuları ele alınmıştır. Türk Modernleşme sürecine tanıklık etmiş bir yazar olan Peyami Safa'nın düşünceleri ışığında; Asya kıtası ile Avrupa kıtasının kesiştiği bir konumda yer alan, kültürel olarak ise Doğu medeniyeti ve Batı medeniyeti arasında kalan ülkemizde yaşanan modernleşme hareketleri, modernleşmenin Türk toplumu üzerinde yarattığı sosyal, kültürel, siyasi, ahlaki değişme gözler önüne serilmiş, bu yaşanan toplumsal değişimin nasıl bir kültürel zemine oturduğu anlatılmıştır.

Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşme Sürecini ele alırken Peyami Safa'nın seçilmesinin özel bir önemi vardır. Çünkü Peyami Safa; çocukluk ve gençlik yıllarını hastalık, yoksulluk, acı kayıplar ile geçirmiş, bu zor dönemlerde tıp, psikoloji, felsefe, pedagoji gibi alanlarda okumalar yapmış, bireysel hayatında yaşadığı kriz durumu O'nda adeta kuvvetli bir gözlem yeteneği, itici bir güç ve çalışma aşkı yaratmıştır. Buna bağlı olarak analiz etme yeteneği ve değerlendirme yetisi kuvvetlenmiştir. Ayrıca yaşadığı dönem itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları, Birinci Dünya Savaşı, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına şahitlik etmiş, modernleşme hareketlerinin en yoğun olduğu, hızlı değişim ve dönüşümün hakim olduğu bu devirde dönüşüme adapte olmuş, düşünceleri ile çağı yakalamıştır. Safa, içinde bulunduğu tereddüt ve ihtilafları kıyaslayıp dengede tutarak fikirlerini yenilemiş, yer yer dönüşüme uğratmış ve bu konjonktürde içinde bulunduğu toplum yapısının sosyo-kültürel, ahlaki ve ruhsal değişimini gözler önüne sermiştir. Ayrıca ideal modernleşme hakkındaki fikirleri ile bizlere yol gösterici bir rehber olmuştur. Bu sebeple tez metninde Türk Modernleşme süreci Peyami Safa'nın düşünceleri ışığında değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda Peyami Safa'da Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesi başlıklı tez metninin amacı; yaşadığımız coğrafya üzerinde Türk toplumunun geçmişten günümüze dek yaşadığı toplumsal ve kültürel değişimin mahiyetini anlamak ve bu dönüşümlerin hangi şartlar altında nasıl bir sosyo-kültürel zemin üzerine inşa edildiğini gözler önüne sermektir. Ayrıca bu çalışma ile akademik yazıma katkıda bulunmak ve bu alanda yapılacak olan araştırmalara öncülük sağlamak amaçlanmaktadır.

3.1.2 Araştırmanın Önemi

Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesini bir süreç olarak değerlendirmek, bu sürecin toplumsal yapıda yarattığı sosyal, kültürel, ahlaki, siyasi, ekonomik değişim ve dönüşümün etkilerini ele alıp değerlendirmek kapsamlı ve derinlemesine araştırma yapmayı gerektirmektedir. Bu tez metni, coğrafi olarak Asya kıtası ile Avrupa kıtasının kesiştiği bir konumda yer alan, kültürel olarak ise Doğu Medeniyeti ve Batı Medeniyeti arasında kalan ülkemizde yaşanan modernleşme sürecini Peyami Safa'nın perspektifinden hareketle sosyo-kültürel dönüşüm ve toplumsal değişim açısından ele alınması, dönemin toplumsal olaylarının sosyolojik analizini yaparak modernleşmenin toplumumuz üzerinde yarattığı etkiyi anlamaya talip olması, Peyami Safa'nın ideal modernleşme hakkındaki Doğu-Batı Sentezi düşüncesinin Türk Modernleşme'sini değerlendirirken nasıl bir öneme sahip olduğunu gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Ayrıca gündelik hayattan, sosyal ve siyasi hayata, bireysel konulardan sosyal konulara, hayatın her alanında karşımıza çıkan "zıt fikir ve düşüncelerin çatışması" ile bir ilerlemeye varılamayacağı, çatışma odaklı değil, benzer ve ortak tarafların tespiti ve farklılıklardan yaratılan anlamlı sentez fikrinin Türk Modernleşmesini değerlendirirken nasıl bir öneme sahip olduğunu gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.

3.1.3 Araştırmanın Yöntemi

Modernleşme hareketleri vasıtasıyla Cumhuriyet döneminde Türk toplumunda yaşanan sosyo-kültürel ve toplumsal değişmeyi ele alan bu tez metni, teorik amaca yönelik bir araştırmadır. Sosyo-kültürel dönüşüm, toplumsal değişim, modernleşme hareketleri gibi sosyal olguları içeren temel kavramlar analiz edilmiştir.

Nitel araştırma, bütüncül bir perspektifi temel alıp araştırılan konuyu yorumlayıcı bir tutum sergileyerek inceleyen bir yöntemdir. Bu sebeple araştırma konusu olan olgular kendi bağlamında değerlendirilerek insanların bu olgulara yükledikleri anlamlar açısından ele alınır. (Altunışık ve Diğerleri,2010:302) Nitel araştırma yöntemini kullanan araştırmacılar yaşanan olayları kendi bağlamları çerçevesinde değerlendirmeye alırlar. Var olan problemleri, içinde geliştiği değerler ağından ayrı ele almaz, dönemde hakim olan sosyal ilişki ağını yine doğal ortamında kavrama ve yorumlama gayretine girerler. (Neuman,2012:224) Betimsel analiz tekniğinde bulgular arasında bir sebep-sonuç ilişkisi kurulup gerektiği durumlarda olgular arasında karşılaştırma yapılır. (Yıldırım ve Şimşek, 2008:224)

Bu tez metninde Cumhuriyet döneminde yaşanan modernleşme hareketlerinin toplum üzerinde yarattığı sosyal ve kültürel etkiler kendi bağlamından kopartılmadan ele alınmış olup Peyami Safa'nın düşünceleri ışığında yorumlanıp değerlendirilmiştir. Değerlendirmeye alınan sosyal olay ve olgular açıklanırken nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz tekniği kullanılmıştır.

Peyami Safa'nın kaleme aldığı eserler kaynak olarak alınmış ve Safa'nın Türk Modernleşmesini değerlendirişi hakkında yapılan araştırmaların da tespit edilmesi amacıyla güncel, birincil ikincil kaynaklar kullanılarak literatür taraması yapılmıştır.

3.1.4 Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Türk Modernleşmesini değerlendirmek için detaylı bir literatür taraması ve kapsamlı bir araştırma yapmak gerekmekte, aynı zamanda birçok farklı kaynağa başvuru, bu konu hakkında analiz, tahlil ve değerlendirme yapan birçok entelektüel ve yazarın görüşüne yer vermek gerekmektedir.

Bu bağlamda elinizdeki tez metninde Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesi, Peyami Safa'nın perspektifi ile değerlendirilmeye alınmış olup Peyami Safa'nın modernleşme hakkındaki görüşleri, Türk İnkılabı'nı değerlendirişi, Türk toplumunun modernleşme sürecinde öne sürdüğü “Doğu-Batı Sentezi” düşüncesi çerçevesinde modernleşme hareketleri ele alınmıştır. Bu doğrultuda temel olarak ‘Türk İnkılabına Bakışlar’, ‘Fatih-Harbiye’ ve ‘Bir Tereddüdün Romanı’ eserleri çerçevesinde değerlendirme yapılmış olup tez metninin kapsadığı dönem ve sınırları belirlenmiştir.

3.2. Peyami Safa'nın Hayatı

Peyami Safa, hayatını geçirmiş olduğu coğrafya ve zaman dilimi göz önüne alındığında Türk toplumu için önem teşkil eden birçok tarihi dönüm noktasına şahitlik etmiş, canlı, dinamik, değişken ama aynı zamanda hassas ve buhranlı bir toplumun değişim ve dönüşüm sürecini analiz ve tahlil etmiş, bu hususta bizlere yol gösterici eserler bırakmış olan önemli bir entelektüelimizdir. 1899-1961 yılları arasında yaşamış olan Safa, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine, Birinci Cihan Harbine, akabinde imparatorluktan yeni bir yönetim biçimi olan Cumhuriyet rejimine geçiş sürecine, Cumhuriyet Döneminde modern bir ulus devlet inşa edilmesi sürecinde yaşanan modernleşme hareketlerine, toplumsal değişim ve dönüşüme tanıklık etmiş, tanıklık etmenin ötesinde bu modernleşme sürecinin hem tek tek bireyler üzerinde hem de toplumsal yaşam üzerinde bıraktığı etkiyi derin bir tahlile tabi tutmuştur. Bu bölümde Türk toplumunun modernleşme sürecinin bütün safhalarına şahitlik eden Safa'nın Türk Modernleşmesi hakkındaki görüşlerine yer vermeden önce en az onun şahit olduğu dönem kadar çalkantılı, değişken ve buhranlı yaşamı belli başlı yönleriyle ele alınacaktır.

Peyami Safa'nın hayatı temel olarak üç safhada incelenecektir. İlk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine denk düşen çocukluk ve gençlik yılları, ikinci olarak Safa'nın Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki konumu, üçüncü olarak da çok partili hayata geçiş evresindeki konumu değerlendirilecektir.

3.2.1. Çocukluk ve Gençlik Yılları

Peyami Safa 2 Nisan 1899 tarihinde İstanbul'un Gedikpaşa semtinde dünyaya gelmiştir. Babası Edebiyat-ı Cedide Hareketi şairlerinden Trabzon kökenli ve köklü bir aileye mensup olan İsmail Safa, annesi ise Server Bedia Hanım'dır. Peyami Safa'ya adını veren, isim babası olarak anabileceğimiz kişi ise Tefik Fikret'tir. Baba İsmail Safa, dönemin ünlü gazete ve dergilerinde şiirleri yayımlanan ve Muallim Naci tarafından 'Şair-i Maderzad' (anadan doğma şair) diye adlandırılmıştır. Öte yandan o dönemde çevirileriyle ün kazanan muharrir Ali Kamil Akyüz ile ozan Mehmet Vefa ise Peyami Safa'nın amcalarıdır. Peyami Safa, eğitilmiş ve kültürlü bir aileden gelmektedir. (Ekiz,1984:7)

Babası öldüğünde henüz iki yaşında olan Peyami Safa'nın çocukluk yıllarında yaşadığı talihsiz ve hüznü olaylar silsilesi onun zihninde bulanık, iç karartıcı ve

karamsar bir taraf açmış gibidir. Ve bu derin izler onun yazı hayatını da oldukça etkilemiştir. Peyami Safa kendisini bu yönüyle adeta tahlil etmiş ve bu durumu yorumlamıştır. Kendi kendisini analize tabii tutan Peyami Safa'nın bahsi geçen konu hakkındaki beyanlarını Cahit Sıtkı Tarancı 'Peyami Safa Hayatı ve Eserleri' isimli kitabında bizlere şu şekilde aktarır:

“İki yaşında iken babam ve kardeşim Sivas'ta on ay içinde öldü. Böyle kısa bir fasılayla hem kocasını, hem çocuğunu kaydeden bir kadının hıçkırıkları arasında kendimi bulmağa başladım. Belki bütün kitaplarımı dolduran 'bir facia beklemek vehmi' ve yaklaşan her ayak sesinde tehlike sezmek korkusu böyle bir başlangıcın neticesidir.” (Tarancı,1940:3)

Baba İsmail Safa'nın Sivas'ta ölümünün ardından anne Server Bedia Hanım çocukları ile birlikte İstanbul'a geri döner. Dönemin şartlarında iki çocuğu ile birlikte yaşamını idame ettirmeye çalışan Server Bedia hanımın sosyal ve ekonomik birçok sıkıntı ile mücadele ettiği muhakkaktır. Anne Server Bedia hanıma Dr. Abdullah Cevdet'in yardımcı olduğu ve destek çıktığı bilinmektedir. O dönemlerde oldukça haşarı, son derece meraklı ve öğrenme hevesi ile dolu bir çocuk olan Peyami Safa Abdullah Cevdet tarafından sünnet hediyesi olarak kendisine verilen 'Petit Larousse'yı adeta ezberlemiş ve tek başına Fransızca öğrenmeye başlamıştır. Peyami Safa ilköğrenimine devam ederken sağ kolunda ortaya çıkan eklem iltihabı hastalığı nedeniyle kendisini çok küçük bir yaşta doktorların, hastane koridorlarının ve ilaç kokularının arasında bulur. Bu hastalık başladığında henüz dokuz yaşındadır ve hastalık on yedi yaşına kadar devam etmiştir. Bu dönemde psikoloji ve tıp bilimine dair okumalarda bulunmuştur. (Ayvazoğlu,2017:55-57) Çocuk yaşta başlayıp neredeyse ilk gençlik yıllarına kadar devam eden bu mafsalsal iltihabı Peyami Safa'yı derin acılar ve buhranlar içerisine sürüklemiştir. Hastalığı nedeniyle yaşadığı psikolojik buhranlar onun ruhunda derin izler bırakmış ve büyük ölçüde otobiyografik bir roman olan 'Dokuzuncu Hariciye Koğuşu'nun ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

1910 yılında Vefa İdadisi 'ne başlayan Peyami Safa öğrenim gördüğü lisede zaman içerisinde dikkatleri üzerine çekerek en gözde öğrencilerden biri olmuştur. Onu Vefa İdadisi'nin en gözde öğrencilerinden biri haline getiren özelliği yalnızca “Şair-i Maderzad” sıfatıyla tanınan bir babanın oğlu olması değil; aynı zamanda keskin bir zeka ve yeteneğe sahip olmasıdır. Vefa Lisesinde sonradan ünlü ressamlardan biri

olacak olan Elif Naci, Osmanlı mimarisi hakkındaki araştırmalarıyla ünlenecek olan Ekrem Hakkı Ayverdi gibi isimlerle sınıf arkadaşlığı yapmıştır. (Ortaç,1963:197)

Peyami Safa daha küçük yaşlardan itibaren edebiyatla ve edebi eserler ile ilgilenmiş, Vefa Lisesi'nde öğrenimi esnasında henüz 11 yaşındayken ilk hikaye denemesi *Piyano Muallime'ni*, 13 yaşında iken ise ilk roman denemesi olan *Eski Dost'u* kaleme almıştır. (Tarancı,1940:3) Henüz iki yaşında iken babasını kaybeden, dokuz yaşından on üç yaşına kadar sağ kolundaki kemik veremi hastalığı ile mücadele eden, bir yandan yoksulluk, kimsesizlik ve hastalıkla geçen çocukluk yıllarının ardından Safa, maddi sebepler ve çektiği hastalık sebebiyle Vefa Lisesi'nden ayrılmak zorunda kalmıştır. Tüm bu yaşadığı güçlükler, ilk gençlik yıllarını dilediğince yaşayamaması, düzenli bir eğitim hayatından mahrum kalması onun yaşamının bir döneminde kendisine olan güvenini yitirmesine sebep olmuştur. Hayatının bu bölümünde yaşadığı zaruriyetler onu felsefe, psikoloji, tıp ve pedagoji gibi alanlara yöneltmiş, Dr. Abdullah Cevdet'in hediye ettiği “Petit Larousse” vasıtasıyla öğrendiği Fransızca sayesinde bahsi geçen alanlarda hummalı bir okuma faaliyetine girmiştir. (Ayvazoğlu,2017:63-64)

Anlamak, anlamlandırmak, hayata bir mana kazandırmak meselelerine kafa yoran, çetrefilli ve zorlu yollardan geçerek zengin bir kültürel birikim elde eden, kendi kendini yetiştiren fikir adamı Peyami Safa'nın yaşadığı olumsuzluklar onda itici bir kuvvet ve çalışma aşkı ortaya çıkarmıştır. Safa bu hususu yazdığı bir kitapta şu şekilde dile getirir:

“Fakirlik ve hastalık dirilticidir: Korkutur ve iradeyi kırbalar, uyuklayan enerjileri ayaklandırır. Zenginlik, sıhhat ve zeka, insanın kendisine haddinden fazla güven verdiği için, afyon gibi uyuşturur, tembelliğe, ihmallere ve gevşekliğe sevkeder. Başarmak için, korku da ümit kadar şarttır. İnsana fakirliğin ve hastalığın öğrettiklerini hiçbir okul ve kitap veremez.” (Safa,2016a:127)

Hastalık ve ekonomik güçlükler sebebiyle Vefa İdadisi'nden ayrılmak zorunda kalan Safa şiddetli ekonomik sıkıntı çeken ailesinin yükünü hafifletmek amacıyla Posta-Telgraf Nezareti'ne başvurmuştur. Nezaret görevlileri ise bu cılız ve yaşça küçük çocuğun çalışma arzusunu dikkate alarak imtihana tabi tutmuşlar ve imtihanı başarıyla atlatan ve görevlileri ifade yeteneği ve karşısında hayrete düşüren Safa Posta-Telgraf Nezareti'nde iki yıl görev yapmıştır. (Ekiz,1984:9-10)

Posta-Telgraf Nezareti'nden ayrılmasının ardından ise Boğaziçi'ndeki Rehber-i İttihad Mektebine muallim olarak girmiş ve ilk derece sınıflara ders verme görevini üstlenmiştir. Bu yıllarda yıllarda İsviçre'deki eğitimini tamamlayıp Türkiye'ye dönmüş olan Türkiye'de felsefe kültürünün oluşmasında emeği geçen Mustafa Şekip Tunç söz konusu mektebin yüksek sınıflarına ders vermektedir. Ve Safa'nın Mustafa Şekip Tunç ile ölümüne kadar devam edeceği dostluğu da bu mektepte başlamıştır. Rehber-i İttihad Mektebi'nde öğretmenlik yaptığı yıllarda Abdullah Cevdet'in kendisine hediye ettiği 'Petit Larousse' sayesinde Fransızcasını oldukça ilerleten Safa'nın hikaye ve makale denemeleri *Fağfur* gibi bazı edebiyat ve sanat dergilerinde yayımlanmıştır. Safa öğretmenlik mesleğinin ardından 1918 yılında kısa bir süre Düyun-ı Umumiye'de görev almıştır. (Köseoğlu,2004:17)

Peyami Safa, ağabeyi İsmail Safa ve amcası Ali Kamil Bey'in oğlu Behçet ile birlikte 1919 yılının sonbahar aylarına doğru *Yirminci Asır* gazetesini çıkarmıştır. Safa, bu gazetede 'Asrın Hikayeleri' adı altında yayımlanan imzasız hikayeleri ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Safa kardeşlerin çıkardıkları gazetenin satışı önce hiç beklenmedik bir şekilde artmıştır. Öyle ki Peyami Safa artık talihin kendilerinden yana döndüğüne kanaat getirme raddesine varmıştır. Fakat ağır kış şartları sebebiyle dağıtıcıların matbaaya gelmemesi üzerine gazetenin satışı sekteye uğrar ve Safa kardeşlerin matbaa alma hayalleri başlayamadan hüsrarla biter. (Bürün,1978:96-97)

Peyami Safa, Yirminci Asır gazetesinde yayımlanan ve beklenmedik bir şekilde yoğun ilgi gören 'Asrın Hikayeleri'nin birçoğunda kadın-erkek ilişkileri, eşlerini aldatan erkek ya da kadınlar, kıskançlık, yoksulluk, hırsızlık, suç ve suçluluk gibi ahlaki ve sosyo-kültürel konulara yer vermiştir. Fakat Asrın Hikayeleri'nde ahlaki yozlaşma, ahlaksızlığı gözler önüne serme, birtakım ahlaki sonuçlar çıkarma gibi hususlara dikkat çekmemiştir. Mütareke dönemindeki hikayelerinde ise Safa'nın İstanbul'da meydana gelen ahlaki yozlaşma ve çöküntüyü eserlerine yansıttığı açık bir biçimde görülür, Gençliğimiz adındaki ilk uzun hikayesinde bahsi geçen konuları işlemiştir. 1922 yılında *Serazad* imzası ile Sabah gazetesinde tefrika edilen 'Sözde Kızlar' romanı yayımlanmıştır. Bu roman bir bakıma Gençliğimiz adlı hikayede işlenen konuların roman türünde işlenmesi olarak karşımıza çıkmıştır. Safa'nın daha çok ekonomik kaygılar ile kaleme aldığı 'Sözde Kızlar' romanı büyük beğeni toplamış ve filmlere konu olmuştur. 'Sözde Kızlar' romanında Safa'nın ilerleyen yıllarda kaleme aldığı romanlarda da karşımıza çıkan savaş sonrası aydın kesimin yaşadığı bohem stili yaşam

tarzı, kuşaklar arası çatışma, insanların yaşadığı hem maddi hem de manevi yani ruhi çöküntü polisiye tarzda bir olay ile işlenmiştir. (Ayvazoğlu,2017:85-88)

Peyami Safa'nın çocukluğu Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın tesiri altında yoksulluk ve hastalıkla mücadele ederek geçirmiş, ilk gençlik yılları ise büyük cihan harbinin ardından yaşanan işgal acılarını yaşayarak geçmiştir. Bu yıllarda yaşadığı acı tatlı tecrübeleriyle Safa, bir yandan her gencin sahip olduğu heves ve heyecan ile milli idealler arasında kalmış ve bu durum yazı hayatını da etki altına almıştır. Peyami Safa ilk gençlik yıllarında, fikirleri henüz olgunluğa erişmemiş iken Dr. Abdullah Cevdet'in de yadsınamaz tesiri ile 'garçı' özellikler sergilemiş, İstanbul'un modern hayattan esinlenen Harbiye, Beyoğlu gibi semtlerinde yaşanan ve Batılı özellikler sergilenen ışıltılı hayatın cazibesine kapılmıştır. Fakat hikaye ve yazılarında hep bir 'arada kalma' gözlere çarpmıştır. Mütareke yıllarında ise Safa'nın tereddütleri çoğalır. Batı'dan esinlenerek sahip olduğu pozitivist ve maddeci eğilimleri varlığını sürdürürken bir yandan da yayımladığı eserlerde milliyetçi vurgular dikkat çekmiştir. (Ayvazoğlu,2017:83)

Çocukluk ve gençlik yıllarını Birinci Dünya Savaşı, savaşın ardından gelen işgal yılları, o dönemde toplumun büyük bir kesiminin muzdarip olduğu yoksulluk ve hastalık ile mücadele ederek geçiren, bu mücadele esnasında tüm olumsuzluklara rağmen kendisini geliştirmeye devam eden, kıvrak zekası ve yazma kabiliyeti ile dikkatleri üzerine çeken Peyami Safa da tıpkı içinde bulunduğu çalkantılı ve hızlı değişimin hakim olduğu devir gibi hızlı bir değişim ve dönüşüme adapte olmuş, düşünceleri ile çağı yakalamıştır. Safa, içinde bulunduğu tereddüt ve ihtilafları kıyaslayıp dengede tutarak fikirlerini yenilemiş, yer yer dönüşüme uğratmış ve bu konjonktürde içinde bulunduğu toplum yapısının sosyo-kültürel, ahlaki ve ruhsal değişimini gözler önüne sermiştir. Bu doğrultuda hareket eden Safa'nın fikirlerinin belirgin çizgisinin Birinci Cihan Harbi ve Mütareke yıllarında oluşmaya başladığını, sürekli bir dönüşüme uğradığını da belirterek o dönemde milliyetçi vurgulara sahip olduğunu dile getirebiliriz.

3.2.3. Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Peyami Safa

Bir cihan devletinin çocuğu olarak dünyaya gelen, ilk gençlik yıllarına ise Birinci Dünya Savaşı sonunda parçalanan imparatorluğun küllerinden doğan, kendi içindeki meselelere odaklanmış, yeni bir cumhuriyet devletinin vatandaşı olarak giren Peyami

Safa, tarihin yirmi asırda Türk milletine veremediği dersi kendi nesline verdiğini söylemiştir. Safa'nın da ifade ettiği üzere bu nesil, sosyal bilicinin doğmaya başladığı günlerde okulları, mahalleleri, kahvehaneleri bürüten inkılap heyecanını ve özgürlük, eşitlik gibi naraları ile çalkalanan günleri tam anlamıyla kavrayamadan yaşamış, daha bu heyecan sürerken Trablusgarp ve Balkan savaşlarının, Birinci Dünya Savaşı'nın acılarını yaşamışlardır. Bu acı tecrübelerin ardından ise Mütareke yılları ve Milli Mücadele yıllarını yaşamış ve yeni bir devletin kuruluşuna şahitlik etmişlerdir. (Ayvazoğlu,2017:101) Gerçekten de belki de asırlar boyunca gerçekleşecek tarihi olayları kısa sürede bizzat yaşayan ve tanıklık eden bu nesil yalnızca savaşlara, savaşın getirdiği acılara, yoksulluğa ve çalkantılı fikir tartışmalarına tanıklık etmemiş, aynı zamanda rejim değişikliğinin yanı sıra Batılı tarzda yaşam tarzının imparatorluktan kalan kültürle karşılaşmasına, geleneksel olandan modern olan geçiş sürecini yaşayan toplumun yaşadığı sosyo-kültürel, ahlaki ve psiko-sosyal dönüşüme şahitlik etmiştir. Kıvrak zekası, ileri derecede gelişmiş gözlem yeteneği, his ve duygu durumu değişikliklerini ifade etmedeki yüksek kabiliyeti ile Peyami Safa Türk toplumunun modernleşme sürecini kavramamızda önemli bir yer tutmaktadır. Bu sebeple öncelikle Safa'nın Cumhuriyet Dönemi'ndeki konumunu anlamak elzemdir.

Gazetecilik mesleğine II. Meşrutiyet döneminde başlayan Safa, 1923 yılından sonra da farklı gazetelerde yazılar yazmıştır. 1924 yılına gelindiğinde ise Mahşer, Bir Akşam, Söğütlerin Gölgesinde adlı kitapları yayımlanmış, Sözde Kızlar adlı romanı ise Muhsin Ertuğrul tarafından filme alınmıştır. 1925 yılında ise Doğu Bölgesi'nde meydana gelen Şeyh Sait Ayaklanması'nın ardından çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu ile ilk olarak Tevhid-i Efkar, İstiklal, Son Telgraf gibi gazeteler kapatılmıştır. Hatta aralarında Peyami Safa'nın ağabeyi İsmail Safa'nın da bulunduğu bazı gazeteciler söz konusu isyanı kışkırttıkları gerekçesiyle tutuklanmıştır. Bu esnada Peyami Safa ise Tercüman-ı Hakikat, Son Telgraf, Tasvir-i Efkar gibi gazetelerde kısa süreli olarak çalışmıştır. Gazetecilere ağır bir darbe indiren ve birçoğunun kapatılmasına sebep olan Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıktığı yıllarda Safa, henüz çok ün kazanmış bir gazeteci değildir. Fakat kısa bir süre sonra komşuluk ilişkisi bulunan Halil Lütfi (Dördüncü)'den gelen teklif üzerine kısa süreli de olsa birlikte Büyük Yol isimli gazeteyi çıkardıkları bilinmektedir. (Köseoğlu,2004:20)

Peyami Safa 1925 yılından itibaren *Cumhuriyet* gazetesinde yazmaya başlamıştır. Server Bedi takma adıyla *Ben Sen O* isimli romanı tefrika edilen Safa 15 yıl boyunca

bu gazetede yazmaya devam etmiştir. 1928 yılında gerçekleşen ve Türk tarihi için bir önemli bir dönüm noktası olan Harf İnkılabı'nın gerçekleştiği esnada ise Safa, Cumhuriyet gazetesinin edebiyat sayfasının yöneticisi olarak görevine devam etmektedir. O dönemde Mustafa Kemal Atatürk 9 Ağustos 1928 tarihinde Gülhane Parkı'nda düzenlenen bir eğlencede Latin Harflerinin kabulüne yönelik inkılabın zorunlu olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir:

“Arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harflerini kabul ediyoruz. Bizim güzel, ahenkdar, zengin lisanımız, yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu lüzumu anlamak mecburiyetindeyiz. Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle behemahal pek çabuk bir zamanda mükemmel bir surette anlayacağız. Anladığımızı asarına yakın zamanda bütün kainat şahit olacaktır. Ben buna katiyetle eminim, siz de emin olunuz.”(Ayvazoğlu,2017:113)

Harf İnkılabı'nın büyük bir hızla uygulanmaya başlanması diğer gazeteciler gibi Safa'yı da kaygılandıran bir durum olmuştur. Safa'ya göre; yalnızca Latin alfabesi kullanarak Arap harfleri ile yazılmış olan Türk tarihi hakkındaki eserler ile milli edebiyatımıza ait eserleri gelecek nesillere aktarmak, bu önemli eserleri neşretmek mümkün değildir. Bu sebeple Latin harflerine keskin bir geçişin geçmişle şimdiki nesil arasında kültürel bir kesinti yaratacağı düşüncesini savunur. (Safa,1970:53-54)

Peyami Safa Harf İnkılabı ile ilgili görüş ve yazılarının yanlış anlaşıldığını, kendisinin Latin alfabesini istemediğine kanaat getiren kimselerin söz konusu olduğunu belirtmiştir. Halbuki Safa, böylesine keskin bir geçişin tarihsel sürekliliği kesintiye uğratacağını ve bu durumun kültürel mirasa zarar vereceğini savunmuştur. Bu konuda ise şu cümleleri sarf etmiştir: “Tarihin sürekliliğini kaybeden bir millet her şeyini kaybetmeye mahkumdur. Hafızası parça parça kopmuş bir akıl hastası gibi, geçmişle, hatıralarıyla ve benliğini terk eden bütün varlık unsurlarıyla ilgisi kesilmiştir.” (Timurtaş,Göze,1976:61)

Peyami Safa, Harf İnkılabı'na yönelik bu görüşlerinin yanı sıra harf devrimini tamamlar nitelikte olan dil kurultaylarına katılmış ve bu kurultaylarda önemli görevler üstlenmiştir. İnkılabtan kısa bir süre sonra ise *Cumhuriyet Mekteplerine Alfabe, Türk Grameri* gibi alfabe kitapları ve gramer kitaplarıyla devreye girmiştir. (Ayvazoğlu,2017:117) Bu adımlarından da anlaşılacağı üzere Safa, hiçbir zaman harf

inkılabına tamamen karşı bir yazar olmamıştır. Fakat O, milli kültür ve tarihimizle bağlantısının kopmasını istemediği gelecek neslin Arap harflerini de öğrenmesi gerektiği düşüncesinden de vazgeçmiş değildir.

Peyami Safa'nın Cumhuriyet gazetesinin edebiyat sayfasını yönetmeye başladığı sıralarda çıkarılan af kanunundan faydalanmak üzere Türkiye'ye dönen Nazım Hikmet Ran tutuklanır. Safa, tutuklanan Nazım Hikmet'in affedilmesine yönelik yazdığı 'Yanardağ' isimli şiirini gazetede yayımlar. Fakat Cumhuriyet gazetesi şiirin altındaki imza ile kendi görüşlerini yansıtmadığına ilişkin bir açıklama yapar. Olayın ardından gazete ile arası açılan Safa bir süre sonra gazetede görevinden ayrılır. İşinden ayrılmasının ardından ilk olarak Nazım Hikmet'in de yazdığı *Resimli Ay* adlı dergide ardından da Hareket gazetesinde yazmaya başlar. (Safa,2015:193)

Safa, Hareket dergisinin ilk sayısında o dönemki genç edebiyatçı neslin görüşlerini yansıtan ve adeta bir beyanname niteliği taşıyan *Varız Diyen Nesil* başlıklı yazısını yayımlar. Akabinde bu yazı, Yakup Kadri Karaosmanoğlu tarafından Milliyet gazetesinde eleştirilir ve bu hususta bir kalem kavgası başlar. Safa'nı, yeni edebiyatçıları takdir eden ve bir beyanname niteliği taşıyan *Varız Diyen Nesil* başlıklı yazısını eleştiren Yakup Kadri Karaosmanoğlu sonradan farklı kesimler tarafından büyük tepki çekecek şu cümleler ile cevap vermiştir: “Düşünün ki, en büyüğü Harb-i Umumi'de yermişini bulmamış bu gençler, ekmek yerine saman karıştırılmış hamurla beslendiler ve irfan yerine Babıali gündelik matbuasının ısmarlama harp edebiyatından başka bir şey okumadılar.” Kadri'nin bu sözleri Darülfünun öğrencileri ve öğretmenleri tarafından da protesto edilmiştir. (Köseoğlu,2004:21) Tüm bunlara karşılık olarak Peyami Safa'nın *Biz Sizden Değiliz* başlıklı yazısında verdiği dikkat çekici cevabı şu şekildedir: “Bugünkü gençlik onlara diyor ki: Cihan Harbi'nde siz has ekmek yediğiniz için biz saman ekmeği yedik; sizi doyurmak için aç kaldık; sizi yaşatmak için öldük!” Safa'nın cevabıyla birlikte bu kalem kavgası tarihe Saman Ekmeği Kavgası olarak girmiştir. (Ayvazoğlu,2017:202)

1929 yılında Resimli Ay dergisinde başlatılan *Putları Yıkıyoruz* isimli başka bir kalem kavgasında Nazım Hikmet ile birlikte hareket eden Peyami Safa kurduğu bu yakın ilişki ve dostluk sebebiyle sık sık Bolşeviklikle suçlanmıştır. Bu suçlamalara karşılık Peyami Safa, Hareket dergisinde yayımladığı *İftiralar Karşısında* başlıklı yazısıyla bu iddiaları kesin bir dil ile reddetmiştir. Peyami Safa'nın Nazım ile sıkı ve samimi bir

dostluk ilişkisi var olmuştur. Fakat Nazım Hikmet'in, Safa'yı komünizm davasına kazandırmak istediği bilinen bir gerçektir. Resimli Ay dergisi kapandıktan sonra da Peyami-Nazım dostluğu devam etmiştir. Zaman içinde Safa'nın sosyalizm ve komünizm hususundaki tereddütlerinin arttığı gerçeği karşımıza en net bir biçimde 1933 yılında kitap olarak yayımlanan Bir Tereddüdün Romanı'nda çıkar. Bu romandaki tereddüdün anlatıldığı sayfalar Safa'nın o yıllardaki iç hesaplaşmaları ve fikir tereddütleri barındırdığının en gerçekçi tanığıdır. (Ayvazoğlu,2017:230-232)

Peyami Safa, 1930'ların başında Ahmet Ağaoğlu çevresinde oluşan fikir hareketlerine katılmıştır. Bu yıllarda görüşünün liberalizme yakınlaştığı söylenebilir. 1935 yılına gelindiğinde ise Nazım Hikmet'in de yazdığı Tan gazetesinde köşe yazısı yazmaya başlamıştır. İki yazar da ilk önce ima yoluyla birbirlerini eleştirmeye başlamıştır. Fakat bu ima yollu eleştiriler zaman içerisinde büyük bir kavgaya dönüşmüştür. Bu çatışmalar Safa'nın ömrünün sonuna dek sürdüreceği anti-komünist mücadelenin başlangıcı olmuştur. (İrem,1997:60)

Peyami Safa'nın 1936 yılında ilk sayısını çıkardığı Kültür Haftası dergisiyle birlikte Türk düşünce hayatındaki zemini sağlamlaşmaya başlamıştır. Bu yıllarda Alman doğubilimci Dr. Hans Wehr, Safa'ya yolladığı bir mektupta Doğu ve Batı kültürleri arasındaki temel farklılıklara, bu farklılıkların mahiyetinin neler olduğuna dair fikirlerini sormuştur. Bu mektuptan sonra Safa, Kültür Haftası Dergisi'nin üçüncü yazısında Doğu ve Batı medeniyet ve kültürlerini ayrıntılı bir biçimde tahlil ve analiz etmiştir ve bu durum ilerleyen yıllarda üzerinde duracağı Doğu-Batı sentezi fikrinin ilk oluşumlarını içermiştir. (Timurtaş,Göze,1976:284)

Peyami Safa, Kültür Haftası dergisinin kapanmasının ardından 1936 yılında bir Avrupa seyahatine çıkmıştır. Safa, yaklaşık bir ay süren seyahatte Venedik, Milano, Montrö, Paris, Viyana gibi şehirlerde gezmiş ve Avrupa'ya dair izlenimler edinmiştir. Avrupa seyahatinden dönen Safa ile Yedigün gazetesi muhabiri Kandemir bir röportaj gerçekleştirmiştir. Peyami Safa'nın Avrupa seyahatinin ve bu seyahatte edindiği izlenim ve gerçekleştirdiği gözlemlerin bir özeti niteliği taşıyan bu röportajda beyanlarını Ayvazoğlu bizlere şu şekilde aktarır:

“Avrupa'da beni hayrete düşüren şey, onlarla bizim aramızdaki farkın resimde ve kitapta görünen bütün dereceleri aşacak kadar büyük olmasıdır. Tanzimat'tan beri Türkiye'ye bu fark lazım olduğu kadar anlatılamamıştır; çünkü zekanın madde

üstündeki tecellisini ancak göze ait ölçülerle tayin etmek mümkün olduğu yerlerde kitap, resim, fotoğraf, hatta sinema bile üç bin senelik tarihi olan bu mucizeyi tanımaktan aciz kalıyor. Bildiğimiz maddelerden her birini yüz misli büyüklüğe, yüz misli güzelliğe, yüz misli hasliyet ve mükemmeliyete darb edelim: İşte Avrupa!” (Ayvazoğlu,2017:312)

Avrupa medeniyeti ile bizim kültür ve medeniyetimiz arasındaki farkların büyüklüğüne dikkat çeken ve bu farkı bizzat deneyimleyen Safa'nın seyahatinde edindiği gözlemleri ve izlenimleri 1938 yılında Büyük Avrupa Anketi adıyla kitap olarak yayımlanmıştır.

1930'lu yıllar Peyami Safa'nın aşk, evlilik gibi hususlardaki düşüncelerini sık sık yazılarına döktüğü yıllardır. Safa, evlilikte ideal bir bileşimin mümkün olmadığına inanmakla birlikte aile kavramına önem vermektedir. Annesinin ölümünden sonra iyice yalnızlaşmasıyla beraber evliliğe psikolojik olarak hazır olduğu o dönemki yazılarında görülür. Safa'nın yayımlanan romanlarındaki kadın karakterlerin neredeyse hepsinin Batılı yaşam tarzına özenme, Doğu-Batı kültürleri arasında kalış, bunalım ve bocalamanın ardından ruhunun yönünü kendi kültürel değerlerine ve özüne döndüren ahlaklı ve iyi eğitilmiş karakterler olduğu görülür. (Ayvazoğlu,2017:318) Safa'nın zihninde oluşturduğu bu roman karakterleri ile evleneceği kişinin sahip olacağı özellikler arasında bir bağlantı kurduğu, iyi eğitilmiş, ahlaklı mazbut bir ailede yetişmiş aynı zamanda bilinçli bir şekilde Batılı özellikler sergileyen, açık fikirli ideal eş tasavvur ettiği düşünülebilir.

Safa, Cumhuriyet gazetesinde çalıştığı yıllarda bir gün yazdığı hikayelerin gazetede yayımlanması talebiyle odasına gelen Ayşe Nebahat ile tanışır. Romanlarındaki karakterlere de yansıttığı ideal eş özelliklerini Ayşe Nebahat Hanım'da gören Safa, kısa bir süre sonra evlenme teklifi eder. Evlilik teklifine cevap vermek için bir ay mühlet isteyen Ayşe Nebahat tam bir ay sonra evlilik sualine olumlu bir yanıt verir. Çift, sade birer alyans alarak Eyüp Sultan Camiinde nişanlanır, 12 Mayıs 1937 tarihinde ise Tokatlıyan Otel'de dostlarının katılımıyla dünya evine girerler. (Bürün,1978:52-54)

Peyami Safa'nın kaleme aldığı *Türk İnkılabına Bakışlar* Cumhuriyet gazetesinde 1938 yılında tefrika edilmesinin ardından aynı yıl içinde kitap olarak yayımlanmıştır. (Ayvazoğlu,2017:352) *Türk İnkılabına Bakışlar* kitabı ile Peyami Safa gerçekleşen Türk İnkılabı'nın felsefi temellerini kurmaya çalışmıştır.

Peyami Safa, Türk İnkılabına Bakışlar adlı kitabında; üzerinde yaşamımızı idame ettirdiğimiz bu coğrafyada Tanzimat'tan bu yana bir tercih sıkıntısı olduğunu, bu tercih sıkıntısının iki farklı kültür olan Hristiyan Garp ile Müslüman Şark arasında kalmış olmaktan ileri geldiğini, gündelik yaşamdaki alaturka-alafranga, mintan-Frank gömleği, köşe minderi-kanepe şeklindeki ikiliklerden, düşünce, politika ve fikir akımlarına kadar bu ikiliğin ve ayrımın kendisini gösterdiğini, Doğu-Batı yani İslam-Hristiyan arasındaki bu farkın iki tarafın aşırı uçtaki savunucuları tarafından artarak ilerlediğini dile getirir. Atatürk'ün Türk İnkılabı'nı gerçekleştirerek bu ikiliği bir kılıç vuruşuyla kökünden biçtiğini ifade eder. (Safa,2022a:9)

Safa, Türk İnkılabı'nın temelde iki kökten meydana geldiğini savunur. Bu sebeple ona göre Atatürk İnkılabı'nın iki değişmez prensibi mevcuttur. İki temel prensipten biri milliyetçilik, diğeri ise medeniyetçiliktir. Safa bu hususta şu cümleleri sarf etmiştir: “Medeniyetçilik kökü bizi Avrupa ve garp metoduna, düşüncesine ve muaşeretine bağlar; milliyetçilik kökü bizi Orta Asya ve Şark menşe'lerimize, tarihimize, dil birliğimize götürür.” (Safa,2022a:80) Peyami'nin bu sözlerinde de anlaşılacağı üzere O, ayrılığa, ikiliğe vurgu yapmanın Türk Tarihine zarar vermekten ve bizi geriye götürmekten başka bir işe yaramayacağını, aksine bu iki büyük kültür ve medeniyet olan Doğu-Batı, İslam-Hristiyan hususunu bir ayrılık ve taban tabana zıtlık olarak görmektense medeniyetleri, dinleri ve kültürleri mukayese ederek iki kökün de tahlil ve analiz edilmesinin gerekli olduğuna, hatta bu iki kökün birbirini tamamladığına, Türk İnkılabı'nın tam olarak bu gaye ile gerçekleştiğine vurgu yapmıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında on beş yıl boyunca Cumhuriyet gazetesinde yazan, Nazım Hikmet ile dostluğu sebebiyle Bolşeviklikle suçlanan, akabinde bu iddiaları reddederek anti-komünüst bir düşünce sergilemeye başlayan aynı zamanda liberal düşünce eğilimli bir zümrenin arasına katılan, buhranlı, bohem bir yaşantı geçiren, çeşitli gazete ve dergiler çıkaran Peyami Safa'nın düşünceleri çağın hareketli ve çalkantılı yapısı ile paralel olarak inişli çıkışlı bir yelpaze izlemiştir. Fikirleri ve görüşleri her ne kadar değişim ve dönüşüme tabii olsa da Safa, Türk İnkılabı ile birlikte yaşanan köklü değişikliklerin dönemin şartları için zaruri olduğunu savunmuş, bu hususta milliyetçi ve medeniyetçi çizgisinden ayrılmamıştır.

3.2.4. 1940'lı Yıllar ve Çok Partili Hayata Geçiş Evresinde Peyami Safa

1940 yılının Ağustos ayında Cumhuriyet gazetesinden ayrılan Safa, kısa bir süre sonra *Yeni Mecmua* adlı dergide yazmaya başlamıştır. Safa, *Yeni Mecmua* dergisinde Server Bedi takma adıyla kısa hikayeler yazmış ve *Haftadan Haftaya* adlı başlık altında fıkralar yazmıştır. 14 Ekim 1940 tarihinde ise Tasvir-i Efkar gazetesinde yazmaya başlamıştır ve bir süre sonra bu gazete de kapatılmıştır. Bu yıllarda milliyetçi ve medeniyetçi bir çizgide duran hatta Türk İnkılabı'nı felsefî bir zemine oturtma gayretinde olan Safa'nın, İkinci Dünya Savaşı'nın öncesindeki atmosferde tıpkı dönemin diğer anti-komünist aydınları gibi Almanya'ya yakınlık duyduğu ve oradaki gelişmeleri yakından takip ettiği bilinmektedir. Safa'nın Almanya'ya yakın olmasının arka planında işgal esnasında yaşanan acı kayıplar, verilen şehitler ve gerçekleştirilen saldırılardan ötürü İngilizleri sorumlu tutması ve İngilizlerle ittifak yapan Fransızlara karşı da mesafeli duruşu vardır. Safa bu dönemde milliyetçi bir çizgide, anti-komünist özellikler sergileyen yazıları ve fikren Almanya'ya yakınlığı sebebiyle bazı çevreler tarafından faşistlikle suçlanmıştır. Milliyetçi bir kimlikle yazı yazması sebebiyle zıt görüşe sahip olan kesimin böyle bir iddiada bulunması o dönemin şartlarına göre anlaşılabilir bir iddia olmakla birlikte geçerliliği olan bir iddia değildir. (Ayvazoğlu,2017:389-397) Savaş yıllarını, ardından işgal sürecini, milli mücadele yıllarını yaşayan ve nihayetinde Cumhuriyetin kurulması ve Türk İnkılabı'na şahit olan Safa'nın düşünce yelpazesi epey geniş olmuştur.

Peyami Safa'nın 'İnsan Yok, Millet Var' isimli yazısı 30 Ağustos 1941 tarihinde dördüncü sayısı çıkan *Çınaraltı* dergisinde yayımlanmıştır.1943 yılında bu dergide milliyetçilik ekseninde yazdığı yazılarını içeren 'Millet ve İnsan' adlı kitabı yayımlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılına gelindiğinde Peyami Safa'nın kapatılan *Tasvir-i Efkar* gazetesinin yerine Ziyad Ebüzziya tarafından çıkartılan *Tasvir* gazetesinde yazmaya başladığı görülür. Yine 1945 yılında Necip Fazıl'ın çıkardığı Büyük Doğu dergisinin yazı kadrosunda Peyami Safa da yer almıştır. (Köseoğlu,2004:28) Safa, 1940'lı yıllarda çeşitli ve gazete ve dergilerde yazdığı yazılarda da tıpkı Türk İnkılabına Bakışlar adlı kitabında olduğu gibi milliyetçi bir zeminde yazmayı sürdürmüştür. Peyami bu dönemdeki yazılarında; milliyet fikrinin ilk çağlarda bir tohum, orta çağlarda fidan, yaşadığı zaman diliminde ise gölgesi bütün dünyayı kaplayan bir ağaç haline geldiğini beyan etmiştir.

Tasvir gazetesinin sahibi olan Ziyad Ebüzziya'nın çok partili sisteme geçişi ve demokrasiyi, dolayısıyla da Demokrat Parti'yi desteklemesi nedeniyle Safa, arasının iyi olmasına rağmen fikir uyuşmazlığı yaşadığı için gazeteden ayrılmıştır. Safa, çok partili hayata geçişin savaş sonrası galip gelen devletlerin emri ile gerçekleştirilmeye çalışıldığını ima ederken, çok partili hayata geçiş için uygun bir zeminin henüz oluşmadığını düşünür. Safa'ya göre: “sanayi burjuvazisi oluşmamış, Aydınlanma'yı (tenevvür devrini) yaşamamış, hasret çektiği düzenin filozoflarını doğurmamış, hatta yabancıların bile eserlerini diline çevirmemiş, sosyal sınıfları belirginleşmemiş, çalışan ve çalıştıranların menfaatleri sendikalaşmamış bir ülkede liberal demokrasinin yaşamasına imkan yoktu.” (Ayvazoğlu,2017:416-417) Safa'nın bu görüşünden onun demokrasiye muhalif olduğu kanısına varmak doğru değildir; O yalnızca gerçekleşmesi için gerekli sosyal ve kültürel şartların henüz oluşmadığını düşündüğü liberal demokrasi ve çok partili hayatın yanlış zamanda denendiğine vurgu yapar. Aslında O, bu görüşüyle bir tecrübeyi zamanından önce yaşamının risk ve tehlike barındırdığına işaret etmiştir.

Savaş yıllarında Peyami Safa, mistisizm ile ilgilenmeye başlamış aynı zamanda metapsişik ve parapsikolojik olaylara merak sarmıştır. Bu husustaki düşüncelerini de sık sık o dönemde yazdığı gazetede yazılarına da yansıtmıştır. Ruhun bedenden ayrılmasının ardından ebediyete kavuştuğunu ve sık sık dünyayı ziyarete geldiğini düşünen Safa'nın bu yeni düşüncelerinin ışığında parapsikolojik ve metapsişik unsurların yer aldığı Matmazel Noraliya'nın Koltuğu adlı romanı 1949 yılında yayımlanmıştır. (Ayvazoğlu,2017:436-445)

Safa, 1945 yılında Tasvir gazetesinden ayrılmasının ardından 1946 yılının Nisan ayında Vakit gazetesinde yazmaya başlamıştır. Bu gazetede ekseriyetle Demokrat Parti aleyhinde yazılar yazmıştır. Safa'nın Demokrat Parti'yi eleştirmesi ve yazılarıyla cephe alması, kısacası Demokrat Partiye olan muhalif tutumu dönemin Cumhuriyet Halk Partisi üyelerinin dikkatini çekmiştir. Parti'de faal bir görevi bulunan ve Safa'nın dostu olan Yusuf Ziya Ortaç arkadaşını Çınaraltı Mecmuası'na davet etmiştir. Böylece Safa, Yusuf Ziya Ortaç'ın teklifi ile 1948 yılında Çınaraltı dergisine geri dönmüştür. Bu dergide yayımlanan yazılarının içerikleri nedeniyle zaman içerisinde Cumhuriyet Halk Partisi ile ilişkisi daha da güçlenmiş yakınlığı artmıştır. (Bürün,1978:90-91)

Cumhuriyet Halk Partisi ile kurduğu yakın ilişkilerin akabinde Safa, 1949 yılının Ağustos ayında partinin yayın organı olan *Ulus* gazetesinde yazmaya başlamıştır. (Köseoğlu,2004:28) Safa, kurduğu bu ilişkilerin ardından kendisini siyasi hayatın ortasında bulmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi'nin milletvekili adayı olma teklifini kabul eden Safa,1950 yılında Bursa ilinden Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili adayı olmuş fakat milletvekili seçilememiştir. (Göze,1993:9) Safa'nın bu tutumu muhafazakar çevreyi sukût-ü hayale uğratmış ve ciddi tepki toplamıştır. 1951 yılına gelindiğinde Safa'nın, yüz elli yıl sonrasına işaret eden bütün zıtlıkların birbiriyle barıştığı, kucaklaştığı bir mutluluk adası olarak tasarladığı ve Simeranya adını verdiği bir ütopyası bulunan *Yalnızız* adlı romanı yayımlanmıştır. (Ayvazoğlu,2017:422-451) Bu romanda az da olsa metapsişik ve parapsikolojik unsurlara da yer veren Safa, böyle ideal ve herkesin mutlu olduğu bir ütopya tasarlayarak aslında yaşadığı çağda şahit olduğu savaşlar, işgaller, zıt fikir ve anlaşmazlıklar, sürekli bir ihtilaf ve tartışma atmosferinin, hatta bu dünya savaşlarının bir çağın sonuna işaret ettiğini, bu sürecin bitmesi ve yeni bir dünya yaratılması gerektiğini düşünmüş dahası böyle bir dünyanın özlemine duymuştur.

Peyami Safa 1950 seçimlerinden sonra *Ulus* gazetesinin birinci sayfasında yazmaya devam etmiş aynı zamanda gazetenin bağlı olduğu merciinin çıkardığı bir başka gazete olan *Akşam*'da da Server Bedi takma adıyla yazılar yazmıştır. Fakat çalıştığı gazete ile maddi hususlarda bir anlaşmazlığa varamayan Safa bu anlaşmazlık sebebiyle gazeteden ayrılmıştır. Gazeteden ayrılmasının akabinde bir dergi çıkarma düşüncesi oluşan ve düşüncesini yakın çevresiyle paylaşan Safa'nın bu kararı, başta Hilmi Ziya Ülken olmak üzere yakın dostları tarafından epey sevinçle karşılanmış ve hararetle bir şekilde desteklenmiştir. Dostlarından gördüğü maddi ve manevi destekle birlikte Peyami Safa'nın dergisi 'Türk Düşüncesi' adıyla 1 Aralık 1953 tarihinde ilk sayısını yayımlamıştır. (Ayvazoğlu,2017:462)

Türk Düşüncesi Dergisi'nin ilk yazısı derginin çıkış gerekçesine değinildiği 'Program' başlıklı bir yazı olmuştur. Derginin çıkış hedefi; Türk düşüncesini Batılı fikir akımları ile temas halinde tutmak, Türk toplumunu ihtilafa ve çatışmaya sürükleyen ikilik ve zıtlıkların etkisinden kurtarmak, Türk düşüncesi içerisinde gerçek bir karşılığı olmayan fikirleri ve değerleri yargılarını ayıklamak, Türk inkılabını ilim ve bilimin ışığında hakiki bir fikir davası seviyesine ulaştırmak olmuştur. Tüm bu hedefleri Safa, 'Program' başlıklı yazısında şu cümleler ile ifade etmiştir:

“Türk devriminin geleceğe yönelen yaratıcı hamlelerine karşı koymak isteyenlerle geçmişin canlı değerlerini -ölülerinden farksızmış gibi- mahkum etmeğe çalışanların yanlışlarını ortaya koymak ve geçmiş-gelecek, Doğu-Batı, madde-mana, gibi ikiliklerden Türkiye’nin tarih ve coğrafya durumuna uygun ve üstün bir senetze varılabileceğini ve böylece bugünkü dünyamızın huzurunu kaçıran ruh gerginliğinin, kültür ve medeniyet buhranının aşılabileceğini izaha çalışmak.”(Safa,1953:2-3)

Bir fikir dergisi olan Türk Düşüncesi dergisinde özellikle Doğu-Batı sentezi hususundaki görüşlerini dile getiren ve bu sırada dergisinin tirajı da epey yükselen Safa, kısa bir süre içinde birçok farklı kesimin dikkatini üzerine çekmiştir. Vecdi Bürün de bu hususla ilgili olarak derginin gördüğü ilginin artmasıyla birlikte Demokrat Parti’nin üst kademedeki üyelerinin Safa ile görüştüğünü, Türk Akademisi kurulması yönündeki bir önerinin bu ziyaretçiler vasıtasıyla dönemin Başbakanı Adnan Menderes tarafından iletildiğini, bazı kamu kurumlarının dergiye abone olmaya başladıklarını, Demokrat Parti’ye yakın olan gazetelerde yazması için teklif geldiğini fakat Safa’nın bu teklifi geçmiş tecrübelerine binaen kabul etmediğini, bu temas akabinde Adnan Menderes’in Safa’yı Ankara’ya davet ettiğini, bu ilişkilerin de Peyami Safa’nın Demokrat Parti ile olan yakınlaşmasına zemin hazırladığını bizlere aktarmıştır. (Bürün,1978:115-116)

Safa, 1954 yılında Türk Düşüncesi dergisini çıkarmaya devam ederken bir yandan da Milliyet gazetesinde yazmaya başlamıştır. O yıllarda Demokrat Parti’nin safına katılmamış olan Safa’nın bu partiye muhalif olmayı da bıraktığı bilinmektedir. Hatta Menderes Hükümeti’nin komünizmle mücadelesine dair programını takdir etmiştir. Yeni yazmaya başladığı gazetede de anti-komünist bir tutumla yazılar yazmayı sürdüren Peyami Safa, o yıllarda toparlanmaya çalışan muhafazakar çevrelerin takip ettiği bir yazar haline gelmiştir. 1955 yılında Milliyet gazetesinin kadrosunda yer alan ve aynı zamanda Safa’nın yakın dostu olan Ali Naci Karacan’ın vefatı ile gazetenin yönetici kadrosu değişmeye ve yenilenmeye başlamış daha çok sol ağırlıklı bir yönetim oluşmuştur. Bu esnada Peyami Safa’nın savunduğu görüş ve fikirlerinden ötürü adeta milliyetçi ve muhafazakar oluşumların sözcüsü haline gelmesi, yine Aziz Nesin ile girdiği münakaşalar gazetenin yönetici kadrosunu rahatsız etmiş ve nihayetinde Safa 1959 yılında çalıştığı gazeteden ayrılmak zorunda kalmıştır. Aynı yıl içinde Safa, Tercüman gazetesinde yazmaya başlamıştır. (Ayvazoğlu,2017:487-496)

Peyami Safa, 1960 yılında Başbakan Adnan Menderes'in davetlisi olarak İzmir-Salihli baraj yolculuğuna katılmıştır. 26-27 Mayıs gecesi konaklamak ve geceyi geçirmek için heyetle birlikte Eskişehir'e giderler. Gecenin ilerleyen saatlerinde anlam veremediği ciddi bir iç sıkıntısı ve ruh bunalımı yaşayan Safa, yatağından kalkar, Başbakan'a bile haber vermeden programı yarıda keserek ilk trenle İstanbul'a döner. 27 Mayıs askeri darbesinin akabinde Yassıada duruşmalarına mahkum olarak değil de şahit olarak gidişini o gece yaşadığı ruhi bunalım ve sezgileri sayesinde İstanbul'a dönüşü ile ilişkilendirmiştir. 27 Mayıs İhtilali'nin ardından Türk Düşüncesi'nin yayımlanmasına bir süre ara vermek durumunda kalan Peyami Safa, o dönemde milliyetçi ve demokrat bir çizgide bulunan diğer yazarlarla birlikte Türk Dil Kurumu ve Türk Edebiyatçılar Birliği'nden çıkarılmıştır. Safa, milliyetçi fikirleri ve Demokrat Parti ile yakınlığı sebebiyle kendi deyimiyle devrimbazların saldırısına uğramış ve ağır eleştiriye tabii tutulmuştur. Bu güçlüklerle rağmen 21 Temmuz 1960 tarihinde Havadis gazetesinde yazmaya başlamıştır. Safa, burada çıkan ilk makalesinde 27 Mayıs İhtilalini 'Dördüncü Hamle' olarak adlandırmıştır. Ona göre; 1908 Meşrutiyet denemesi, Serberst Fırka denemesi, 1950 yılında yapılan Demokrat Parti'nin iktidar olduğu deneme ilk üç hamle olarak adlandırılır. Ve bu denemelerin niçin başarısızlığa uğradığı tahlil ve analize tabii tutulmalıdır. Safa'ya göre; demokratik bir düzenin kurulabilmesi için evvela katiyetle kuvvetli bir Anayasaya, özgür bir basın ortamına ve demokrasinin tam anlamıyla gerçekleşmesi için uygun bir sosyal ortama ihtiyaç vardı. (Ayvazoğlu,2017:514-516) Safa'nın bu ifadelerinden 1940'lı yıllarda sahip olduğu, gerçek bir demokrasi modelinin yerleşmesi için gerekli sosyal şartların oluşması gerektiği düşüncesinin, devam ettiği çıkartılabilir.

Safa, ihtilalden yaklaşık iki ay sonra yazmaya başladığı Havadis gazetesinde yayımladığı yazılarda da sahip olduğu görüşün çizgisinden sapmadan yazılar kaleme alması sebebiyle protesto edilir ve gazete hiçbir açıklama yapmadan yazıları yayımlamayı sonlandırır. Bir yanda maddi zorluk bir yandan ailesinin sağlık sorunlarıyla mücadele eden Safa, işsiz kalır. Akabinde bir müddet Düşünen Adam dergisinde yazılar yazan Safa'nın hayatı gitgide güç bir duruma sürüklenmiştir. Askerliğini Erzincan'da öğretmen olarak yapan oğlu Merve Safa, karaciğerinden iltihaba yakalanır ve hastaneye kaldırılışının ardından kısa bir süre sonra, 27 Şubat 1961 tarihinde vefat etmiştir. Oğlunun ölüm haberini telefon vasıtasıyla öğrenen Peyami Safa bu acı haber karşısında adeta sarsılmıştır. Oğlu Merve'nin vefatının

ardından Safa, arkadaşları tarafından çıkartılan Son Havadis gazetesinin başyazarlık görevine getirilse de bu görev uzun vadeli olmamıştır. 15 Haziran 1961 tarihinde misafir olduğu arkadaşının Çiftehavuzlar'daki evinde yemekten sonra 22.30 sularında birden öksürük nöbetine tutulan ve kendisine verilen suyu ağzına götürdüğü an kan kusan Peyami Safa hayata veda etmiştir. Peyami Safa'nın cenaze töreni 17 Haziran 1961 tarihinde düzenlenmiş ve naaşı öğle namazına mütakiben kılınan cenaze namazının ardından Edirnekapı Mezarlığı'nda oğlu Merve'nin naaşı yanına gömülmüştür. (Ayvazoğlu,2017:518-548)

3.3. Peyami Safa'nın Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesini Değerlendirmesi

Tez metninin bu başlığı altında bir önceki bölümde hayatını üç temel safha halinde incelediğimiz, yaşanan toplumsal, kültürel, siyasal olaylar esnasında çalıştığı gazete ve dergiler, tartıştığı ve aynı çizgide durduğu fikir adamları, savunduğu düşünceler, siyasi ideolojilere karşı duruşu gibi hususlara yer verdiğimiz Peyami Safa'nın Türk toplumunun yaşadığı bu köklü toplumsal değişim sürecine hangi perspektiften yaklaştığına değinilecek olup Türk İnkılabı ve Türk Modernleşmesi hakkındaki tespit ve değerlendirmelerine yer verilecektir.

Safa'nın Türk toplumunun modernleşme sürecini hangi bakış açısı ile değerlendirip ele aldığını, hangi konuların üzerinde önemle durup tahlil ettiğini gözler önüne sermek adına o dönemin farklı düşünürlerinin de modernleşme sürecini nasıl değerlendirdiğini ele almak Peyami Safa'nın modernleşme hususundaki görüşlerini daha iyi anlamamıza olanak sağlayacaktır. Bu sebeple metin içinde Niyazi Berkes, Nurettin Topçu ve Celal Nuri İleri'nin Türk toplumunun modernleşmesi hususundaki fikirlerine de yer verilecektir.

3.3.1. Türk İnkılabı Öncesindeki Fikir Akımlarına Bakışı

Peyami Safa yaşamını sürdürdüğü yıllar itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nun buhranlı ve çalkantılı son günlerini yaşamış, aynı zamanda modern devletin kuruluş sürecine tanıklık etmiş, tanıklık etmenin ötesinde Türk toplumunun modernleşme süreci hakkında tespit ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Türk İnkılabına Bakışlar

adlı eserinde tespit ve değerlendirmelerine yer veren Safa'nın bu kitabında adeta Türk İnkılabı'nı felsefi bir zemin üzerine oturtmaya çalıştığına değinmiştik.

Peyami Safa; yaşadığımız coğrafya üzerinde Tanzimat döneminden bu yana sürekli bir tercih sıkıntısı olduğunu, bu tercih sıkıntısının en genel tabirle alaturka ve alafranga olmak üzere ikilik yarattığını, bu ikiliğin siyasi dūřünce, fikir akımları, gündelik yaşam da dahil olmak üzere birçok alanda bař gösterdiğini dile getirir. Ona göre bu tercih sıkıntısının kökünde iki farklı kültür olan Hristiyan Garp ile Müslüman řark arasında kalmış olmak yatar. Doęu-Batı yani İşlam-Hristiyan arasındaki bu fark iki tarafın aşırı uçtaki savunucuları tarafından artarak ilerlemiştir. Safa'ya göre Atatürk, Türk İnkılabı'nı gerçekleştirerek bu ikiliği bir kılıç vuruşuyla kökünden biçmiştir. (Safa,2022a:9)

Bu tez metninde Safa'nın dūřnceleri işığında izah etmeye çalıştığımız Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleřmesini başka bir deyişle Türk İnkılabı'nı kavrayabilmek için öncelikle Peyami Safa'nın vurgu yaptığı 'řark' ve 'Garp' tabirlerini idrak edebilmek, Hristiyan Garp ile Müslüman řark arasındaki farklılıklar ve benzerlikleri saptayabilmek, iki alem arasında kalan Türk toplumunun Batı kültürünü benimseyebilmesi için taşıdığı büyük kabiliyetleri seçmek elzemdir. Safa'ya göre Atatürk'ün gerçekleştirdiği Türk İnkılabı mucizesini anlayabilmek için inkılaptan önceki fikir akımlarını idrak edebilmek zaruridir. Bu sebeple Safa, Türk Modernleřmesini hakkıyla kavrayabilmek için öncelikle Meřrutiyet dönemi sonrasında filizlenen ve "ok canlı bir fikir ve iddia panayırı" olarak tabir ettiği fikir akımı olan Türkçülük, İşlamlıcılık ve Batıcılık fikirlerini analiz etmesinin ardından bu fikirlerin ayrıştıkları ve benzeştikleri noktaları tespit eder. (Ayvazoęlu,2017:353)

Peyami Safa Osmanlı aydınları tarafından ortaya atılan ve savunulan Türkçülük, İşlamlıcılık ve Batıcılık adı altındaki  fikir cereyanının dönüşüme uğrayarak Cumhuriyet Dönemi Modernleşmesinin özüne intikal ettiğini, bu üç fikir akımının belli noktalarda ayrılışlar da belli hususlarda benzerlikler taşıdıklarını savunur.

Safa'ya göre; Türkçüler ve Garpçılar *milli iktisat* anlayışında, Türkçüler ve İşlamlıclar *İşlam beynelmileliyetinde*, Garpçılar ve İşlamlıclar ise *lisan-i Osmani* meselesinde birleşirler. Öte yandan  dūřnce de 'Türk dūřncesinin büyük deltalarında birleşir, taklitçilik şeklindeki Batılılaşma'ya karşıdır.  dūřnce de sosyalizmin Türk bünyesine uygun olmadığını savunup, demokrasi prensibinde birleşir. Ve son olarak

üçü de ‘Kanun-i Esasi’ çerçevesinde birleşir. Peyami Safa’ya göre bu üç fikir cereyanı en çetin sınavını Birinci Cihan Harbi yıllarında vermiştir. Çünkü bu yıllarda artık nazari bir görüş olmaktan çıkmış ve devlet yönetimine yön veren birer aksiyon halini almışlardır. Bu dönemde imparatorluk siyaseti Ziya Gökalp tarafından *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* şeklinde formüle edilen beraberliğe vurgu yapmıştır. Fakat Büyük Cihan Harbinin sonlarına doğru cephede olanlar, Arabistan’ın yani Müslüman toprakların kaybedilmesi ile birlikte İslam birliği düşüncesini içeren İslamcılık fikri büyük bir darbe almış ve tesirini yitirmiştir. Öte yandan harpten sonra ‘Büyük Türk Birliği’ne vurgu yapan Turan hayalinin sona ermesi ile Türkçülük fikri ağır bir darbe alırken, işgal sonrası cazibesini yitiren Garpcılık düşüncesinin mensupları ise parçalanarak bir kısmı Türkçülere bir kısmı İslamcılara bölünmüştür. (Safa,2022a:60-70) Safa bu fikir akımlarının derin farklılıklara sahip olsalar da bir noktada birleşebildiklerini bize göstermeye çalışır. Onun düşünce yapısına baktığımızda sıklıkla “zıtlıktan doğan birlik”e vurgu yaptığını, zıtlıkların esasen birbirini tamamladığına ve bir bütün oluşturduklarına dikkat çektiğini belirtebiliriz. Yani ona göre düşüncede zıtlıklar tamamen iç içedir, hatta birbirlerini takip ve ikmal ederler. Çünkü zıtların birliğini kavramak bütünün resmini bize göstermesi bakımından elzemdir.

Felsefe, tarih, sosyoloji, iktisat gibi farklı birçok disiplin dalında eserler vermiş çok yönlü bir yazar olan, toplumsal olayları ve Türkiye’nin son iki yüzyıllık modernleşme sürecini analize tabii tutan Niyaz Berkes de genel itibarıyla analizlerini Cumhuriyet dönemi öncesi ve sonrası olarak yorumlar. Cumhuriyet öncesi dönemdeki modernleşme pratiklerinin daha çok var olanın yenilenmesine yönelik pratikler olarak, Cumhuriyet dönemini ise devrimci bir yaklaşımla bir kültür politikası olarak toplumsal yapının yeniden inşası şeklinde açıklar. Ona göre geçmişten beri var olan toplumsal sorunlar Cumhuriyet dönemi ile kesin bir sonuca bağlanmıştır. (Hira,2018:3) Berkes, Türk toplumunun modernleşme sürecinin Cumhuriyet döneminde kendiliğinden ortaya çıkmadığını, bu devrimlerin alt yapısının bulunduğunu, bu alt yapının ise Osmanlı’nın modernleşme sürecinde oluşturulduğunu savunur. Başka bir ifadeyle Berkes de tıpkı Safa gibi tarihsel bir sürekliliğin esas olduğuna işaret etmiştir diyebiliriz.

Peyami Safa’ya göre İslamcılık fikri esasen Büyük Cihan Harbi’nde bozguna uğramış ve iflas etmiştir. Savaş yıllarının ardından ayakta kalan iki büyük fikir kalmıştır:

Türkçülük ve Garpçılık. Fakat Milli Mücadele yıllarının sonuna doğru gelindiğinde bu iki fikir akımının ağır darbe aldığı görülmüştür. Bu iki fikir akımının da ağır darbe almasının ortak bir sebebi vardır. Bu sebep ikisinin de Osmanlılık damgası taşımasıdır. Garpçılık fikri; Garp medeniyetinin Garp emperyalizmi ile birbirine karıştırılması sonucu yara almış, Türkçülük fikri de içinde Osmanlı Türkçülüğünü barındırması sebebiyle yara almıştır. (Göze,1993:34-35)

Büyük Cihan Harbi'nde darbe almalarına karşın ayakta kalan iki fikir akımı olan Türkçülük ve Garpçılık düşünceleri kökleri itibariyle coğrafi olarak da tarihi olarak da Osmanlıcı bir ideaya sahipti. Safa bu hususu şu şekilde dile getirmiştir:

“Osmanlı Türkçülüğünü de, Osmanlı Garpçılığını da, kangren olmuş taraflarını kesip atmak şartıyla yaşatmak kabildi. Bu kangren olmuş taraf, her ikisinin de Osmanlılık sıfatıdır. Atatürk bu büyük ameliyatı yaptı, Türk bünyesinde yaşamaya müsaid gördüğü bu iki fikrin Osmanlılık mefhumuna yapışan ölü taraflarını kesip atı. Artık varlığından eser kalmıyan şariat ve saltanat otoritelerine boyun eğmiyen, kendi prensibine aid kıymetlerden zırnık vermiyen, müstakil ve kendi kendine bol bol kafi bir milliyetçilik doğuyordu; üstünde azlıkların yok denecek kadar azaldığı ve baştanbaşa öz Türklerin yaşadığı bir toprakta başka türlü bir nasyonalizmin hiçbir manası kalmamıştı.” (Safa,2022a:79)

Osmanlıcılık, Türkçülük ve İslamcılık gibi fikir akımlarına eleştiride bulunan Berkes ise bu fikir akımlarının her ne kadar Türk toplumunu demokratik bir yapıya kavuşması adına çaba sarfetseler de sundukları çözüm yolu ve değişim önerilerinin toplum yapısıyla bağdaşmadığını savunur. (Berkes,2023:63) Bu noktada Berkes, bu çabaların toplumun realitesiyle uyuşmadığı, dolayısıyla gerçeklikten uzak kaldığı ve başarısız olduğu görüşündedir. Safa ise Türkçülük ve Garpçılık fikir akımlarının her ne kadar dönemin ihtiyaçlarına karşılık bulamasa da Türk İnkılabı'nın temelini oluşturmaları bakımından bu fikir akımlarını önemser.

3.3.2. Modernleşme/ Batılılaşma Hakkındaki Görüşleri

Safa'ya göre Osmanlı döneminden miras kalan ve savaş yılları ve milli mücadele dönemine kadar varlığını gösteren iki ana fikir akımı olan Türkçülük ve Garpçılık esasen Türk İnkılabı'nın iki değişmez temel prensibi olan Milliyetçilik ve Medeniyetçilik fikrinin temelini oluşturmuştur. Bu sebeple Safa, Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesi hakkında tespit ve değerlendirmede bulunmadan önce bu fikir

akımlarının analizini yapmaya önem vermiştir. Bu düşünceden hareketle şunları söyleyebiliriz ki onun düşüncesine göre; İnkılabın temel prensiplerinden olan ‘Milliyetçilik’in kökünde; Türkçülük düşüncesi, bir diğer prensibi ‘Medeniyetçilik’in kökünde; Garpcılık fikri yatar.

Peyami Safa’ya göre; Osmanlı-Türk toplumunun Avrupa’dan geride kalmasının sebebi doğa bilimlerine bağlı bilgi sisteminden yani riyaziyeye dayalı düşünce sisteminden yoksun olmasıdır. Batı dünyası, rönesans ile başlayıp Aydınlanma düşüncesi ve pozitif bilimlerin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan bilgi sistemi sayesinde ilerleyici hamlelerde bulunmuştur. Batı bilgi sistemine dayalı hamleleri ile bir zamanlar bizim üstünlüğümüzün olduğu bu hususta durumu tersine çevirmiştir. Safa, Osmanlı’nın son döneminde geri kalmışlık ve bu geri kalmışlığa bağlı olarak ortaya çıkan problemlerin çözümü için başlatılan Batılılaşma/ Modernleşme çabasının yalnızca teknik düzeyde kaldığını ve taklitten öteye geçemediğini, bunun da Osmanlı aydınları ile dönemin idarecilerinin Avrupa’nın sadece teknik gelişmişlik olarak bizden ileride olduğu fikrine inanmalarından kaynakladığını düşünür. Halbuki Safa’ya göre; Batı’nın yalnızca teknik değil her konuda ilerlemesine imkan veren temel sebep; riyaziyeye dayalı düşünce metodunu yani doğa bilimlerine bağlı bilgi sistemini benimsemiş olmasıdır. Peyami Safa bu husustaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Bizi bugüne kadar orta çağda oturtan şey, riyaziyenin bilgi ve terbiyesinden, bilhassa ikincisinden mahrum oluşumuzdur. Rönesansdan sonra Avrupa medeniyeti dediğimiz şeyi vücuda getiren kültür dokumalarından hiçbirisi bize gelmedi: Ne tabiat bilgileri, ne müspet ilim metodu, ne sanayi, ne ticaret, ne felsefe, ne tenkit, ne de resim, heykel, orkestra musikisi, roman ve tiyatro gibi kompozisyon sanatları. Fatih’in İstanbul’u alarak açtığı büyük devrin kapısından içeriye Avrupa girdi, fakat kendisi giremedi. Biz yeni zamanın kapıcısı halinde kaldık.” (Safa,1955:71)

Peyami Safa modernleşme dediğimiz şeyin sadece Batı’nın teknik ilerlemesini değil; bir bütün halinde tekniği de dahil olmak üzere ‘doğa bilimlerine dayalı bilgi sistemini’ benimsersek mümkün olabileceği görüşündedir. Onun Osmanlı’nın son dönemlerinde ortaya çıkan fikir akımlarına önem verdiğini, bu fikir akımlarının Cumhuriyet dönemi Türk Modernleşmesine, Türk İnkılabının temel prensiplerinin oluşmasına katkı sağladığı kanaatinde olduğunu belirtmiştir. Çünkü modernleşmenin yalnızca teknik gelişmişlik ile mümkün olmadığını belirten Safa, bu düşünce akımlarının modernleşme/Batılılaşma yolunda fikir ve düşünce anlamında aksiyona geçmesini

değerli bulur. Bu düşünce/fikir alanında değişim ve dönüşümün başlangıcıdır. Modernleşmek aynı zamanda değişmek ve dönüşmek demektir. Fakat Safa'nın kastettiği manada modernleşmek kökten tamamıyla bir kopuş değil; aksine bir sentezdir. Sadece parçaları benimsemek yeterli olmaz; parçaları anlamlı bir bütün haline getirecek olan sentez düşüncesi ile tam anlamıyla modernleşme mümkündür. Yani modernleşmek; tek başına Türkleşmek, tek başına İslamlaşmak ya da tek başına Batılılaşmak değildir. Modernleşmek esasen üçünün bir sentezidir. Bu sentez zıtların birliği halinde bütüne varan bir sentezdir. Yani; Doğu'nun ve Batı'nın, Müslümanlık ile Hristiyanlığın, geleneksel olan ile modern olanın bir sentezidir. Modernleşmek hem Türkleşmek hem İslamlaşmak hem de Batılılaşmaktır. Bu düşüncelerin radikal taraflarının adeta entelektüel bir işçilik geçirdikten sonra anlamlı bir sentez oluşturmasıdır. Mustafa Kemal Atatürk Türk İnkılabı ile bu anlamlı sentezi başarıya ulaştırmıştır.

Celal Nuri İleri, Türk toplumunun modernleşmesi ve Batılılaşma hareketi ile ilgili olarak Batı'nın bilim, teknik ve hatta düşünce alanında Doğu toplumlarından üstün bir seviyeye geldiğini, Doğu toplumlarının zafer kazanmak için Batı'nın düşünce yöntemi de dahil olmak üzere yönteminin benimsemek durumunda olduğu düşüncesini savunur. Çünkü O, Batı toplumunun ulaştığı ileri seviyedeki bilim ve teknik seviyesine Doğu medeniyetinin o dönemki vaziyetiyle ulaşmasının mümkün olmadığını dile getirir. Ona göre bu sebeple Türk toplumunun modernleşmesi serüveni doğru yoldadır ve başarıya ulaşacağı kanaatinde olmuştur. (İleri, 2002: 69). Celal Nuri İleri de tıpkı Safa gibi Türk toplumunun modernleşmesi ve kendisinden ileri seviyedeki Batı medeniyetini yakalamasının zaruri olduğunu, bu yolda yapılan inkılap hareketlerinin yerinde olduğu düşüncesindedir.

Türk toplumunun modernleşmesi hususunda kendi fikirleri çerçevesinde bir reçete üretmeye çalışan Celal Nuri'ye göre izlenmesi gereken yol; öncelikle dışarıdan alıp, ardından alınan örneğe bakarak yaratma anlayışı olmalıdır. Modernleşme anlayışı bu şekilde olan İleri'ye göre; ilerleme ve gelişmenin olabilmesi için önce Batı uygarlığının düşüncesini almak, ardından da alınan düşüncüyü geleneğin özünde bulunan düşünceden ayırmadan yaratmak gerekir. (İleri, 2002: 178-181). Batılılaşma hakkında fikirlerinden de anlaşılacağı üzere İleri, modernleşme sürecinde Batı toplumlarının üstünlüğünü kabul edip toplumun yüzünü Batı uygarlığına dönmesi gerektiği, bunu yaparken de kendi öz kültürü ve değerlerinden koparılmadan

yapılması gerektiği fikrini savunur. Bu noktada fikirleri Safa ile benzerlik göstermektedir.

Safa'nın perspektifi ile değerlendirecek olursak; Büyük Cihan Harbinde İslamcılık fikri iflas etmiş, Türkçülük ve Garpçılık fikirleri ise büyük yara almışlardır. Bu iki ana fikir akımının da ortak yarası mevcudiyetlerini imparatorluğa bağlayan Osmanlılık uzuvları olmuştur. Peyami Safa'ya göre Atatürk İnkılabı bu iki fikrin de kangren olmuş taraflarını kesip atmış ve yeniden hayata bağladığı milliyet ve medeniyet prensipleri üzerine yeni bir Türk bünyesi inşa etmiştir. Ona göre Türk İnkılabının iki ana değişmez temel prensibi mevcuttur. Biri milliyetçilik diğeri ise medeniyetçiliktir.

Medeniyetçilik dediğimiz kavramın kökü bizi Garp metoduna, Avrupa riyaziyesine bağlar; Milliyetçilik kökü ise bizi tarih ve dil birliğine, Orta Asya ve Şark kökümüze götürür. Bu sebeple Safa, Türk İnkılabı'nı analiz etme ve değerlendirme teşebbüsünde bulunmak için kültürlerin, medeniyetin, dinlerin ve dillerin karşılaştırması bakımından bu iki prensibi de iyi tahlil etmek gerektiğini vurgulamıştır. (Safa,2022a:80-86) Safa'nın bu düşüncesine göre Türk Modernleşmesi; esasen Doğu medeniyeti ve Batı medeniyetinin sentezidir. Onun tabirine göre Türk İnkılabı çarpırlama bir tekamülü bünyesinde barındırır. Bu sebeple zıtlıktan doğan birliktir.

Nurettin Topçu, modernleşme hareketi olarak Osmanlı'da gerçekleşen reformlar ile Cumhuriyet dönemi inkılaplarının arka planında aynı düşünce yapısının olduğu düşüncesindedir. Ona göre Osmanlı aydınları ile Cumhuriyet devrindeki yenilikçi aydınlar aynı zihin karakterine sahiptirler. Bu sebeple Türk toplumunun modernleşmesini Osmanlı-Türk modernleşmesi olarak kesintisiz bir süreç şeklinde değerlendirir ve bu süreçte Türk milletinin gerçek anlamdaki inkılaptan uzaklaştığını söyleyerek eleştirilerde bulunur. Topçu, Türk toplumunun esasen inkılap kavramına uzak olmadığını, geçmişinde çok fazla inkılap hareketi barındırdığını fakat bu iki yüzyıllık modernleşme sürecinde bir çöküşe uğradığını düşünür. Ona göre; 18. Ve 19. Yüzyılda gerçekleşen reform hareketlerinde kılık kıyafet, dış görünüm, saç sakal görüntüsü gibi şekle dayalı geleneklerde değişikliklerle sınırlı kaldığı, 19. Ve 20. Yüzyıldaki reformların birçoğunda ise Türk toplumunun geçmişi ile bağlantısının kopartıldığı görüşündedir. O, bu durumu 'kendi köklerini çürütmek' olarak yorumlamaktadır. (Topçu 2017a:125-126). Peyami Safa ve Nurettin Topçu Osmanlı dönemindeki reform hareketleri ile Cumhuriyet dönemi inkılap hareketlerinin birbiri

ile bağlantılı olduğu hususunda aynı görüşe sahiptir. Fakat Safa, Topçu'nun iddia ettiği gibi bu iki dönem yenileşme hareketlerinin tamamıyla aynı zihniyet ve karakterde olduğu düşüncesine sahip değildir. Bu noktada iki düşünürün fikirleri ayrılmaktadır. Safa, Türk İnkılabı'nın köklerinin Osmanlı döneminde gerçekleşen yenileşme hareketlerine dayandığını düşünse de Türk İnkılabının kendine özgü kimlik ve karaktere sahip olduğunu savunur.

3.3.3. Türk İnkılabını Modernleşme Bağlamında Değerlendirmesi

Safa, Türk İnkılabının kökünde Türkçülük ve Batıcılık fikirlerinin yattığını savunsa da esasen bu inkılabın kendine özgü, eşi benzeri bulunmayan bir kimlik taşıdığını, kendisinden önce var olan düşüncelerden tamamıyla farklı özgün bir karakteri olduğunu vurgulamış olup bu hususu şu şekilde dile getirmiştir: “Bu inkılap, kendinden evvelki bazı dağınık fikir cereyanlarının tekamülü ve taazzuvu olsa bile, bir ideoloji haysiyetiyle hiçbir peşin düşünceye maledilemez. Türk inkılabı'nın bir kitabı varsa canlı bir tarihtir ve hayatın ta kendisidir.” (Safa,2022a:165) Bir Cumhuriyet aydını olarak Peyami Safa, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde kurulan Cumhuriyet yönetimi idaresi tarafından gerçekleştirilen değişim ve dönüşümün bir zaruret olduğu kanısındadır.

Peyami Safa'ya göre Kemalizmi doğuran iki önemli milli zaruret vardır. Bu milli zarureten birincisi; Türk birliğini ve yurdunu hem içerideki bozgundan hem de dışarıdaki salgından kurtaran Milli Savaştır. İkinci milli zaruret ise; kurtarılan Türk yurdu ve birliğinden sonra Türk toprağının ve Türk zihniyetinin yeniden inşa edilmesidir. Safa, sözünü ettiği bu iki milli zaruretin başka hiçbir düşüncenin ürünü olmadığını, tamamen değişim ve dönüşüm sürecinde ihtiyaç duyulan bir gereksinim olduğu hususunu şu cümleler ile dile getirmiştir: “Kemalizmi doğuran iki büyük milli zaruret de hiçbir peşin düşüncenin mahsulü değildir. Biri milli bir kendini koruma insiyakına, öteki de hızla gelişme ve yükselme iştiağına bağlıdır.” (Safa,2022a:165)

Peyami Safa'ya göre Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesinin özünü oluşturan İnkılap hareketleri en temelde iki ana başlık altında değerlendirilebilir. Bunlardan ilki; ‘Milliyetçilik prensibinden doğan inkılap hareketleri, ikincisi ise Medeniyetçilik prensibinden doğan inkılap hareketleridir. Safa'ya göre, milli iradenin tesis edilmesi, Büyük Millet Meclisi'nin kurulması, saltanat ve hilafetin kaldırılması, milli ekonomi, Osmanlı çerçevesinin dışına çıkarılan Türk tarihinin Orta Asya'daki kaynaklarına

genişlemesi, Türk dil devrimi, Güneş-Dil teorisi, öz Türkçe Soyadı Kanunu, Kur'an'ın tercümesi ve Türkçe ezan gibi inkılaplar milliyetçilikten doğan inkılaplardı. Kaynağı medeniyetçilik prensibine dayanan inkılaplar ise: Laiklik ilkesi ile ilintili bütün inkılap hareketleri, Latin Harflerinin kabulü, Şapka kullanımı, Batı menşeli takvimin kullanımı, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Medreselerin kapatılması, Şer-i hükümlerin yerine Avrupa hukukunun yani Medeni Kanunun kabul edilmesi, batı tarzı giyim ve kuşamın resmileşmesi. (Safa,2022a:86) Peyami Safa'nın Atatürk'ün liderliğinde gerçekleştirilen ve Cumhuriyet dönemi Türk Modernleşmesinin özünü oluşturan Türk İnkılabı'nı, başka bir deyişle Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan ve zaruri olan bu köklü değişim ve dönüşüm sürecini yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul ettiğini dile getirebiliriz.

Türk toplumunun modernleşme sürecini Osmanlı-Türk modernleşmesi şeklinde kesintisiz bir süreç olarak ele alan Nurettin Topçu ise bu süreçte yapılan reform hareketlerinin yüzeysel olduğunu ve Batı taklitçiliğinde öteye varamadığını belirtir. O, 'inkılap hareketleri ile Türk toplumunun yaralı olan vücuduna yarasını kapatan bir parça boya sürmekle onu kurtardığını sanma' durumunun söz konusu olduğunu, bu boyanın da Türk milletinin kendi üretimi olmadığını, bu sebeple Osmanlı Türk toplumunun kendine ait olanı kaybettiğini, Batı'yı ise kurtarıcı olarak gördüğünü belirterek eleştirir. (Topçu 1947: 2).

Topçu'ya göre kendi mamülün olmayan bir şeyi ithal etmek, yani Batı'nın tekniğinin alınması marazi bir durumdur. Onun düşüncesine göre kendi kültürünü ortadan kaldırıp Batı'nın tekniğini kopya etmek benliklerde hasar yaratacaktır ve bu durumu insanı eşyaya feda etmek olarak nitelendirmektedir. (Topçu 2017b: 25). Safa ise bu hususta Topçu kadar keskin bir çizgide değildir; O, Türk toplumunun içinde bulunduğu dönemin koşulları değerlendirildiğinde Türk İnkılabını ileri seviyede bulunan Batı medeniyetini yakalamak için zaruri olan yaşamsal bir hamle olarak değerlendirir.

Atatürk'ün gerçekleştirdiği Türk İnkılabı'nın kendine özgü bir kimlik ve karakter taşıdığı kanaatinde olan ve bu konuda tahlil ve değerlendirmelerde bulunan Safa, ünlü İngiliz tarihçi A. J. Toynbee'nin medeni toplumların kriz anında geçirdikleri dönüşüme yönelik savını tenkit etmiş akabinde Türk İnkılabı'nın geçirdiği dönüşümü örnek vermiştir. İngiliz filozofu Toynbee'ye göre çatışma halinde karşı karşıya gelen iki

medeniyetten mağlup tarafta olan medeniyetin önünde iki seçenek vardır. Birincisi; üstünlük sağlayan medeniyetin maddi ve manevi tüm yönlerini yani hem tekniği hem de kültürü ile tamamen kabul etmektir. İkincisi ise; kendi kök ve geleneklerine sıkı sıkıya sarılmaktır. Safa bu iki seçeneği de eleştiriye tabii tutar. Ona göre ilk yöntem; yaratıcı değildir, taklitten öteye geçemez ve yalnızca aydın bir zümreye hitap etmesi bakımından örnek alınan medeniyetin pasif bir uzvu bile olamaz. İkinci yöntem ise; körü körüne bir bağlılık içerir, yeniliğe kapalıdır, dolayısıyla toplumun gelişmesini ve çağa ayak uydurmasını engeller. (Göze,1997:41-42) Peyami Safa; Atatürk'ün bu iki yöntemin de tehlikelerini ve risklerini sezdiğini, önceden farkına vardığını, bu sebeple Türk İnkılabı'nın yenilik hareketlerinde özellikle hem 'milliyetçilik' hem de 'medeniyetçilik' prensibinde hareket ettiğini, bu hususta Türk milletinin, Batı medeniyeti içerisinde taklit ve özentî yoluyla değil; kendine özgü bir kimlik ve karakter ile yer almasını sağlamak amacıyla 'Türk dili' ve 'Türk tarihi' alanındaki reformlara özel önem verdiğini ve başarıya ulaştığını savunur. (Safa,1961:22) Peyami Safa'nın bu düşüncesinde de gördüğümüz üzere O, hiçbir zaman tek başına Doğu medeniyeti, ya da tek başına Batı medeniyetini, İslam Şarkı ya da Hıristiyan Garbı savunmaz. Vurgu yaptığı husus; tek tek parçalar değil aksine parçalardan varılan bir bütündür. Türk modernleşmesi de; anlamlı sentez halinde vucüd bulan bir bütündür.

Peyami Safa'ya göre Cumhuriyet Dönemi Türk modernleşmesinin özü olarak görebileceğimiz Türk İnkılabı'nın kendine özgü bir kimlik ve karakter kazanmasına yönelik gerçekleştirilen ve amacı itibarıyla özel önem taşıyan Türk Tarih tezi ile devletin en temel yapıtaşının, milli karakterinin başka bir deyişle Türklüğün kökenine ilişkin yeni bir tespit yapılmıştır. O zamana değin Osmanlı aydınlarının bir kısmı imparatorluk devrinin bir kısmı da Hicret ile başlayan tarihin soyundan geldiğini kabul ediyorlardı. Osmanlı Türkçüleri ise bu anlayışın eksik ve yanlış bir tarih bilinci ile oluşturulduğunu kabul etseler dahi bu hususta bu yanlış anlayışı değiştirecek aktif bir hamlede bulunamamışlardır. (Safa,2022a:175) Cumhuriyet döneminde ise Atatürk, tarih bilincini milletin köklerine çevirerek gerçek manada bir dil ve kültür yaratılabileceği düşüncesi ile hareket etmiş ve yeni rejimin inşa sürecini başlatmıştır. Bu doğrultuda Cumhuriyetin ilanının ardından 1931 yılında Atatürk'ün başkanlığında Türk Tarih Kurumu kurulmuştur. Atatürk ve beraberindekilerin başlattığı Türk Tarih tezi çalışmasıyla birlikte Türk milletinin ari ırktan geldiği, Hind-Avrupa milletlerinin bir üyesi olduğu, Sümer, Hitit, Eti, Mısır, Akdeniz, Roma gibi tarih öncesi

uygarlıkların kurucusu olduğu ve bu düşünceden hareketle Türk milletinin bütün milletlerin atası olduğu fikrine yönelik belge ve delillerin toplandığı düşüncesi söz konusudur. (Safa,1961:182-184) Safa'ya göre bu çabanın temelinde yatan şey; Türk tarihini köklerini Osmanlıya dayandıran anlayıştan başka bir deyişle Türk tarihini Osmanlı'nın tarihi olmaktan çıkarmak ve Türk ırkının tarihini daha geniş ve büyük bir zaman-mekan azametinde kavuşturma arzusudur. Ona göre dönemin şartları değerlendirildiğinde bu arzu ile hareket etmek zaruri bir durumdur. Bu sebeple Cumhuriyet döneminde yapılan Türk tarih tezi ile ilgili çalışmaları desteklemiştir.

Cumhuriyet dönemi Türk Modernleşmesi sürecinde; Türk milletinin, Batı medeniyeti içerisinde taklit ve özentisi yoluyla değil; kendine özgü bir kimlik ve karakter ile yer almasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilen ve bu bağlamda Atatürk'ün özel önem atfettiği reformlardan diğeri ise; Türk dili alanında gerçekleştirilmiştir.

Peyami Safa, Türk dili hareketini yeni Türk tarih görüşünün dil alanında vuku bulmuş hali olarak görür ve bu anlayışın devamı niteliğinde değerlendirir. Dilin Türkçeleşmesi adına başlatılan Güneş-dil teorisine göre bütün dillerin başlangıç noktasının Turani olduğu, tüm kültürlerin kökeninin ise Türk kökenler olduğu kabul edilir. Safa'ya göre Türk tarih tezi ve Türk dili alanındaki Güneş-dil teorisi, Türk İnkılabı'nın iki temel prensibi olan milliyetçilik ve medeniyetçilik ilkesini daha derin bir kökte birleştirme iştiağından doğmuştur. (Safa,2022a:179)

Modernleşme sürecinde dil konusuna özel önem atfeden Celal Nuri İleri'ye göre Batı medeniyeti ile yarışabilmek için dilbilim çalışmalarına gösterilen ilginin artması gerekmektedir. İleri, Osmanlı'nın dilbilgisi konusunda düzenli bir sisteminin olmadığına, Türkçe kitap sayısının azlığına vurgu yapmıştır. Ona göre bir medeniyette öncelikle bilimsel bilgi düzenlenmeli akabinde bu bilginin öğretilmesi gereklidir. O, bütün medeni uygarlıkların önce dillerini çözümlediklerini sonra uygar olduklarını iddia etmiştir. Bu sebeple de modernleşme sürecinde Türkçenin çözümlenerek uygar olunabileceği ve ilerlemenin gerçekleşeceği fikrini savunmuştur. (İleri, 2002: 138-150).

Türk İnkılabının bütün temayüllerini milliyet ve medeniyet kavramları temelinde açıklayan ve bu inkılabın özünde koyu milliyetçilik fikrinin yattığını savunan Peyami Safa, Türk İnkılabını Garp düşünce sisteminin diyalektik tekamülünden meydana gelen bir düşünce sistemi olarak değil; sosyal hadiselerin toplu bir tekamülünden doğan yaşamsal bir hamle olarak değerlendirir. Milletlerin karşı karşıya kaldığı

olumsuz durum ve felaketlerin milli bilincin oluşmasına katkı sağlayarak milliyetçilik fikrinin ortaya çıkmasını sağladığı fikrini savunan Safa, Balkan Savaşları'nın Osmanlı Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına kaynaklık ettiğini, mütareke yıllarının ise Kemalist Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına kaynaklık ettiğini savunur. Ayrıca II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet rejimi arasında kalan yıllarda çerçevesini Ziya Gökalp'in çizdiği bir Türk milliyetçiliğinin aktif olduğunu, Cumhuriyet döneminde başlayan köklü değişim ve dönüşümün akabinde ise bu Türk milliyetçiliğinin İslami ve Turani yanlarının tasfiye edildiğini, seküler bir yapıya kavuşup rasyonel bir zemine oturtulduğunu, böylece Türk milliyetçiliği kavramının tarihsel çizgi içerisinde kendi yerini aldığını savunur. (Safa,2022a:167-170)

Cumhuriyet dönemi inkılap hareketlerinin temel dinamiğinin laiklik ve Batı medeniyetine yönelme anlayışı olduğunu savunan Berkes, bu dönemde yapılan çalışmaların Osmanlı dönemindeki modernleşme pratiklerden çok farklı olduğunu, bunun temel sebebini de Cumhuriyetin devrimci bir özelliğe sahip olmasına bağlar. (Berkes, 1985: 123) Berkes'e göre Türk İnkılabı'nı gerçekleştiren Kemalist düşüncüyü bir ideoloji olarak ele almak doğru değildir. Ona göre Kemalizm tarihsel bir olay ve Türk toplumunun modernleşme sürecinde doğru rotanın bulunmasıdır. Berkes, Kemalizmin, Türk milletinin değişen ve dönüşen modern dünyadaki pusulası konumunda olduğunu ve bu doğrultuda kalkınmanın hukuki temelini oluşturduğunu savunur. Dolayısıyla Kemalizm bir ideoloji değil; Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ilkesidir. Berkes, Kemalist düşünceye karşı olumlu yorumlarda bulunurken bir taraftan da devrimci bir düşünce sisteminin o dönemdeki toplumsal yaşam koşullarında bir karşılığının bulunmadığını, yani toplumun ileri seviyedeki medeniyete geçmesi için gerekli olan zihniyetten mahrum olduğunu söyler. Bu sebeple de inkılapların öncelikle dil, din, kıyafet, kanun gibi sosyal ve kültürel alanda yapılan değişiklikler ile ön plana çıkarılmasının zaruri olduğunu fakat bu yöntem ile amaçların araç haline geldiğini, değişimin sürekli olmasını sağlayacak dinamiklerin de bu yolla statik bir hale geldiğini, bunun da Kemalizmin talihsizliği olduğunu savunur. (Berkes, 2023:83-84)

Peyami Safa'nın perspektifi ile Türk İnkılabı'nın iki prensibi olan milliyetçilik ve medeniyetçilik anlayışlarını tespit edip değerlendirmek için; Kemalizmin ananeyi nasıl anladığı, ananeyi tümüyle reddedip reddetmediği, eğer reddetmiyorsa milli ve dini ananelerden hangilerini kabul ettiği hususlarındaki soruları nasıl cevaplandırdığına bakmak gereklidir. Kemalizm, ortaya çıktığı dönemde bazı kesimler

tarafından anane düşmanı olarak algılanmıştır. Kemalizmin anane düşmanı olarak görülmesinin iki nedeni vardır: bunlardan ilki Türk İnkılabının laiklik ilkesi çerçevesinde hareket ederek cemiyet ve cemaat hayatına ait işlevleri birbirinden ayırmasıdır. Diğeri ise; dini inanç içerisinde bulunan ve dogma niteliğinde olan boş itikatları tasfiye etmesidir. Bu iki mesele de din softalarında dini ananelerin kökten tasfiye edileceğine dair bir şüphe ve telaş oluşturmuştur. (Safa,2022a:92-93)

Nurettin Topçu, inkılap kavramını değerlendirirken merkeze ‘geçmiş’i koyar. Ona göre modernleşme sürecindeki sorunlardan biri geçmişten kopuştur. Topçu, geçmişi yani tarihi insanların ve toplulukların varlıklarını koruduğu bir platform şeklinde yorumlar. Ona göre geçmiş yani mazi denilen kavram milletlerin karakterini yaratır. Bu sebeple O, mazinin bittiği yerde milletlerin biteceği, millet denilen kavramın tarihten yani geçmişinden ibaret olduğu görüşündedir. (Topçu 1978: 120-123). Topçu, geçmişe ve köklere bağlılığa vurgu yaparak bir milleti oluşturan ve ayakta tutan unsurun tarihi olduğunu, geçmiş bağlardan tamamıyla kopuş gerçekleşmesinin hafızasız bir toplum yaratacağını belirterek Türk inkılabının geleneği ortadan kaldırdığına dair eleştiride bulunmuştur.

Peyami Safa, Türk İnkılabına yapılan anane düşmanlığı eleştirisinin haksız bir eleştiri olarak kabul eder. Bu eleştirinin sebebinin laiklik ilkesinin tam olarak anlaşılmaması ve din softalarının yapılan inkılapları dinsizlik olarak algılamasından kaynaklandığını düşünür. Ona göre laiklik, din ile devletin birbiri üzerinde tahakküm kurması değildir; aksine her ikisinin de uyum ve işbirliği ve karşılıklı saygı çerçevesi içinde birbirlerini korumasıdır. Çünkü Safa; din olmadan başarının zaferlerin elde edilemeyeceğini, aynı şekilde ilerlemeci düşünce ve inkılap hareketlerinde yoksun bir millerin hayata tutunamayacağını savunur. (Safa,1961:185-186) Safa’nın bu düşüncesinde de gördüğümüz üzere vurgu yaptığı nokta yine zıtların birliğine varır. Din ve inkılap birbirine zıt kavramlar gibi görünüp farklı özellikleri barındırsa da bir noktada birleşip uyum içinde birbirlerini tamamlamalıdır. Bu bir ayrışma değil; sentezci bir bakış açısıdır. Önemli olan şey ise; farklı parçalardan anlamlı bir bütün oluşturabilmektir.

Peyami Safa’ya göre Türk İnkılabı anane düşmanı değildir. Yalnızca medeni gelişmeye engel teşkil eden boş itikat ve inançları tasfiye etmiştir. Ramazan, Şeker ve Kurban bayramlarına ait tören ve tatillerin devam etmesi, Kur’an’ın Türkçe tercümesi, ezanın Türkçeleştirilmesi gibi gelişmeler, dinin, Türk inkılabı prensipleri içinde sahip değer

göstergesidir. Dini ananeler muhafaza edilirken bir yandan milli ve medeni ananeleri zenginleştiren, Türk tarihi ve Türk dili ile ilgili ananeleri derin köklere bağlayan inkılap hareketleri gerçekleştirilmiş, aynı zamanda Batılı takvim, Avrupa kılık kıyafeti, Latin Harfleri gibi Hristiyan Garp'ten benimsediğimiz ananeler de mevcuttur. Bu sebeple Kemalizm; İslam Şark ile Hristiyan Garp ananeleri arasındaki ihtilafın bir vehimden başka bir şey olmadığını kanıtlamış olup her iki alemin de ananelerini kucaklamıştır. (Safa,2022a:94-95) Yani Kemalizm ile gerçekleşen Türk İnkılabı; ne tek başına doğulu ne tak başına Batılıdır. Türk İnkılabı; hem Hristiyan ananeleri benimseyip çağa ayak uyduracak yenilikleri yakalamış, değişim ve dönüşümü sağlamış; hem de boş itikat içermeyen dini ananeleri muhafaza etmiş, Türk kimliği, Türk dili ve tarihine sarılmıştır.

Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketlerini Safa'nın düşünceleri ışığında değerlendirme amacı taşıyan tez metninin bu başlığı altında; öncelikle Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilen modernleşme hareketlerini, başka bir deyişle Türk İnkılabı'nı Safa'nın nasıl değerlendirdiği, hangi yaklaşımla ele aldığı ve nasıl bir anlam yüklediği ele alınmıştır. Bunu yaparken ise Safa'nın Türk İnkılabına Bakışlar adlı eseri baz alınmıştır. Buraya kadar olan hususları değerlendirecek olursak Safa'nın Türk İnkılabı'nı, milliyetçilik ve medeniyetçilik prensibini benimseyerek hem özünü muhafaza eden hem de Batılı sisteme adapte olan, bu bakımdan Şark ve Garp olmak üzere iki kökten gelen, dönemin şartları dikkate alındığında gerçekleşmesi zorunlu, sosyal olayların tekamülünden doğan yaşamsal bir hamle olarak gördüğü, Safa'nın bu yaklaşımının sentezci bir anlayış olduğu sonucu çıkarılabilir.

Köklü bir dönüşüm ile gerçekleştirilen inkılap hareketlerinin ardından Türkiye'de bu radikal modernleşme hareketleri karşısında muhafazakar bir düşünce belirmiştir. 1950 yılında çok partili hayata geçiş ile birlikte siyasi üstünlüğü elde edip iktidara gelen ve muhafazakar zihniyete sahip olan parti ile birlikte modernleşmenin zihniyet dünyası da değişime uğramıştır. Türkiye'nin modernleşme süreci yani Kemalist modernleşme, temel kaygısı din, gelenek, aile yapısı başta olmak üzere toplumsal yapının muhafazasının sağlanması olan muhafazakar bir modernleşmeye doğru evrilmiştir. (Beriş,2006:80-81)

Peyami Safa'nın modernleşme hakkındaki fikirlerinin esasen aynı düşünce çizgisinde kaldığını, Türk İnkılabı hakkında fikirlerinin geçerliliğini koruduğunu fakat bir yandan muhafazakar zihniyet penceresinden değerlendirme yaptığını dile getirebiliriz.

Modernleşmenin zaruri olduğu düşüncesini benimseyen Safa'nın düşünce anlayışında muhafazakarlık gericilik değildir aksine yeniliğe açık ve değişimden yana olmalıdır. Ona göre yeniliğe karşı çıkan bir muhafazakarlık irtica olarak karşımıza çıkar. Safa, muhafazakarlık ve inkılapçılığın birbirinin karşıtı olmadığını, bu birbirine zıt görünen iki kavramın aslında birbirini tamamlayıcı bir nitelikte olduğunu savunur. Modernleşme esasen hem eski olanı hem yeni olanı, hem geçmişi hem de geleceği kapsamalıdır. Safa bu hususu şu şekilde dile getirir:

“Biz ileri milliyetçiler, tarihimizde, milli müzelerimizde ve mezarlıklarımızda kendimizi buluyor, ideallerimizle yarını hazırlıyoruz. Ne kadar muhafazakarsak o kadar da inkılapçıyız. Eskiye ne kadar saygımız varsa yeniye de o kadar sevgimiz var. Bunları birbirinden ayırmıyor ve var olmamızla devamımızın şartının ikisinin de terkinde buluyoruz. İrtica hortlakları ile devrim züppelerinden böylece ayrılıyoruz.”
(Safa,2016b:260-261)

Buradan hareketle Safa'nın modernleşme hakkındaki görüşlerinin temelde aynı çizgide ilerlediğini, milliyetçi ve medeniyetçi çizgisini koruduğunu, aynı şekilde modernleşmeyi birbirini tamamlayan parçalardan anlamlı bir bütüne oluşturan sentezci bir yaklaşımla ele almaya devam ettiğini dile getirebiliriz.

Peyami Safa modernleşme hakkındaki görüşlerini korurken bir yandan da bazı yönlerinin onu kaygılandırıldığını görmekteyiz. Safa'ya göre gelenek ve tarihi köklerde temellenen muhafazakar bir zihniyet çerçevesinde radikal değişimleri içeren inkılap hareketi olumsuz sonuçlara yol açabilir. Çünkü O'na göre muhafaza edilmesi gerekli olan geleneklerin tasfiyesi ileri toplumlar da bile geçmişi özlemle hatırlanıp irtica hareketlerinin ortaya çıkmasına sebebiyet verebilir. Bu durumda Safa, muhafazakar düşüncenin aktif bir rol alıp geçmişle ilişkili değerlerin tasfiyesini engellemesi gerektiğini, aksi takdirde tarihi köklerde ve gelenekte bulunan milli karakter tahrip edileceğini ifade eder. Yani ona göre uygulanması zaruri olan inkılaplar geçmişe ait değerlere zarar vermeden uygulanmalıdır. (Timurtaş,Göze,1976:168-169)

Safa, Türk modernleşmesinde geçmişe ait izlerin tahrip edilmeden korunması ve devamlılığını özünü koruyarak sürdürmesi gerektiğini düşünür. Modernleşme eski ile yeniye, geçmiş ile bugünü bir arada uyum içinde tutulmasına bağlıdır. Geleneklere bağlı olarak özünü muhafaza ederken yeniliklere ve değişime açık olmak gereklidir. Safa bu hususta şunları dile getirir:

“Türk milleti de kendisini tarihi ile milli hatıraları ve gelenekleri ile tanır. Bu gelenekler arasında tekamüle tabi olmaları terk etmeye lüzum yoktur. Kendiliklerinden ölürlür. Bunlara gelenek de denmez. Türk milletinin var olabilmesi için iki şart vardır. Biri kendisi olmaya devam etmesi, tarihine ve geleneklerine bağlı olmaya devam etmesi. İkincisi benliğini kaybetmeyecek derecede değişmesi ve yenileşmesidir.” (Safa,2016b:260-261)

1950’li yıllarda Safa’nın değişime uğrayan görüşlerinden bir tanesi de; din ve laiklik hakkındaki görüşleridir. Bu dönemde laiklik kavramına gereğinden fazla bir anlam yüklendiğini ve bu sebeple kavramın gerçek manasından uzaklaştığını savunur. Ona göre; laiklik kavramının gerçek anlamından uzaklaşması sonucunda ise dini vicdana yönelik baskılar görülmüştür fakat 1950 yılında dini duyguların ön plana geçmesi ile milli vicdan özgürlüğüne kavuşmuştur. Safa, geçmiş yıllarda laiklik ilkesi adı altında dini inançların uygulanmasına getirilen ve kısıtlayıcı nitelikte olan bazı düzenlemelerin laiklik kavramının özü ile bağdaşmadığını, bu hususun laikliğin bizim toplumumuzda tam manasıyla idrak edilememesinden kaynaklandığını düşünür. Ona göre laiklik, dinsizlik değildir; laik devlet sisteminin din karşısında tarafsız olmasıdır. (Safa, 2013:162)

1940’lı yıllardan sonra Safa’nın milliyetçilik hakkındaki fikirleri de dönüşüme uğramıştır. Bu yıllarda Safa, Almanların milliyetçilik düşüncesinden etkilenmiştir. Alman milliyetçi düşüncesi temelde kan esasına dayalı coğrafi sınırların parçalayamadığı bir milliyetçilik anlayışdır. Bu düşünceden etkilenen Safa’nın milliyetçilik anlayışı Misak-i Milli sınırları içerisinde bir Türk ulusu amaçlayan ve sekülerleşmiş bir milliyetçilikten; Turan coğrafyasına uzanan bir milliyetçilik anlayışına evrilmiştir. (Safa,1943:44-45)

Peyami Safa’nın Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında savunduğu laik ve Misak-i Milli sınırları içine çekilmiş Türk milliyetçiliği anlayışının, coğrafi sınırlar ile sınırları çizilmemiş ve dini vurguları ön planda olan Turancı bir milliyetçiliğe yöneldiğini söyleyebiliriz.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda şunları söyleyebiliriz ki: Safa’nın ve diğer entelektüellerin tanıklık ettiği dönem, sosyal olayların hızla geliştiği, toplumun büyük bir değişim ve dönüşüm geçirdiği, bu değişimin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik olmak üzere her alanda kendisini gösterdiği, dinamik bir dönemdir. Değişim ve dönüşümün hızlı olduğu böyle bir konjonktürde fikirlerin de dönüşüme uğraması

olağandır. Bu sebeple Safa'nın da modernleşme hareketleri ve Türk İnkılabı hakkındaki bazı fikirlerinin zaman içerisinde dönüşüme uğraması olağan bir durumdur. 1950'li yıllara gelindiğinde İkinci Dünya Savaşı'nın ardından değişen dünya düzeni, çok partili siyasal hayata geçiş, iktidara gelen partinin etkisiyle ortaya çıkan muhafazakar bir zihniyet, Safa'nın bazı düşüncelerinin dönüşüme uğramasında etkili olmuştur.

1950'li yıllarda muhafazakar düşüncenin etkisiyle fikirleri dönüşüme uğrayan Peyami Safa, bu değişimden sonra inkılap kavramını toplumu kökünden değiştirmek olarak değil; aksine bu dönüşüm içinde devamlılığı sağlamak olarak algılar. O, bir tekamül olarak nitelendirdiği Türk modernleşmesini, eskiye ait tüm değerlerden geleneklerden kopmuş bir devrim olarak nitelendiren görüşleri eleştirir. Safa'ya göre geleneklere, özüne ve değerlerine dayanmayan bir tekamül başarılı olamaz. Bu sebeple Safa; Türk modernleşmesini zıt fikirlerin, farklı parçaların oluşturduğu anlamlı bir bütün olarak gören sentezci bir yaklaşım ile hareket eder ve Türk modernleşmesini iki farklı medeniyet olan Doğu ve Batı medeniyetlerinin sentezi bağlamında değerlendirir.

3.3.4. Doğu-Batı Medeniyetlerinin Sentezi Olarak Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesini Değerlendirmesi

Peyami Safa hem coğrafi olarak hem de düşünce sistemi olarak iki farklı medeniyetin birleştiği yerde konumlanan Türk toplumunun modernleşmesini, iki farklı medeniyetin kucaklaşması olarak yorumlar. Ona göre Türk Modernleşmesi temelde iki kökten gelir. Bunlar medeniyetçilik ve milliyetçilik kavramlarıdır. Medeniyetçilik dediğimiz kavramın kökü bizi Garp metoduna, Avrupa riyaziyesine bağlar, Milliyetçilik kökü ise bizi tarih ve dil birliğine, Orta Asya ve Şark kökümüze götürür. Türk Modernleşmesini analiz etme ve değerlendirme teşebbüsünde bulunmak için kültürlerin, medeniyetin, dinlerin ve dillerin karşılaştırmasını iyi tahlil etmek gerekir. Bu sebeple Safa, Türk modernleşmesini derinden etkileyen tesirlerin hangi kanaldan geldiklerini, esas itibariyle hangi köklere sahip olduklarını analiz etmenin önemine değinir. Bu hususta şu cümleleri dile getirmiştir:

“Her iki alemin ananelerini de kucaklayan Türk tecrübesinin verdiği büyük hayret içinde, şark ve garp artık bu harikulede vakıayı ta içinden yaşıyan Türk düşüncesinden geniş ve toplu bir izah bekliyor. Bunu yapabilmek için, her iki alemin

de kendi kendisi üstündeki şuurunun son donelerini ortaya koymaktan işe başlamak lazımdır.” (Safa,2022a:95)

Safa’nın Türk Modernleşmesini Doğu-Batı Sentezi olarak değerlendirmesini nasıl yorumladığını kavrayabilmek için öncelikle; ‘Şark’ ve ‘Garp’ kavramlarını idrak edebilmek, Hristiyan Garp ile Müslüman Şark arasındaki benzerlik ve farklılıkları saptayabilmek elzemdir.

Peyami Safa, Doğu ve Batı’nın keskin sınırlar ile birbirinden ayıramayacağını, mutlak anlamda bir Şark ve Garp’ın bulunmadığı düşüncesini savunur. Fakat O, Doğu’nun da Batı’nın da varlığının tamamen inkar edilmesini önleyecek şekilde iki alemin de kendi içinde çokluk barındırdığını düşünür. Safa’ya göre; Asya, Avrupa’ya göre, Avrupa da Amerika’ya göre şarktır. Amerika, Avrupa’ya göre garp, Avrupa, Asya’ya göre garptır. Bu sebeple bu üç kıtanın sınırları içerisinde şark ve garp bulunur. Şark ve Garp’ın yalnızca iki farklı kıta olmadığını, aynı zamanda iki farklı zihniyet, iki farklı yaşam ve metafizik anlamına geldiğini savunan Safa, fiziki coğrafyadan insan ruhuna doğru iki farklı manevi dünyanın görülebileceğini belirtir. (Timurtaş,Göze,1976:290) Safa, Türk İnkılabı’na Bakışlar adlı eserinde Doğu’nun ve Batı’nın sahip olduğu özelliklerin ayrıntılı bir tahlilini gözler önüne sunar. Garp ve Şark kavramlarının köküne dair bir dizi açıklamalarda bulunur. Ayrıca Batı/Garp kavramının kökünü analiz ederken ‘Avrupa’ sözcüğünü kullanmayı tercih etmiştir.

Safa’ya göre; Avrupa, kimileri için Asya kıtasının bir burnu, kimilerine göre yalnızca bir kıta değil, Elbe’den Ural’a kadar giden bir ruh, kimileri için bir hayat tarzıdır. Bazılarına göre ise garp ile şark hiçbir noktada birleşmez, keskin farklılıklara sahiptir. Safa’ya göre bu tanımlamalar Avrupa’yı, ya sadece coğrafi ve fiziki bir bütün olarak görmüş ya da yalnızca kafa birliği olarak görmüştür. Bu şekilde tanımlamalar ile Avrupa’nın iki içeriğinden birisi daha çok ön plana çıkarılmış olur. ‘Avrupa Nedir?’ sorularına verilen bu cevaplardan sonra Safa, Avrupa için kendi tanımını yapar. Ona göre Avrupa, hem bir kıt’a hem de bir kafadır. Avrupa kafası coğrafi sınırları aşarak kendisinden uzaklara da bu zihniyeti taşımış olması sebebiyle yalnızca fiziki bir coğrafya olarak değerlendirilemez. Fakat Garp medeniyetinin en büyük laboratuvarı da bu kıt’a olmuştur. Bu sebeple Avrupa, coğrafi olarak bu kıt’a üzerinde doğan, zamanla kendi fiziki sınırlarını aşıp dışarıya taşan, yalnızca fiziki dünyaya değil medeniyet tarihine de bağlı bir içeriği bünyesinde taşır. (Safa,2022a:96) Yani Avrupa,

sadece bir coğrafya ya da sadece bir zihniyet değildir; garp dediğimiz kavram hem coğrafi bir kıt'a hem de bir düşünce sistemidir.

Safa, Avrupa'nın taslağının aslında ilk çağlarda Akdeniz'in şark havzasında ortaya çıktığı düşüncesini savunur. Ona göre; medeniyetin beşiği konumunda olan Asya'daki kavimlerden nüfus yoğunluğu sebebiyle Garba geçişler yaşanmıştır. Akdeniz havzası farklı uygarlıklara ve fikirlere ev sahipliği yapmıştır. Bereketli Akdeniz havzasına sıralanmış olan bütün kavimler birbirleri ile ticaret eşyaları mübadele etmeye başlamışlar, kurdukları limanlarda yalnızca ticari bir alışveriş değil; aynı zamanda din, dil, görenek ve düşünce alışverişi de gerçekleştirmişlerdir. İlkçağlardan itibaren farklı uygarlıkları misafir eden Güney Akdeniz havzası sahip olduğu cazip iklimi, suyu ve toprağı ile zaman içerisinde farklı kavim ve uygarlıkları kendisine çekmiştir. Ardından edebi, siyasi, iktisadi felsefi faaliyetler bu iç denizden fıskırmış, Avrupa'nın teşekkülünü oluşturan olaylara kaynaklık etmiştir. Fakat insanlığı ileride Asyalı ve Avrupalı olarak ikiye bölen de yine bu havza olmuştur. Bu iki gruptan biri adetleri, bilgisi ve gücü içerisinde durağan kalmıştır, diğeri ise araştırma ve yaşama arzusu ile kendisini geliştirmiştir. Ve yıllarca kendini değiştirip ve dönüştüren bu ikinci grup bugünkü Avrupa'yı meydana getirmiştir. (Safa,2022a:97-98) Safa, Avrupa'nın durmadan değişen ve dönüşen, hareketli, canlı ve dinamik yapısının kaynağının ilkçağlara kadar dayandığını, zaman içerisinde üstüne koyarak ilerlediğini, esasen Avrupa'nın farklı ırk, millet, din ve düşünce sistemlerinin rekabetinden doğduğunu savunur.

Safa'ya göre Avrupalı demek, yalnızca Avrupa kıtası üzerinde yaşayan insan demek değildir. Avrupa kafasını meydana getiren üç büyük kaynak vardır. Bunlar: Yunan, Roma ve Hıristiyanlıktır. İşte Avrupa kafası da bu üç disiplinden doğmuştur. Avrupalı demek hangi kıtada yaşarsa yaşasın bu üç kültürü de özümsemiş olan demektir. Safa bu hususu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Bu üç tesiri yaşamamış olanlar Avrupa'nın göbeğinde otursalar Avrupalı olamayacakları gibi, aksine, bu üç tesirden doğma bir kafaya sahip insanlar da hangi kıt'a üstünde yaşarlarsa yaşasınlar Avrupalı sayılırlar. Rönesans bu üç tesirin modern bir terkididir, ki Ortaçağ'da vahdetinin prensiplerini bulamıyan Avrupa kafasının kendi kendisi olabilmesini temin etmiştir.”(Safa,2022a:99)

Safa'ya göre; Avrupa kafasının Yunanistan'dan aldığı tesir; zeka disiplini. Bütün öteki nizamlar bu zeka disiplininden doğmuştur. Avrupa'nın Yunanistan'a borçlu

olduğu zeka disiplini öyle bir düşünce sistemidir ki insana ait olduğu hususunda şüphe duyulan her kıymeti tam olarak insanlığa maletmiştir. Bu metod sayesinde insan, varoluşunun her bir parçasını sağlam ve aydınlık bir uyum içerisinde koruyup, olgunlaştırır. İnsan, ruhunu ifratlardan, boş inanç ve anlamsız düşüncelerden arındırır. Böylece insan, verdiği kararların analiz, tahlil ve eleştirisini yapar. İşte bu zeka disiplininden ilim doğmuştur. (Safa,2022a:100) Yunan zeka disiplininden doğan ilim, Avrupa ilmidir. Bütün uygarlıkları etkisi altına alacak olan Avrupa kafasının oluşmasında etkili olan zeka disiplininin temelinde matematik ve mantık ilmi vardır.

Platon'un riyaiziyeyi ilahi bir zaruret olarak gördüğünü, Avrupa kafasını oluşturan bu riyaiz görüşün Eski Yunan'dan içinde bulunulan zamanda kadar geldiğini belirten Safa'ya göre; temelinde riyaizye/matematik ve mantık bulunan Yunan zeka disiplini aynı zamanda Avrupa'nın ruhunu da oluşturmuştur. Çünkü Avrupa kafası dediğimiz şey; hem ilim hem de sanat demektir. Sanatın temelinde de matematik ve mantık vardır. Avrupa ilmini inşa eden riyaizye hakkındaki görüşünü Safa, şu şekilde ifade eder: “Zekanın asayişini temin ederek onu realite ile temasında nafile hülyaların, fantezilerin, hurafelerin, vehimlerin ve mantıklı disiplinden mahrum faraziyelerin yankesiciliğinden kurtaran bu riyaizye polisi, Yunanistan'da Avrupa'nın İlkçağ'da bulup Ortaçağ'da kaybettiği, fakat Rönesans'ta yeniden kavuştuğu en büyük nimettir.” (Safa,2022a:103)

Avrupa medeniyetini meydana getiren üç tesirden ilkinin Yunan zeka disiplini olduğunu dile getiren Safa'ya göre; Avrupa kafasını meydana getiren bir diğer unsur; Roma'nın sahip olduğu cemiyet disiplini, başka bir deyişle hukuki disiplindir. Safa, Roma'nın, eski Yunan felsefesinin hukuk ve ahlak sistemi ortaya çıkarmaya yatkın olan akli ve ameli yönlerini alıntılıayıp geliştirdiğini, Avrupa'nın da bu hukuki ilkeleri özellikle Rönesans'tan sonra inkişaf ettirdiğini, böylelikle Garp medeniyetinin Roma ananesi sayesinde hukuki bir disipline kavuştuğunu düşünür. (Köseoğlu,2004:64)

Safa'ya göre Roma'daki cemiyet disiplini hukuki prensiplerinin yanı sıra Cumhuriyet'in hayati prensibini bireye verdiği önemde bulmuştur. Bir Romalı kendisini hiçbir şeyden aşağıda görmez, şahsını ise asla manasız kabul etmezdi. Safa, Roma hukukunun ruhlar üstündeki saltanatının tek sırrının bu, şahsa verilen kıymet olduğunu düşünür. Romalılarda karşımıza çıkan başka bir özellik siyasi ve askeri dehaları, teşkilatçı yapılarıdır. Roma fethettiği coğrafyadaki düşmanlarına bile site esasını kabul ettirmiştir. (Safa,2022a:105-107)

Peyami Safa'ya göre Avrupa medeniyetini oluşturan üçüncü büyük tesir; Hristiyanlıktır. Yunanistan, zeka disiplini sağlamış, Roma, hukuki disiplin sağlamış, Hristiyanlık ise; ahlaki disiplini sağlamıştır. Roma hukukunun getirdiği haklar, Hristiyanlık inancı ile birlikte vicdanları birleştirmiştir. Safa, bu üç tesir arasında Avrupa'yı Asya'dan açık bir biçimde ayıran tesirin Hristiyanlık olduğunu düşünür. Çünkü Ona göre insanları birbirinden ayıran şey fikirlerden ziyade duygulardır. Ve din, insanları birleştiren, hassasiyet haline gelen bir felsefeden doğan ortak bir duygudur. Avrupalı, kaybettiği ruhu, Hristiyanlık sayesinde bir derinlik olarak tekrar kazanmıştır. (Safa,2022a:111)

Peyami Safa'nın düşüncesine göre; Garp medeniyeti Yunan düşüncesinden aldığı zeka disiplini, Roma'dan aldığı hukuki disiplin ve Hristiyan inancından aldığı ahlaki disiplin ile olgunluğa erişmiştir. Safa bu hususu şu şekilde dile getirir: "Mutlak kıymet olarak insan ruhunun selametinden başka bir şey tanımayan bu din, Avrupa'ya zeka disiplini getiren Yunan ve içtimai nizam fikriyle birlikte site disiplini getiren Roma tesirlerini tamamlayarak Avrupalı kafasını doğurdu. (...) Birbiri arkasından Yunanlılaşmış, Romalılaşmış, Hristiyanlaşmış her yer Avrupa'dır." (Safa,2022a:110)

Peyami Safa, Batı medeniyetini oluşturan Avrupa zihniyetini vücuda getiren üç büyük tesiri açıklayıp analiz etmesinin ardından Avrupalılaşmak kavramını nasıl anlamlandırdığına değinmiştir. Safa, Avrupalılaşma/Batılılaşma hakkındaki görüşünü şöyle izah eder:

"Yunan zekasından, Roma iradesinden ve Hristiyanlık ahlakından doğan Avrupa, Rönesans'taan sonra Yunan geometrisini geniş bir riyaaziye kültürüne ve kapalı Atina-Roma sitesini açık şehirler medeniyetine yükseltti. Bunun için Avrupa kültürü riyaaziye kafasının ve Avrupa medeniyeti büyük şehirlerin mahsulüdür ve bunun için ben Avrupalılaşmayı her şeyden evvel riyaazileşmek ve siteleşmek olarak anlıyorum." (Safa,2022a:156)

Bu bilgidен hareketle Safa'nın Avrupalılaşma diye tabir ettiği Batılılaşma yani Modernleşmeyi matematik ve mantık temelli bir kültür ile disiplinli bir kentleşmeye dayalı bir medeniyet olarak algıladığını dile getirebiliriz.

Peyami Safa'nın Türk Modernleşmesini Doğu-Batı medeniyetlerinin bir sentezi olarak değerlendirmesine geçmeden önce onun Doğu medeniyeti ve sahip olduğu özellikleri değerlendirmişini ele almak elzemdir. Coğrafi olarak Doğu ve Batı arasında kalan Türk

toplumu, fiziki mananın ötesinde zihin dünyası olarak da bu iki medeniyet arasında konumlanmaktadır. Bu sebeple Batı medeniyetine tesir eden etkilerin analizinin ardından yapılması gereken şey Doğu medeniyetinin özelliklerini ortaya koymaktır.

Peyami Safa'ya göre tıpkı Garp kavramı gibi Şark da coğrafi sınırlar içine hapsedilen bir kavram değildir, fiziki sınırlar içine sığmaz ve mekan kalıplarından dışarıya taşar. Yani Şark ve Garp sadece mekan ifade etmez; bir zihniyet, bir anlayış da ifade ederler. Bu özellikleri itibariyle tarifleri de bir o kadar zordur. Safa, nasıl ki Garp dendiğinde akla Avrupa geliyorsa aynı şekilde Şark dendiğinde de akla Asya'nın geldiğini, bunun olağan bir durum olduğunu düşünür. (Safa,2016b:108) Çünkü ona göre; Asya kıtasında doğan ve ardından üzerinde doğduğu coğrafyanın sınırlarını aşarak Afrika da dahil olmak üzere birçok yeri kaplayan Şark, esasen Asya'ya ait kültürleri, hayat tarzını ve hassasiyetleri barındıran bir mefhumdur. Yani Safa'ya göre; Garp kavramı Batı ile, Şark kavramı da Asya ile özdeşleşmiştir. Avrupa'nın dini Hristiyanlık, kültürü ise Greko Latin'dir. Yani Avrupa'da din ve kültür bütünlüğü söz konusudur. Fakat Avrupa/Batı'da bulunan din ve kültür birliği Şark'ta söz konusu değildir. Şark, birbirinden farklı birçok din ve kültürü bünyesinde barındırır. Asya din ve kültür olarak: Müslüman, Brahman, Mecusi, Budist'tir. (Safa,2022a:113-114) Safa, Asya'da birden fazla din ve kültürün olduğunu, bu durumun da birden fazla Şark meydana getirdiğini, Şark'ın kendi içerisindeki bu farklı 'Şark'ların birbirinden çok farklı özellikler sergilediklerini savunur.

Safa en temelde Doğu'yu ikiye ayırır: İslam Doğu ve Budist Doğu. Ona göre yapılan en büyük hatalardan biri bu iki Doğu'yu birbirine karıştırmaktır. Doğulu denilince akla birbiri ile hiçbir ilişkisi olmayan bir Müslüman ile bir Budist gelmektedir. (Safa,2022a:114) Nitekim bu iki örnek de tek bir çatı altında, başka bir deyişle 'Şark' çatısı altında değerlendirilmektedir, fakat bu değerlendirme eksik bir değerlendirmedir. Çünkü iki Şark arasında büyük farklılıklar mevcuttur.

Safa'ya göre Şark'ın bir bütün olarak kaderci ve mistik olduğunu, riyaizyeden ve zeka disiplininin yoksun olduğunu söylemek doğru değildir. Buna karşılık Batı, Doğu'yu topyekun olarak kaderci ve mistik bir zihniyet olarak görüp eleştirmiştir. Bu sebeple Safa, kendi perspektifi doğrultusunda ikiye ayırdığı İslam Doğu ile Budist Doğu arasındaki farklılıkları ortaya koymuş ve bu düşüncüyü çürütme çabasına girmiştir.

Peyami Safa, Batı'nın bütün Doğu'yu fatalist yani kaderci olarak gördüğünü fakat esasen zeka disiplininin, matematikten, özgür düşünce ve ilimden uzak olan kaderci ve mistik görüşün Budist Doğu'ya ait olduğunu, İslam Doğu'nun ise akıl ve mantık temelinde hareket eden bir zihniyete sahip olduğunu savunur. Yani Ona göre; Doğu'nun mistik ve kaderci olarak algılanması tamamen Uzak Doğu'nun sahip olduğu dini akide ve mistik felsefeden kaynaklanmaktadır. Safa bu iki Şark arasındaki zihniyet farkını şu sözleri ile dile getirir:

“Uzakşarktan büsbütün ayrı bir dünya olan İslam şark, dini akidesinde ve mistik felsefesinde ne Budist, ne de fatalisttir. Kadercilik ona sonraları, bir düşünce sistemi halinde değil, intihat devrinin irade sarsılışından doğma bir ümitsizlik duygusu halinde musallad olur. İslam şark Budist değildir, çünkü budizmin Allah'ı yoktur. (...) Budizm için bir bakıma her şey fani demektir; İslam düşüncesi için yalnız şekil ve zevahir fanidir; bilakis bu ‘fena’ hakiki ‘beka’ vasıtasıdır. Budizmin meşhur nirvana telakkisi - ki bu kelimenin manası derin sükundur- felsefede tam duygusuzluk diye tefsir edilir. Bu, ulvi saadeti kazandıran tam bir uyşukluk ve rahatlık halidir. Nirvana, öldükten sonra ferdi ruhun bekası veya tersine büsbütün yok olması değil, her türlü hareketten kalma, duymak ve var olmak hallerinden ayrılma manasına gelir.” (Safa,2022a:118-119)

Safa'nın perspektifi ile değerlendirecek olursak; Avrupalıların algıladığı gibi kaderci ve mistik diye algılanan ve bu sebeple bir bütün halinde eleştiriye tabii tutulan Şark, temelde İslam Şark ve Budist Şark şeklinde ikiye ayrılır ve birbirine taban tabana zıt özellikler sergiler. Budist Şark, fatalist yani kaderci ve mistik unsurlar barındırması itibariyle durağandır, hareketsizdir ve aksiyon almaz. Fakat İslam Şark aksine mistik ve hareketsiz değildir.

Safa, İslam Şark'ın hareketsiz ve mistik olmadığına dair görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: “İslam düşüncesi, bu dünyayı, önünde bütün arzuların susturulması gereken bomboş bir karaltı halinde görmez; bilakis Müslümanlığın cenneti, hareketsizliğin ve tasasızlığın değil, dünyada yapılan iyi işlerin -ve ancak aksiyonun-mükafatıdır. (...) Hazreti Muhammed, ümmetine ‘Dünyada hiç ölmeyecekmiş gibi çalış!’ demişti.” Safa, İslam Şark'ta fatalist unsurlar olmadığı düşüncesini bir adım ileriye taşıyarak bu kaderci unsurun esasen Garp düşüncesine ait bir fikir olduğunu savunur. Ona göre bu kaderci görüş ilk olarak Grek kültüründe ortaya çıkmış, oradan Hristiyanlık'a geçerek bütün Avrupa'ya yayılmıştır. (Safa,2022a:119-122)

Safa, İslam Şark'ın esasen Akdenizli olduğunu, daha ziyade Garplı sayıldığını, İslam dininin Hristiyanlığın bir tekamülü olduğunu savunur. Çünkü O, İslam ve Türk düşüncesinin Yunan düşüncesini yaşamakla kalmadığı aynı zamanda Ortaçağ'da Yunan düşüncesini Avrupa'ya tanıttığı görüşünü benimser. (Safa,2022a:125) Peyami Safa, İslam Şark'ın Doğu toplumlarına atfedilen özellikleri içermediğini, Batı toplumlarına özgü düşünce yapısına sahip olduklarını, hatta Türk ve İslam alimlerinin Yunan zihniyetini Ortaçağ döneminde Avrupa'ya taşınmasını sağladığını, bu sebeple İslam Şark'ın Avrupa kafasının oluşmasına katkı sağladığını düşünmektedir.

Safa, İslam Şark'ın Hristiyan Garp üzerindeki tesiri hakkındaki düşüncelerini açıkladıktan sonra asıl meselenin Türk İslam kültürünün yani İslam Şark'ın ortaçağ döneminde Yunan düşüncesini Avrupa'ya tanıtılmasında köprü vazifesi görerek bu ilk rönesansı yaşamış olduğu halde sonraki Avrupa Rönesans'ından niçin uzak kaldığını izah etmek olduğunu düşünür. (Safa,2022a:128) Peyami Safa bu noktada İslam felsefesi içerisinde bulunan iki ayrı düşünceden bahseder. Bu iki zıt görüşten birincisi; imandan ziyade akıllı rehber edinen akılcı/tabiatçı koldur. İkincisi ise; imanı rehber edinen ilahiyatçı koldur. Akılcı ve tabiatçı kol Hristiyan Garp'a tesir ederken ilahiyatçı ve imancı kol İslam Şark üstünde etkili olmuştur. Safa, İslam felsefesi içerisinde birbirine zıt olan iki akımdan akıllı rehber edinen birinci kolun Yunan zihniyetinin tesiri altında çıktığını ve sonrasında Rönesans hareketinin hazırlayıcısı olduğunu savunur. Diğer ilahiyatçı kol ise İslam Şark üzerinde tesirine devam etmiştir. Peyami Safa çaprazlama bir tesirden söz eder ve şunları söylemektedir:

“Hristiyan garp, akılcı ve tabiatçı düşüncüyü İslam Şark'tan almış ve İslam şark da imancı ve ilahiyatçı düşüncesinde Hristiyanlığın tesiri altında kalmıştır. Nitekim İslam dini de kitabında rasyonalist (akılcı) bir ruh sahibi olduğu halde sonradan mistik bir düşünce doğurmuş, Hristiyanlık da kitabında mistik bir ruh sahibi olduğu halde sonradan akılcı ve tabiatçı bir medeniyet ortaya çıkarmıştır.” (Safa,2022a:135)

Safa, Türk İslam alimlerinin Yunan zihniyetinin tesiri ile akılcı ve tabiatçı bir düşüncüyü benimseyerek Ortaçağ'da Avrupa'ya Yunan düşüncesini tanıtmaları ve Rönesans'ın oluşmasına katkı sağlamalarının ardından zaman içerisinde bu İslam düşüncesinin kadenci ve mistik yapıya nasıl evrildiği hususunda bir değerlendirme yapar. Ona göre bu noktada temel sebep izah edilemedikçe iktisadi, coğrafi, siyasal, idari sebepler kifayetsiz kalacaktır. Safa'ya göre bu noktada temel etken;

Hristiyanlığın merkezinin Kudüs değil de Roma olarak tesis edilmiş olmasıdır. Ona göre bu temel sebep; ırklar arasındaki iletişim, büyük dillerin oluşumu, ekonomik çıkarların uzlaşma imkanı gibi diğer bütün sebepleri kapsamaktadır. (Safa,2022a:149-151)

Doğu ve Batı medeniyetlerinin sahip olduğu nitelikler ile benzerlik ya da farklılıklarının değerlendirilmesi ve bu kavramların izahlarının yapılmasının ardından Safa'nın Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesini Doğu-Batı sentezi şeklinde nasıl değerlendirdiği ele alınıp açıklanacaktır.

Safa, coğrafi olarak da zihniyet olarak da Doğu medeniyeti ile Batı medeniyeti arasında bir yerde konumlanan Türk toplumunun modernleşmesini değerlendirirken bu iki farklı kültür ve medeniyetten birini diğerine tercih etmemiştir. O, Doğulu olduğumuz kadar Batılı da olduğumuzu, Batı'nın sahip olduğu ileri seviyedeki kültür ve medeniyetin köklerinin esasen Türk İslam geleneğinden geldiği fikrini savunan bir yazar olarak tek başına bir medeniyeti üstün görmemiş; bilakis ikisinin de kendi farklı iç dinamiklerinin bulunduğunu iddia etmiştir. Ona göre bu iki coğrafya arasında kalan Türk toplumunun modernleşmesi de bu iki kültürün birbirini tamamlayan parçalarından anlamlı bir sentez şeklinde olduğu müddetçe başarıya ulaşır. Yani ideal modernleşme Doğu ve Batı medeniyetlerinin anlamlı bir sentezidir.

Bu noktada dönemin diğer düşünürlerinin modernleşme sürecinde Doğu-Batı uygarlığı arasındaki ilişkiyi nasıl ele aldığını gözler önüne sermek, bu düşünce ikliminde Safa'nın konumunu daha net bir şekilde algılamamıza imkan sağlayacaktır. Bu sebeple Celal Nuri İleri ve Nurettin Topçu'nun fikirlerine yer verilecektir.

Nurettin Topçu, ilk olarak Tanzimat döneminde başlayan ve Cumhuriyet döneminde devam eden temel olarak eski-yeni, gelenek-modern, Doğu-Batı gibi ayrımların öncelikle siyasi elit zümre sonra da halk arasında belirdiği, halkın içerisinde de elit zümreyi takip edenlerin olmasıyla birlikte bu ikiye bölünmenin tabana doğru yayıldığı görüşünü savunur. (Topçu 1947: 2). Ona göre Türk milleti iki zihniyet arasında adete sıkışıp kalmış ve nereden gelip nereye gideceğini kestiremez bir vaziyete düşmüştür. İki ayrı uçta olan zihniyetten biri şuurunu feda edip dar fikirlerin esiri olmuş, diğeri ise aklını tutkularına feda etmiş, aslı olmayan vaatlerle benliğinden sıyrılmaya razı olmuş vaziyettedir. (Topçu 2017c:76). Tahlil ettiği manzara karşısında Topçu, bu iki aşırı uçtaki zihniyetin de tehlikeli olduğunu, iki taraf

arasındaki çatışmanın milli benliği zarara uğratacağını düşünür. Bu hususta ise iki zihniyeti de bertaraf edecek yeni ve üçüncü bir yol yani kurtuluş reçetesi ortaya çıkarılmalıdır. (Kılıç,2018:150) Yeni bir nizam önerisi sunan Topçu'ya göre; öncelikle zararlı olan iki zihniyetten kurtulunacak sonra da; akıl ve iman sahipleri tarafından aklın saltanatına inanan bir inkılap hareketi gerçekleştirilecek, bu hareket eskiyi ve değerleri deviren değil; bilakis onlara hayat verici bir şekilde olmalıdır. O, bu yeni nizamda Anadolu toprağı ve İslam nuruna dayana yeni bir kültür ve medeniyet yaratma umudu taşır ve bu nizamın Türk milletini uyuşukluktan kurtaran bir rönesans olacağı yorumunu yapar. (Topçu 2017c:77). Topçu da tıpkı Safa gibi gelenek-modern, eski-yeni, Doğu-Batı şeklinde bir ikiliğin var olduğuna vurgu yapar. Fakat Topçu bu ikiliğin Cumhuriyet döneminde de sürdüğünü iddia ederken Safa, Türk İnkılabı ile Atatürk'ün bu ikiliği bir kılıç darbesiyle sona erdirdiği düşüncesindedir. Topçu, bu Doğu-Batı, gelenek-modern karşıtlığında kurtuluş reçetesi olarak yeni bir nizam yaratma düşüncesini öne sürerken Peyami Safa, Doğu-Batı medeniyetlerinin çatışan taraflarından ziyade benzeyen yönlerine odaklanmak gerektiğini, her manada zıtlık içeren şeylerin anlamlı bir terkini yaratabileceği düşüncesine, yani üçüncü bir yoldan ziyaden anlamlı sentez fikrine varır.

Celal Nuri İleri, Batı toplumunda gerçekleşen bilim ve teknik alanında yaşanan gelişmeler karşısında kayıtsız kalınmaması gerektiği ifade ederek 'yaşam mı yoksa gelenek mi?' sorusunu yönetmiş ve bu husustaki fikrini Doğu ve Batı toplumları üzerinden açıklamıştır. O, bu soruya cevabını 'Yaşamak asıl olandır' şeklinde verir ve geleneklerin ne kadar soylu olursa olsun neticede bir süs olduğunu, işe yarar olmadıktan sonra önemsiz kaldıklarının altını çizerek; Batı'nın gelenekten vazgeçerek yaşama önem atfettiğini, Doğu toplumlarının ise geleneği önceleyip yaşamı ikinci plana attığını savunur. Geleneği belirleyen şeyin yaşam olduğu fikrine sahip olan İleri, Osmanlı'yı gelenekten kopmayıp Batı'daki ilerleme ve gelişmelerden uzak kalmış olması sebebiyle eleştirmiştir. (İleri, 2002: 53). Celal Nuri İleri, Darwin'in evrim teorisinde etkilenmiş ve bu düşünce onun Modernleşme ve Türk İnkılabı hakkındaki fikirlerinin oluşmasında etkili olmuştur. Türk toplumunun asli unsurları olan Türklük ve İslamiyet çerçevesinde yenilikler gerçekleşebileceği fikrini savunan İleri bir yandan yenilikçi özellikler sergilemiş bir yandan de gelenek ekseninde düşünmüştür. (Dikici,2018:179) İleri'ye göre Türk inkılapları hedeflediği amaçlar doğrultusunda gerçekleştirdiği yenilikler bakımından devrimci bir niteliğe sahiptir fakat bu inkılaplar amaca ulaştıran birer araçtır ve bu araçlar evrim yolu ile gerçekleşecektir. Ona göre

Türk inkılabı ve modernleşme hususunda devrim bir amaçtır, inkılaplar ise birer araçtır yani evrimdir. O, bu düşüncesini açıklarken Türk milletinin sahip olduğu gelenek ve tarihin belki de iki bin yıllık bir tarih olduğunu, tüm bu geçmiş ve geleneklerden vazgeçilemeyeceğini, evrime uyulduğu takdirde modernleşme süreci daha sağlam temeller üzerine atılacaktır. (İleri, 2002: 222). İleri, Türk modernleşme sürecinde tarihi olanın, geçmişin ve geleneğin bağlarından koparılmanın mümkün olmadığına vurgu yaparken, Batı medeniyetini yakalamak için de zaruri olan yenileşme-Batılılaşma hareketlerine önem veriyordu, bu noktada O da tıpkı Safa gibi Türk İnkılabı'nı yapılması gereken yaşamsal bir hamle olarak bulup desteklemiştir.

Celal Nuri İleri, yüzünü Batı uygarlığına dönen yenilikçi bir şahsiyet olsa da aynı zamanda geleneğin de muhafaza edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Dönemin şartlarında bu bakış açısıyla Türk toplumunun modernleşmesi adına kendine özgü bir formül üretme gayretinde bulunmuştur. Bunu da etkilendiği evrim teorisi ile gerçekleştirmeye çalışmış, bu düşünceden aldığı ilerlemeci anlayış ile sahip olunan geleneklerin tamamen yok olması değil; değişime uğrayarak ilerlemeyi Türk inkılabı ve modernleşmesine uyarlamıştır. İlerlemeci bir bakış açısıyla modernleşme sürecini analiz eden İleri, aynı zamanda Türk-İslam sentezi düşüncesini de benimsemiştir. (Dikici,2018:181) Peyami Safa'da karşımıza çıkan Doğu-Batı sentezi fikri Celal Nuri İleri'de de Türk-İslam sentezi şeklinde karşımıza çıkmıştır. O da tıpkı Safa gibi hem Batı medeniyetindeki gelişmeyi takip etme zorunluluğuna dikkat çekmiş hem de kendi kültürel ve öz değerlerimiz ile bu hususa uyum sağlamamız gerektiğini savunmuştur.

Safa'nın perspektifi ile değerlendirecek olursak Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayan modernleşme hareketleri ilk olarak Batılılaşma hareketi olarak karşımıza çıkmış, Batı'nın bizim toplumumuzdan üstün olma sebebi ise askeri alandaki ilerlemesi, teknik ilerlemesi olarak görülmüştür. Yani amaç Batı'nın teknik üstünlüğünü elde etmek olmuştur. Zaman içerisinde bu politikalar devlet politikasını oluşturmuş, yönetim idaresince Batı'nın tekniği taklit edilme şeklinde bir karşı koyma hamlesi olarak başgöstermiştir. Akabinde Cumhuriyet dönemi ve bu dönemde yaşanan inkılap hareketleri ile köklü bir değişim hareketi yaşanmıştır. Türk milletinin, Batı medeniyeti içerisinde taklit ve özentî yoluyla değil; kendine özgü bir kimlik ve karakter ile yer almasını sağlamak amacıyla bir dizi inkılap hareketleri gerçekleşmiştir. Türk İnkılabı'ndan sonra zaman içerisinde Safa, toplum yapısını radikal bir değişikliğe uğratmasının muhafazakar zihniyet içerisinde problem teşkil edebileceği, korunması

gereken bazı geleneklerin tasfiyesinin irtica hareketlerini doğurabileceğini düşünerek kaygılanır. İşte Safa, tam da bu noktada modernleşmenin Doğu-Batı kültürlerinin sentezi şeklinde olması gerekliliğine değinir. Ona göre çözüm yolu; Doğu-Batı sentezi anlayışını benimsemektir. Doğu-Batı sentezinin amacı; iki kültür arasındaki din, dil, zihniyet farklılıklarının çatışmasını ele almak değil; iki kültürün benzer ve ortak yanlarını tespit etmek ve buradan anlamlı bir sentez oluşturmaktır.

Doğu-Batı sentezi ile Türk toplumunun tarihini, geleneğini ve kültürünü koruduğu düşüncesinde olan Safa, kökü dışarıda olan bir medeniyet ağacının meyvelerinin ithal edilmesinin bizi çağdaş uygarlık seviyesine çıkarmayacağını, bunun ancak sentez yolu ile mümkün olduğunu savunur. Ayrıca bu sentezin diğer milletler için de umut ışığı olduğuna değinir. Bu hususu şu şekilde dile getirmiştir:

“Asya’dan Avrupa’ya akın etmiş ve nihayet ikisinin birleşik bölgesi Orta Doğu’da yerleşmiş bir millet olarak, tarihimiz, coğrafyamız bize Doğu-Batı medeniyeti sentezini emrediyor. Batıyı reddedemeyiz ve eski medeniyetimizin harabeleri içinde kalamayız. Bu sentez fikri Avrupa medeniyetiyle zaruri temas halinde bulunan bütün Uzak ve Orta Doğu memleketlerinde tek cankurtarandır.” (Safa,2013:101-102)

Safa, Doğu-Batı sentezi fikrinin Türk toplumun tarihi ve kültürel yapısına, Türk insanının ruhuna uygun olduğunu, insanın yaratılışı gereği de zıtlıktan bütüne giden bir varlık olduğunu, insanın beden-ruh bütünlüğünün, zıtlıklarını tamamlayarak bir bütüne varmasının sonucu olduğunu düşünür. Bu sebeple sentez fikrinde insanın kendisini bulduğunu savunur. Bu hususu şu şekilde dile getirir:

“Aramızda müfritler müstesna, hepimiz hem Doğulu, hem de Batılıyız. Doğu Batı sentezi bizim, yani bütün insanların tarih ve ruh yapısı, kaderimizdir. Doğu ile Batı arasındaki mücadele her insanın kendi nefsiyle mücadelesine benzer. Bunların sentezi, insanın var olmak için muhtaç olduğu vahdetin ifadesidir. İnsan bütünlüğünü ve tamlığını ancak bu sentezde bulabilir.” (Safa,2016b:12)

Safa’nın sentez fikri akıllara ‘her şeyin zıddıyla kaim’ olduğu düşüncesini getirir. Tek tek bireylerin hayatı da bir bütün olarak yaşamın ve kainatın kendisi de bünyesinde daima bir zıtlık barındırır. Her şey zıddına sahip olabildiği ölçüde var olur. Bütün zıtlıklar birbirini tamamlar. Bu zıtlıklardan bazılarını sayabiliriz: Cennet-Cehennem, iyilik-kötülük, ruh-beden, madde-form vb. Bunlar birbiriyle taban tabana zıttır. Fakat

birbirlerini tamamlarlar. Tıpkı bir madeni paranın iki yüzü gibi. Birbirinden farklıdır fakat birbirini tamamlayıp birlikte bir bütün oluştururlar. Safa'nın bakış açısı da bu minvaldedir. Ona göre modernleşmek demek; yalnızca Batı kültürünü benimsemek değildir, Batılı değerleri benimserken sahip olduğumuz öz değerleri de korumaktır. Fakat burada küçük bir parantez açmak lazımdır. Burada anlamlı parçaları benimsemek elzemdir. Fayda sağlayacak ve anlamlı bir bütüne varacak ilkeler benimsenmelidir. Modernleşmek demek; hem Doğulu hem de Batılı olmak demektir.

Doğulu toplumların modernleşmek için Batılı toplumlar ile ilişki halinde olmasının zaruri olduğu görüşünü benimserken Doğulu toplumların kendine özgü bir kimlik ve karakterinin de bulunması gerektiğini savunan Safa'ya göre; Batı toplumunda yaşanan bilimsel gelişmeler ve teknik ilim ve dönüşen zihin yapısı da tıpkı mistik ve ilahi görüşün kör imana sürüklenmesi gibi aşırılığa vararak dogmatizme varabilir. (Safa,2022a:162) Batı'da Rönesans ile başlayıp Aydınlanma Hareketi ile devam eden sosyo-kültürel değişim ile birlikte toplumun zihin yapısı da farklılaşıp dönüşüme uğramıştır. İnsanın aklı vasıtasıyla her şeyi izah edebileceği düşüncesiyle insan aklına gereğinden fazla bir değer atfedilmiş, insan aklı aşkın bir hale getirilmiştir. Akla aşırı vurgu sayesinde insan aklı, Tanrı'nın yerini almış, merkezi otorite Tanrı değil; akıl olmuştur. Bu değişim, bünyesinde aşırılıkları barındırması ve köklü bir dönüşüm olması bakımından toplumda bir sosyal kriz yaratmıştır. Değerler hiyerarşisi altüst olan ve kültürel değişme yaşayan insanlar buhrana sürüklenmiştir.

Peyami Safa, teknik ile maneviliğin, başka bir deyişle maddi olan ile manevi olanın, akıl ile sezginin mücadelesinde kazanan taraf olmayacağını, teknik ile manevi değerlerin uzlaşmasını sağlayan bir sentez yönteminin var olduğunu söyler. Türkiye'nin kendi kimlik ve karakterini, sahip olduğu manevi değerlerini ve kültürel yapısını, tarih ve coğrafyanın bize sunduğu doğulu toplumlara özgü sezgi yeteneğimizi muhafaza ederek bu sentezi hayata geçirebilirsek taklit bir modernleşmeden kurtulup özgün bir modernleşmeye ulaşabileceğimizi belirtir. (Safa,1961:58-62)

Safa'ya göre Türk milletinin varlığı sürdürebilmesi için iki koşul bulunmaktadır. Bunlardan birincisi kendi öz değerlerini koruyarak tarih ve geleneklerine bağlı olmasıdır. İkincisi ise öz benliğini kaybetmeyecek ölçüde değişip yenileşmesidir. (Safa,2016b:260-261) Ona göre coğrafi olarak Asya ve Avrupa kıtasının birleştiği noktada bulunan Türkiye, Doğu-Batı sentezini meydana getirmek için gerekli

koşullara dünyanın tüm milletlerinden daha fazla sahiptir. Safa, Andre Soares'ın Asya'yı bir dişi, Avrupa'yı da bir erkek olarak nitelendirdiğini, bir dünya yaratmak için ikisinin de gerekli olduğunu belirttiğini vurgular ve ardından Türkiye'nin konum olarak bu ideal modernleşme için gerekli olan sentezin uygulanması açısından biçilmiş kaftan olduğunu savunur. Safa sahip olduğu bu ideal senteze ait fikirlerini şu cümleler ile aktarır:

“Türklerin Asya ortasından Avrupa ortasına yürümüş bir millet olmalarının tarihi ve coğrafi manası birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Yeni Türk sanatı ve felsefesi cihanşumül kıymetini bu mananın içinde bulacaktır. Ve Eğer, A. Soares, Asya'yı dişi ve Avrupa'yı erkek farzeden tasavvuriyle bir hakikat ifade ediyorsa, biz de, aynı cinsten bir hayalle, iki kıtaya da zıfak döşegi olarak, ikisinin de birleştiği yeri, en hakim ve en güzel bitişme ve buluşma noktası olan Türkiye'yi gösterebiliriz, yıllardır baygınlık geçiren harp sonrasının aradığı büyük terkibi kendimizde bulabiliriz. Türkiye ve İstanbul boğazları yalnız askeri harblerin değil, kültür mücadelelerinin de sevkulceyş noktası ve transit merkezi haline gelebilir.” (Safa,2022a:162-163)

3.3.5. Modernleşme Sürecinde Yaşanan Kültürel Değişme ve Buhran Hakkındaki Görüşleri

Hayatı, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları hem de Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarına tekabül eden Peyami Safa Türk modernleşme sürecini birebir yaşayan bir yazar olarak bu sürece tanıklık etmekle kalmamış, Türk toplumunun modernleşme sürecini tüm nitelikleri ile analiz ve tahlil etmiş, bu süreç içerisinde toplum yapısında yaşanan değişim ve dönüşümün insanların sosyal ve kültürel yaşantılarını nasıl etkilediğine, ne gibi etkiler yarattığına değinmiştir. Tüm köklü değişimlerin toplumda bir kriz yaratacağının bilincinde olan Safa, kaleme aldığı düşünce yazıları ve romanlarda modernleşme sürecinde Türk toplumunda Batılılaşma/Modernleşme hareketlerinin nasıl yönetilmesi gerektiği, modernleşmenin tam anlamıyla ne ifade ettiği, toplumun hangi açılardan bu değişim ve dönüşümü yakalaması gerektiği gibi hususları anlatmıştır. Ayrıca yazılarında modernleşme ile birlikte gelen sosyal ve kültürel değişimin insanların sahip olduğu gelenek, örf ve alışkanlıklar üzerinde nasıl bir tesir yarattığı, değişimle gelen bireysel ve toplumsal bunalımdan nasıl çıkılması gerektiği ile ilgili görüşlerini de yansıtmıştır. Yani esasen Safa, Türk toplumunun modernleşme sürecinin ayrıntılı bir resmini çizmiştir.

1930’lu yıllarda felsefeye olan ilgisi artan Peyami Safa eserlerinde özellikle Doğu-Batı meselesi üzerinde yoğunlaşmıştır ve daha çok rasyonalist bir tutum sergilemektedir. (Ayvazoğlu,2017:350) Akabinde ölçülemeyen ve belirli bir nedene dayanmayan bilgiyi gerçek kabul etmeyen pozitivizm düşüncesine başka bir deyişle maddeci ve determinist görüşe karşı yeni bir felsefi akım doğmuştur. Peyami Safa’ya göre bu düşünce atmosferinin üzerine dünya savaşlarının acıları da eklenince akla ve bilime duyulan sonsuz güven ve bu güvenin mutluluk getireceği anlayışı yıkılmıştır. Bu durum da beraberinde buhranlı bir dönemi getirmiştir. (Ayvazoğlu,2017:464-465) Safa izah ettiği buhran için şöyle söylemiştir:

“Eğer bir nispetsizlik varsa bu, belki de insan ruhu ile makine arasında olmaktan ziyade, maddi ve manevi değerleri ayrı ayrı müdafaa eden, birbirine zıt iki dünya görüşü, yani modern elbiseler giyerek karşımıza çıkan esik materyalist ve spiritüalist görüşlerdir. Bugün dünyada yaşanan maddi ve manevi gelişmeler arasında nispetsizlik varmış gibi bir izlenim uyandıran buhrana aslında ‘hakikat buhranı’ demek daha doğru olur.” (Ayvazoğlu:2017:351)

Peyami Safa, Doğu-Batı sentezi düşüncesini işlediği Fatih-Harbiye romanında Türk İslam aydınlarının Osmanlı’nın son döneminde meydana gelen Batı’ya yönelişinin Türk toplumunun aile ve cemiyet hayatında yarattığı tesirleri analiz eder. Başka bir deyişle modernleşmenin ilk olarak Batılılaşma olarak algılandığı dönemde ortaya çıkan yanlış Batılılaşmayı roman karakterleri üzerinden gözler önüne serer. Yanlış Batılılaşmanın Batı medeniyetinin tam manasıyla idrak edilemediğinden kaynaklandığı görüşünü savunan Safa, bu süreçte Avrupa’nın ilim, teknik ve düşünce alanındaki ilerlemesinden ziyade şaşırtıcı yaşantısı ve kültürel cazibesini örnek alan insanların öz benliklerini, geleneğini ve kültürel değerlerini yitirmeye başladığını, bunun da ahlaki yozlaşmaya sebebiyet vereceğini düşünür. Modernleşmenin ancak Doğu-Batı sentezi şeklinde gerçekleşirse başarıya ulaşabileceği düşüncesinde olan Safa’nın romanlarında da; genel itibarıyla Batılı özellikler sergileyen karakterler, Doğulu özellikler sergileyen karakterler ve her iki kültürden de izler taşıyan karakterler olması göze çarpar.

Fatih Harbiye romanında İstanbul’un Fatih semtinde doğan ve Şark edebiyatı, musiki ile ilgilenip, mesnevi okuyan, kılık kıyafet olarak beyaz takke, beyaz entari giyen, doğulu bir kimlik ve karakter taşıyan babası Faiz bey tarafından yetiştirilen Neriman’ın gençlik çağına geldiğinde girdiği sosyal çevre ve tanıştığı insanların

etkisiyle Batılı bir yaşam tarzının hüküm sürdüğü Beyoğlu ve Galatasaray semti ile bu semtte yaşanan Batı kültürünün cazibesine kapılarak iki farklı kültür arasında bocalaması anlatılır.

Fatih Harbiye romanının iki kültür arasında kalarak bocalayan karakteri Neriman, Avrupai yaşam tarzı ve Batı kültürünün etkisi ile Doğulu karakter sergileyen insanları ve semtleri aşağılamaya başlar, şark musikisini temsil eden ud çalmak istemez, alaturka müzikten uzaklaşmaya başlar, Fatih semtinde bulunan kahvehaneleri, aşçı dükkanlarını demode bularak, Galatasaray semtinde bulunan dükkan vitrinlerini över. Neriman karakteri yalnızca semtleri kıyaslamaz, aynı semtte doğup birlikte büyüdüğü ve bir gönül ilişkisi yaşadığı Şinasi ile Beyoğlu semtinde Batılı bir yaşam süren Macit'i de kıyaslar. Macit'in sahip olduğu şaşaalı ve ışıltılı yaşamın cazibesine kapılan Neriman, Şinasi'yi küçümsemeye başlar. Şinasi'yi, onun mahallesini, geleneğin ve kültürün tesiri altında kalan tüm davranışlarını eleştirirken, bir yandan da Doğulu bir karakter sergileyen Şinasi'yi de ayrı bir yerde konumlandırır, duygusal olarak ondan vazgeçemez. (Safa,2000:26-27) Yani Neriman karakterinin kültüründen, eski olandan ve geleneklerinden tamamen kopmadığı, bir vazgeçiş durumu söz konusu olmadığı, yaşadığı hissin tam bir arada kalma olduğu, ne tamamıyla Batı'ya yaklaştığı, ne de tamamıyla Doğulu kaldığı sonucu çıkarılabilir.

Neriman karakterinin nefret, tiksinti aşağılama duyguları ile eskiye özlem, hasret gibi duygular arasında gidip geldiği, ani ruhsal değişimler yaşadığı göze çarpar. Safa'nın sözleri ile "Genç kız, iki ayrı medeniyetin zıt telkinleri altında, gizli bir deruni mücadele geçiriyordu." Şinasi karakteri sahip olduğu özellikler itibariyle Neriman'ı maziye ve geleneğe, yani Şark'a çekiyor, Macit ise; tam zıt kutba, Batı medeniyetine, değişime ve yeniliğe çekiyordu. Sürekli bir ihtilaf arasında kalan Neriman hangi tarafa evrileceğini ve nereye ait olduğunu kavramaya çalışıyordu. (Safa,2000:56)

Kültürel bocalamanın ortasında kalan Neriman düzenlenecek olan bir baloya katılıp katılmama hususundaki yaşadığı kararsızlığı çözüme kavuşturmak için Şişli'de ikamet eden ve bu tarz balolara pek katılım sağlayan dayısının kızlarına ziyaret eder. Bu ziyaret esnasında dinlediği Rus bir kadının hikayesi ona tesir etmiştir. Güzel, tahsilli ve hakiki güzelliklere ehemmiyet veren, gelip geçici şeylere hevesi olmayan bir Rus kadını sefalet içinde yaşayan fakir bir gitarist gence aşık olur, birlikte senelerce yaşarlar ve her türlü sefalete göğüs veren bu kadın zaman içerisinde sahip olamadığı

maddi güzelliklere heves etmeye başlar ve karşılaştığı zengin bir Rum ile tanışıp evlenir. Akabinde lüks içinde şaşaalı bir hayat yaşamaya başlayan kadın gittikçe mahzunlaşır, sahip olduğu imkanlar, çevresindeki insanlar ona sahte gelmeye başlar, samimiyetsiz ve manasız gelir. Ardından eski eşi ile yaşarken çevresinde var olan samimi, görgülü ve sefaletin terbiye ettiği insanlar hatırına gelir. Ve bu kadın hatalarının farkına varır. Romanda bu husus şöyle geçer: “Velhasıl, bu Rus kızı büyük bir hata işlediğini anlamış, hakiki kıymetlerle medeniyetin sahte kıymetleri arasındaki farkı çok iyi görmüş ve üstüne bir mahzunluk çökmüş.” (Safa,2000:99-100) Rus kızının intiharı ile sonuçlanan bu hikayede kendisini bulan Neriman, yeni bir hayat iştiağıyla yöneldiği ve yalnızca cazip taraflarının çekici geldiği bir yönelimde olduğunun farkına vararak heves duyduğu bu hayatın sahte bir yaşam yaratacağını idrak eder. Ve neticede Şinasi’yi Macit’e tercih ederek baloya gitmekten vazgeçer. (Safa,2000:124-125) Neriman’ın farkına vardığı husus; yaşadığı his ve duyguların tam manasıyla bir Batılılaşma olmadığı, derinliği olmayan yüzeysel fikir ve düşüncelere kapıldığı, bunun da kültürel ve ahlaki bir yozlaşmaya sebep olduğudur. Safa, burada bize modernleşmenin tam anlamıyla idrak edilemediğinde ortaya çıkan hususları anlatmıştır.

Fatih-Harbiye romanında Ferit karakteri Doğu-Batı medeniyetleri hakkında şöyle söyler:

“Şark ve Garp alemleri, güneşin doğduğu ve battığı cihetler kadar birbirinden ayrı değildirler. ‘Prototipik’ vasıflar ararken basitler üzerinde konuşmuş oluyoruz. Şark ve Garp insanlığın külçesini terkip ederler, bu itibarla, medeniyet dediğimiz şey yeni terkiplere doğru mütemadiyen istihale eder. Buna terakki, tekamül, değişme, ne dersiniz, deyiniz. (...) Garp medeniyetinin içinde Şark unsurları ve Şark medeniyetinin içinde Garp unsurları yok mudur? Fakat her şey bir derece meseledir.” (Safa,2000:118)

1930’lu yılların başından beri Doğu-Batı sentezi fikrini savunan Safa, bu fikrini öncelikle Fatih-Harbiye romanında, akabinde de ‘Seziş, Tahlil, Riyaziye’, ‘Şarl-Garp Münakaşasına bir bakış’ adlı makalelerinde ve Türk İnkılabına Bakışlar adlı kitabında işlemiştir. Zaman içerisinde mistisizme kayan Safa, bu husustaki görüşlerini Türk düşüncesi dergisinde yayınlamıştır. Ona göre madde Batı’yı temsil eder, ruh ise Doğu’yu temsil eder. Doğu’nun, Batı’nın maddeden yola çıkarak yarattığı hamlelere, Batı’nın da Doğu’nun ruhuna muhtaç olduğunu vurgular. Batı ile özdeşleşen madde aslında nefis’tir. Doğu-Batı arasında mücadele insan ile kendi nefsi arasındaki

mücadeledir. Bu sebeple O, Doğu-Batı sentezinin insanlığın tarihi ve kaderi olduğu düşüncesini savunur. (Ayvazoğlu,2017:467-468)

Safa, Doğu ve Batı medeniyetlerini birbirine zıt ve birbiri ile hiçbir ilişkisi, ortak yanı olmayan iki ayrı alem olarak ele almanın yanlış olduğuna bu iki kültürün ortak ve benzer yanlarının bulunduğuna değinir. O, bu iki medeniyetin sentezi şeklinde gerçekleşen modernleşme hareketinden umutludur. Fakat modernleşme hareketinde değişip, yeniliğe ayak uydururken kendi kültürümüze özgü kimlik ve karakterimizi de korumamız gerektiğini savunur. Fatih-Harbiye romanında Ferit karakteri şöyle söyler:

“Şark ve Garp, mütevasıl kaplardaki su gibi birbirlerinin eksik taraflarını tamamlamak suretiyle, hem bugünkü müthiş kültür buhranını halledecek, hem de yeni terkiplere doğru gideceklerdir. Şarkla Garbın mültekasında olan Türkiye, Garp’tan tesir almakta tereddüt etmemelidir. Ancak, bu tesir, bizim tarafımızdan yapılacak mukabil bir tesiri ihlal etmeyecek derecede kalmalı, yani kültürümüzün güzel ve halis köklerine kadar nüfuz etmemelidir.”(Safa,2000:118-119)

Dergi ve gazetelerde yayınlanan farklı makale ve düşünce yazılarında Doğu-Batı medeniyetlerinin sentezi üzerinden bir modernleşme olması gerektiği vurgusunu yapan Peyami Safa’nın Fatih Harbiye adlı romanında da iki kültür arasında bocalayan ve Neriman karakteri üzerinden tam anlamıyla idrak edilemeyen Batılılaşma hareketlerinin ruhi bunalım ortaya çıkaracağı ve bunun da ideal bir modernleşme olmayacağı hususuna dikkat çektiği görülmektedir. 1933 yılında yayımlanan Bir Tereddüdün Romanı adlı romanında ise; Büyük Cihan Harbi’nin ardından topluma tereddüt ve şüpheli bir yaklaşımın sirayet ettiğini, bu yaklaşımın insanları ruhsal bunalıma sürüklediğini roman karakterleri üzerinden gözler önüne serer.

Safa’nın Bir Tereddüdün Romanı adlı kitabı, Mualla karakterinin kendisine tavsiye edilen ‘Bir Adamın Hayatı’ adlı romanı okuyup okumamakta tereddüt edişi ile başlar. Mualla karakteri okumaya bir tereddütle başladığı romanın muharririni merak eder ve arkadaşı Raif’in, kitabın muharririni tanıdığını öğrenir. Akabinde bir arkadaş toplantısında kitabın yazarı ve Mualla bir araya gelirler ve birbirlerinden etkilenirler. Bu ilk izlenimden sonra yazar Mualla’ya evlenme teklifi eder. Mualla ise bu teklifi değerlendirmek için süre ister. Safa, bu karakterler arasında geçen diyaloglar, birbirleri üzerindeki izlenimleri ve yaptıkları tahliller üzerinden aile, evlilik gibi müesseseler hakkındaki görüşlerine yer verir. Doğulu kültür ve Batılı kültür özelliklerini sıralar. Mualla karakteri asil, münevver, Batının yalnızca cazibesine kapılmayan, ilim ve fikir

yönünden örnek alan aynı zamanda ciddiyet ve sadeliğe sahip, ahlaklı ve terbiyeli bir genç bir kadın olarak tasvir edilir. (Safa, 2022b:47-52) Yazar, Mualla karakterinin hem doğulu bir aile mensubuna has, hem de Batılı bir aile mensubuna has özellikleri sergilediğini düşünür. Muharririn gözünden ideal eş tasavvuru romanda şu şekilde geçer:

“Eski ailelerin büyük bir kusurları vardı: Kapalı olmak; eski ailelerin büyük meziyetleri vardı: Gene kapalı olmak. Bu kapalılık onların zihinlerini kapamak suretiyle bir kusur, fakat seciyelerini muhafaza ettirmek itibariyle bir meziyet oluyordu. Yeni ailelerin de büyük bir meziyetleri var: Açık olmak; büyük bir kuruşları da var: Gene açık olmak. Bu açıklık onların zihinlerini açmak suretiyle birer meziyet, fakat seciyelerini bozmak suretiyle birer kusur oluyor. O halde, bugün için mükemmel bir zevcenin vasıflarını tayin etmek kolaylaşıyor: Eski ailelerin kapalı ahlaki terbiyesiyle yeni ailelerin açık fikri terbiyelerini haiz bir genç kız. İşte benim ilk tasavvur ettiğim Mualla Hanım.”(Safa,2022b:48)

İdeal eş teması üzerinden ideal modernleşmenin de Doğu-Batı kültürünün sentezi şeklinde olması gerektiği mesajını veren Safa, modernleşmenin dışlayıcı bir modernlik değil kapsayıcı bir modernlik olması gerektiğini vurgular. Yani; iki kültürün de olumlu taraflarını alıp harmanlayarak anlamlı bir bütüne ulaşmak gayesi karşımıza çıkar. Kitabın ilerleyen kısmında Muharririn geçmiş yıllardan tanıdığı, İtalya’da bulunup ardından Türkiye’ye gelen şüphe, tereddüt ve iç hesaplaşmaları ile boğuşan Vildan karakterine söylediği sözler ise şu şekildedir:

“Bütün Avrupa aynı tereddüt içinde: Almanya, Fransa ve İngiltere sağla sol arasında gidip geliyorlar. Milli ve beynelmilel cereyanlar, dini lazühdi cereyanlar, Katolik izdivaç ve serbest aşk cereyanları, ahlaki ve gayri ahlaki cereyanlar bütün beşeri iradeyi ikiye bölüyor ve tereddüde düşürüyor. (...) Zekanın en sivri noktası şüphe ve tereddüttür. Bütün Rönesans bir şüpheden doğdu. (...) O noktaya kadar çıktıktan sonra, insanın hayat ve müşahhas dünya içindeki azami kıymetine varabilmek için, tereddütten karara geçmesini bilmek lazımdır. Çünkü bu, ölümle hayat arasında bir huduttur. İşte ben dünyada ve kendimde bu dönümü hissediyorum. Yeni bir devir doğuyor, şüphesiz. (Safa,2022b:168-169)

Safa, bu romanda büyük muharebe sonrasındaki atmosferde şüpheli ve tereddütçü bir yaklaşımın sonucu olarak ortaya çıkan ruhsal bunalımı işlemiştir. O, bireylerin karşılaştıkları psikolojik, sosyal ve ruhi bunalımları geleneksel değerlere olan bağları ile bertaraf edebilecekleri düşüncesini savunur. Batı merkezli modernleşme pratikleri

ile yaşanan köklü değişim ve dönüşümün toplumların kültürel yapısı için trajedik sonuçlar doğurabileceği hususunu da dile getirir. (Tekin,2014:205) Başka bir deyişle Safa, tereddüt ve şüpheci bir zihniyetin yaratıcı ve harekete geçirici taraflarının olduğunu kabul ederken aynı zamanda bu şüphe ve tereddüdün toplum üzerinde yıkıcı sonuçlara yol açacağını da söyler. Ona göre bu iki uç arasındaki denge korunmak zorundadır. Şüphe ve tereddüdün Rönesans ve Aydınlanma hareketine giden kapıları açtığını düşünen Safa, bu yeni zihniyetin yeni bir devir yarattığını, her şeyin değiştiğini ve dönüştüğünü vurgular. Yeni bir devirden kastı ise modernleşen dünyadır.

Kaleme aldığı düşünce yazılarında modernleşmeyi Doğu-Batı medeniyetlerinin anlamlı bir terkihi şeklinde değerlendirdiği görülen Safa'nın bu düşüncesi romandaki Vildan karakterinin şu sözleri ile benzerlik gösterir:

“Ben bu dünyada Latin ve Grekten başka medeniyet yapan unsur tanımıyorum. Fakat beni gene körü körüne bir garp medeniyeti aşığı zannetmeyiniz. Sizin şarkı anlayışınız hoşuma gidiyor. Garp valörleriyle şarka bakıyorsunuz. O vakit Asya yeni bir cazibe altında görünür. Sarığın değil, şapkanın altında Asya'ya bakmak yeni bir şey. Fakat şarklı olmak şartıyla. Bizim gibi. (Safa,2022b:107-108)

Peyami Safa'nın ideal modernleşmenin Doğu-Batı sentezi şeklinde olması gerektiğine dair görüşleri, tanıklık ettiği tarihi dönem, bu dönemde gerçekleşen toplumsal, siyasal ve kültürel olayların etkisiyle vardığı bir gözlemin neticesidir. Düşünce hayatının başında daha çok Garpcı bir çizgide gördüğümüz Safa'nın zaman içerisinde değişen ve dönüşen toplumsal yapı ile birlikte fikirlerinin de dönüşüme uğrayarak daha çok milliyetçi-muhafazakar bir çizgiye kaydığını söyleyebiliriz. Savunduğu fikirler ortaya çıkardığı eserlere sirayet etmiş, özellikle kaleme aldığı romanlarda karakterler üzerinden Doğu-Batı medeniyetinin sentezi düşüncesini farklı şekillerde ifade etmiştir. Bu sebeple Safa'nın eserleri bize yaşadığı ve tanıklık ettiği dönemin ayrıntılı bir resmini çizerken aynı zamanda yol gösterici bir rehber olma niteliği taşır.

SONUÇ

Her toplumun sahip olduğu bir değerler sistemi ve kùltùrel yapı mevcuttur. Her insan dũnyaya geldiği coğrafya üzerinde var olan bir değerler sistemi ve kùltùrel ağın içine doğar. ũnkũ insan dediğimiz varlık sosyal bir varlıktır ve sũrekli olarak birbiriyle etkileşim halindedir. Bu etkileşim beraberinde değişim ve dũnüşũmũ getirir. İnsan toplulukları var olduğu zamandan gũnũmũze kadar sũrekli bir değişim ve dũnüşũm geçirmiştir. Bu değişme yalnızca tikel olarak bireylerin nezdinde olan bir değişim değil aynı zamanda toplumsal bir değişmedir. Modernite dediğimiz kavramı toplumsal değişme ile birlikte dũşũnũrssek daha anlamlı bir zemine oturacaktır. ũnkũ modernite sũzcũęũnũn kũkũ olan ‘modern’ sũzcũęũ de tam olarak toplumsal değişmeyi ifade eder. Bu değişme eski toplumsal dũzenden farklılaşma, hatta farklılaşma ile kalmayıp yeni bir toplumsal dũzene geçiş anlamı taşır.

Her aęda bir değerler hiyerarşisi mevcuttur. Ortaçağ Avrupası’nda en tepedeki değer; dini bilgi/inanç, başka bir deyişle kilisedir. Merkezi otorite; dine dayalı bilgi sistemindedir. Bu dũnemde dũşũnce, siyasi, ekonomik ve sosyal alanda bir dizi değişikler ortaya çıkmış ve toplumsal dũzen farklılaşmıştır. Bu gelişmelerin başında Rũnesans, Reform, Aydınlanma hareketi, Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi gibi gelişmeler gelmektedir. Farklı sahalarda yaşanan bir dizi sosyal, kùltùrel, siyasi ve ekonomik değişimler silsilesi ile eski olandan farklılaşan Batı dũnyasında yeni bir zihniyet ortaya çıkmıştır. Eski olandan farklılaşarak meydana gelen yeni toplumsal dũzen yeni bir çağın başlangıcı olmuştur. ũnkũ artık hakim olan gũ yani otorite değişmiş, değerler hiyerarşinin tepesine; ‘insan aklı’ çıkmıştır. Modernite diye adlandırılan bu dũnemde; dine dayalı bilginin yerini bir araç olarak insan aklı vasıtasıyla ortaya çıkan bilimsel bilgi almıştır. Evreni ve doğayı kavramak, açıklamak ve anlamının ancak ‘akıl’ vasıtasıyla mũmkũn olacağı fikri hakimdir. Ve bu da insan aklına duyulan sonsuz gũvenin gũstergesidir. Bu sebeple modernite dũneminde değerler hiyerarşisinin tepesinde akıl vardır diyebiliriz. Yani aşkın olanın yerini içkin olan, Tanrı’nın yerini insan aklı almıştır. Batı merkezli başlayan bu değişim zaman içerisinde bũtũn dũnyayı etkisi altına almıştır. ũnkũ modernite dũneminin başlamasıyla birlikte Batı dışı toplumlar, bilimsel gelişmeler, ekonomi, sosyal ve kùltùrel yaşam gibi insan hayatını derinden etkileyen konularda ileriye giden Batı Avrupa’nın peşinden gitmeye mecbur olmuştur. ũnkũ ilerleyen ve gelişen bir

medeniyet karşısında varlığını sürdürebilmenin yegane koşulu; değişen, gelişen ve ilerleyen medeniyeti yakalamaktır.

Avrupa’da ortaya çıkan sosyal, kültürel ve siyasal dönüşümler Batı dünyasında kendiliğinden mecburi bir değişimi zorunlu kılmıştır. İlerleyen ve gelişen Batı medeniyeti karşısında yok olmak istemeyen ve varlığını sürdürmek isteyen diğer devletlerin yaşadığı süreç ise modernleşmedir. Modernleşme; Batı dışında kalan toplumların sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomi alanlarda gerçekleştirdikleri bir dizi yenilikler ile yaşadıkları modern olma sürecidir. Batı’nın kendi içerisinde barındırdığı dinamizmi sayesinde yaşamış olduğu modernliğe ulaşmak için; geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçiş sürecinde yaşanan değişim ve dönüşümler modernleşme hareketleridir.

Türkiye, modern dönemi doğrudan tecrübe eden bir toplum değil; modernleşme hareketleri vasıtasıyla modern toplum olma gayesi taşıyan bir ülkedir. Modernleşme hareketlerinin en belirgin örneklerine Osmanlı Devleti’nin son yılları ile Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında rastlarız. Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketlerinin düşünsel alt yapısı özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarındaki II. Meşrutiyet döneminde oluşmuş olsa da temelde birbirinden farklıdır. Osmanlı modernleşmesi esasen; devleti kurtarmak, bütünlüğünü sağlamak gayesi taşıyor, Batılı tarzda reform gerçekleştirirken aynı zamanda geleneksel yapıyı tam anlamıyla muhafaza etmeyi hedefliyordu. Osmanlı dönemi modernleşme hareketleri Batı’yı taklit etme aşamasında kalması sebebiyle hayata geçirilen modernleşme politikaları beklentileri sağlayamamış ve kötü gidişatı olumlu yöne çevirememiştir. Cumhuriyet döneminde gerçekleşen modernleşme hareketlerinin dinamiği ise; akıl ve bilimin ışığında bağımsız bir ulus-devlet inşa etmek ve çağdaş medeniyetlerin seviyesine yükselmek amacıyla yönetim, eğitim, hukuk ve toplumsal alanda bir dizi köklü inkılapları gerçekleştirmektir. Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Cumhuriyet idarecileri tarafından Batı merkezli bir değişim ve dönüşüm esas alınmış ve modernleşme politikaları bu doğrultuda hayata geçirilmiştir.

1899-1961 yılları arasında yaşamış olan Peyami Safa Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemine, Birinci Cihan Harbine, akabinde imparatorluktan yeni bir yönetim biçimi olan Cumhuriyet rejimine geçiş sürecine, Cumhuriyet Döneminde modern bir ulus devlet inşa edilmesi sürecinde yaşanan modernleşme hareketlerine, toplumsal değişim ve dönüşüme tanıklık etmiş, tanıklık etmenin ötesinde bu modernleşme sürecinin hem

tek tek bireyler üzerinde hem de toplumsal yaşam üzerinde bıraktığı etkiyi derin bir tahlile tabi tutmuştur.

Çocukluk ve gençlik yıllarını yoksulluk ve hastalık ile mücadele ederek geçiren, bu mücadele esnasında tüm olumsuzluklara rağmen kendisini geliştirmeye devam eden, kıvrak zekası ve yazma kabiliyeti ile dikkatleri üzerine çeken Peyami Safa da tıpkı içinde bulunduğu çalkantılı ve hızlı değişimin hakim olduğu devir gibi hızlı bir değişim ve dönüşüme adapte olmuş, düşünceleri ile çağı yakalamıştır. Safa, içinde bulunduğu tereddüt ve ihtilafları kıyaslayıp dengede tutarak fikirlerini yenilemiş, yer yer dönüşüme uğratmış ve bu konjonktürde içinde bulunduğu toplum yapısının sosyo-kültürel, ahlaki ve ruhsal değişimini gözler önüne sermiştir. Bu doğrultuda hareket eden Safa'nın fikirlerinin belirgin çizgisinin Birinci Cihan Harbi ve Mütareke yıllarında oluşmaya başladığını, sürekli bir dönüşüme uğradığını da belirterek o dönemde milliyetçi vurgulara sahip olduğunu dile getirebiliriz.

Peyami Safa; yaşadığımız coğrafya üzerinde Tanzimat döneminden bu yana sürekli bir tercih sıkıntısı olduğunu, bu tercih sıkıntısının en genel tabirle alaturka ve alafranga olmak üzere ikilik yarattığını, bu ikiliğin siyasi düşünce, fikir akımları, gündelik yaşam da dahil olmak üzere birçok alanda baş gösterdiğini dile getirir. Ona göre bu tercih sıkıntısının kökünde iki farklı kültür olan Hristiyan Garp ile Müslüman Şark arasında kalmış olmak yatar. Doğu-Batı yani İslam-Hristiyan arasındaki bu fark iki tarafın aşırı uçtaki savunucuları tarafından artarak ilerlemiştir. Safa'ya göre Atatürk, Türk İnkılabı'nı gerçekleştirerek bu ikiliği bir kılıç vuruşuyla kökünden biçmiştir. Atatürk'ün gerçekleştirdiği Türk İnkılabı mucizesini anlayabilmek için inkılaptan önceki fikir akımlarını idrak edebilmek zaruridir. Bu sebeple Safa, Türk Modernleşmesini hakkıyla kavrayabilmek için öncelikle Meşrutiyet dönemi sonrasında filizlenen ve “çok canlı bir fikir ve iddia panayırı” olarak tabir ettiği fikir akımları üzerinde durur. Çünkü Ona göre; Osmanlı döneminden miras kalan ve savaş yılları ve milli mücadele dönemine kadar varlığını gösteren iki ana fikir akımı olan Türkçülük ve Garpçılık esasen Türk İnkılabı'nın iki değişmez temel prensibi olan Milliyetçilik ve Medeniyetçilik fikrinin temelini oluşturmuştur. İnkılabın temel prensiplerinden olan ‘Milliyetçilik’in kökünde; Türkçülük düşüncesi, bir diğer prensibi ‘Medeniyetçilik’in kökünde; Garpçılık fikri yatar.

Batı dünyası, Rönesans ile başlayıp Aydınlanma düşüncesi ve pozitif bilimlerin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan bilgi sistemi sayesinde ilerleyici hamlelerde bulunmuştur. Peyami Safa'ya göre; Osmanlı'nın Avrupa'dan geride kalmasının sebebi doğa bilimlerine bağlı bilgi sisteminden yani riyaaziyeye dayalı düşünce sisteminden yoksun olmasıdır. Safa, Osmanlı'nın son döneminde geri kalmışlık ve bu geri kalmışlığa bağlı olarak ortaya çıkan problemlerin çözümü için başlatılan Batılılaşma/Modernleşme çabasının yalnızca teknik düzeyde kaldığını ve taklitten öteye geçemediğini, bunun da Osmanlı aydınları ile dönemin idarecilerinin Avrupa'nın sadece teknik gelişmişlik olarak bizden ileride olduğu fikrine inanmalarından kaynakladığını düşünür. Halbuki Safa'ya göre; Batı'nın yalnızca teknik değil her konuda ilerlemesine imkan veren temel sebep; riyaaziyeye dayalı düşünce metodunu yani doğa bilimlerine bağlı bilgi sistemini benimsemiş olmasıdır.

Safa Türk İnkılabı'nın kökünde Türkçülük ve Batıcılık fikirlerinin yattığını savunsa da esasen bu inkılabın kendine özgü, eşi benzeri bulunmayan bir kimlik taşıdığını, kendisinden önce var olan düşüncelerden tamamiyle farklı özgün bir karakteri olduğunu vurgulamış olup: Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde kurulan Cumhuriyet yönetimi idaresi tarafından gerçekleştirilen değişim ve dönüşümün bir zaruret olduğu kanısındadır. Cumhuriyet dönemi Türk Modernleşmesi sürecinde; Türk milletin, Batı medeniyeti içerisinde taklit ve özentî yoluyla değil; kendine özgü bir kimlik ve karakter ile yer almasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilen ve bu bağlamda Atatürk'ün özel önem atfettiği Türk tarihi ve Türk dili alanında gerçekleştirilen reformlardan Türk tarih tezi ve Türk dili alanındaki Güneş-dil teorisi, Türk İnkılabı'nın iki temel prensibi olan milliyetçilik ve medeniyetçilik ilkesini daha derin bir kökte birleştirme iştiyakından doğmuştur.

Safa, Türk İnkılabı'nı milliyetçilik ve medeniyetçilik prensibini benimseyerek hem özünü muhafaza eden hem de Batılı sisteme adapte olan, bu bakımdan Şark ve Garp olmak üzere iki kökten gelen, dönemin şartları dikkate alındığında gerçekleşmesi zorunlu, sosyal olayların tekamülünden doğan yaşamsal bir hamle olarak değerlendirir.

Safa'nın düşünceleri ışığında izah etmeye çalıştığımız Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesini kavrayabilmek için öncelikle vurgu yaptığı 'Şark' ve 'Garp' tabirlerini idrak edebilmek, Hristiyan Garp ile Müslüman Şark arasındaki farklılıklar ve benzerlikleri saptayabilmek elzemdir. Fakat bu noktada Safa'nın Doğu ve Batı

medeniyetlerini hangi özellikleri bakımından değerlendirdiği hususuna ayrı bir parantez açmak gerekir. Ona göre; Garp ve Şark kavramları yalnızca coğrafi sınırları işaret etmez aynı zamanda bir zihniyet ve anlayışı temsil ederler. Garp deyince akla Avrupa, Şark deyince de Asya gelir. Avrupa’da din ve kültür birliği söz konusudur, dini Hristiyanlık, kültürü ise Greko Latin kültürüdür. Fakat Asya’da bir din ve kültür birliği yoktur. Şark bünyesinde birçok farklı kültür ve dini barındırır.

Safa Doğu’yu İslam Doğu ve Budist Doğu olmak üzere ikiye ayırır. Ona göre yapılan en büyük hatalardan biri bu iki Doğu’yu birbirine karıştırmaktır. Bu iki Doğu’nun birbirinden farklı özellikler sergilediğini savunur. Peyami Safa, Batı’nın bütün Doğu’yu fatalist yani kaderci olarak gördüğünü fakat esasen zeka disiplininin, matematikten, özgür düşünce ve ilimden uzak olan kaderci ve mistik görüşün Budist Doğu’ya ait olduğunu, İslam Doğu’nun ise akıl ve mantık temelinde hareket eden bir zihniyete sahip olduğunu savunur. Yani Ona göre; Doğu’nun mistik ve kaderci olarak algılanması tamamen Uzak Doğu’nun sahip olduğu dini akide ve mistik felsefeden kaynaklanmaktadır.

İslam Şark’ın esasen Akdenizli ve Garplı sayıldığını, İslam dininin Hristiyanlığın bir tekamülü olduğunu savunur. Çünkü O, İslam ve Türk düşüncesinin Yunan düşüncesini yaşamakla kalmadığı aynı zamanda Ortaçağ’da Yunan düşüncesini Avrupa’ya tanıttığı görüşünü benimser. Peyami Safa, İslam Şark’ın Doğu toplumlarına atfedilen özellikleri içermediğini, Batı toplumlarına özgü düşünce yapısına sahip olduklarını, hatta Türk ve İslam alimlerinin Yunan zihniyetini Ortaçağ döneminde Avrupa’ya taşınmasını sağladığını, bu sebeple İslam Şark’ın Avrupa kafasının oluşmasına katkı sağladığını düşünmektedir. Onun vurgu yaptığı doğu; İslam Şark’tır.

Ona göre iki alem arasında kalan Türk toplumunun modernleşmesi ancak medeniyetlerin sentezi ile mümkün olacaktır. Bu sentez zıtların birliği halinde bütüne varan bir sentezdir. Yani; Doğu’nun ve Batı’nın, Müslümanlık ile Hristiyanlığın, geleneksel olan ile modern olanın bir sentezidir. Modernleşmek hem Batılılaşmak hem de Doğulu kalmaktır. Bu düşüncelerin radikal taraflarının adeta entelektüel bir işçilikten geçirildikten sonra anlamlı bir sentez oluşturmasıdır.

Safa’nın tanıklık ettiği dönem, sosyal olayların hızla geliştiği, toplumun büyük bir değişim ve dönüşüm geçirdiği, bu değişimin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik olmak üzere her alanda kendisini gösterdiği, dinamik bir dönemdir. Değişim ve

dönüşümün hızlı olduğu böyle bir konjonktürde fikirlerin de dönüşüme uğraması olağandır. Bu sebeple Safa'nın da modernleşme hareketleri ve Türk İnkılabı hakkındaki bazı fikirlerinin zaman içerisinde dönüşüme uğraması olağan bir durumdur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından değişen dünya düzeni, çok partili siyasal hayata geçiş, iktidara gelen partinin etkisiyle ortaya çıkan muhafazakar bir zihniyet, Safa'nın bazı düşüncelerinin dönüşüme uğramasında etkili olmuştur.

1950'li yıllarda muhafazakar düşüncenin etkisiyle fikirleri dönüşüme uğrayan Peyami Safa, bu değişimden sonra inkılap kavramını toplumu kökünden değiştirmek olarak değil; aksine bu dönüşüm içinde devamlılığı sağlamak olarak algılar. O, bir tekamül olarak nitelendirdiği Türk modernleşmesini, eskiye ait tüm değerlerden geleneklerden kopmuş bir devrim olarak nitelendiren görüşleri eleştirir. Safa'ya göre geleneklere, özüne ve değerlerine dayanmayan bir tekamül başarılı olamaz. Bu sebeple Safa; Türk modernleşmesini zıt fikirlerin, farklı parçaların oluşturduğu anlamlı bir bütün olarak gören sentezci bir yaklaşım ile hareket eder ve Türk modernleşmesini iki farklı medeniyet olan Doğu ve Batı medeniyetlerinin sentezi bağlamında değerlendirir.

Safa, coğrafi olarak da zihniyet olarak da Doğu medeniyeti ile Batı medeniyeti arasında bir yerde konumlanan Türk toplumunun modernleşmesini değerlendirirken bu iki farklı kültür ve medeniyetten birini diğerine tercih etmemiştir. O, Doğulu olduğumuz kadar Batılı da olduğumuzu, Batı'nın sahip olduğu ileri seviyedeki kültür ve medeniyetin köklerinin esasen Türk İslam geleneğinden geldiği fikrini savunan bir yazar olarak tek başına bir medeniyeti üstün görmemiş; bilakis ikisinin de kendi farklı iç dinamiklerinin bulunduğunu iddia etmiştir. Ona göre bu iki coğrafya arasında kalan Türk toplumunun modernleşmesi de bu iki kültürün birbirini tamamlayan parçalarından anlamlı bir sentez şeklinde olduğu müddetçe başarıya ulaşır. Yani ideal modernleşme Doğu ve Batı medeniyetlerinin anlamlı bir sentezidir.

Literatürde sosyoloji alanında yer alan Peyami Safa ile ilgili yüksek lisans tezleri incelendiğinde Türk Modernleşmesi ile ilgili farklı hususların değerlendirildiği dikkat çekmektedir. Örneğin Ayaz (2023) tarafından hazırlanan Peyami Safa Romanları Örneğinde Türk Edebiyatında Oryantalist Zihniyetin Eleştirisi adlı tez metninde zihniyet ve oryantalizm kavramları ile Türk modernleşme sürecinde rol alan aydınların oryantalist zihniyet üzerinde hangi düşüncelere sahip olduğu hususları üzerinde durulduğu, Safa'nın romanlarındaki karakterler üzerinden Doğu-Batı karşılaştırması

ve yanlış Batılılaşmanın ele alındığı, neticede Safa'nın romanlarında kurgu karakterler üzerinden oryantalist bir bakış açısıyla Batı kaynaklı bir toplum inşa etme hususuna eleştirel söylemlerde bulunduğu sonucunun çıkarıldığı dikkat çeker. Özkandaş (2011) tarafından hazırlanan Peyami Safa'nın Düşünceleri Ekseninde Türk Modernleşmesinin İncelenmesi adlı tez metninde ise temel olarak Safa'nın Türk İnkılabına Bakışlar ve Doğu-Batı Sentezi adlı eserleri üzerinden Türk Modernleşmesini nasıl değerlendirdiği üzerinde durulmuş, muhafazakarlık kavramı değerlendirilmiş, Safa'nın yıllar içindeki geçirdiği düşünsel değişime odaklanılmıştır. Söz konusu tez metninde sonuç olarak Peyami Safa'nın modernleşme hususunda bir arayış içerisinde olduğu bu sebeple düşünsel anlamda dalgalanmalar yaşadığı, modernleşme hususunda geliştirdiği Doğu-Batı sentezi fikrini muhafazakâr düşüncenin etkisi altında geliştirdiği sonucuna varıldığı dikkat çeker. Bu tez metninde daha çok Safa'nın geçirdiği zihniyet değişikliğine vurgu yapıldığını görmekteyiz. Elinizdeki tez metninde ise; Türk modernleşmesi, Cumhuriyet dönemi Türk Modernleşmesi olarak sınırlandırılarak ele alınmış, Peyami Safa'nın hızlı değişim ve dönüşümün hakim olduğu bir çağda düşüncelerini de çağın gerekliliklerine ve toplumda gözlemlediği ihtiyaç ve gereksinimlere göre revize ettiği, bu değişimin kaçınılmaz olduğu, böyle bir atmosferde ideal Türk modernleşmesi için sunduğu reçete olan Doğu-Batı medeniyetlerinin sentezi fikrinin ayrıştırıcı değil; birleştirici, kapsayıcı ve dengeli bir tutumla oluşturulduğu, üzerinde önemle durduğu hususlardan birinin kültürlerin farklılık içeren unsurlarının anlamlı bir sentezi düşüncesi olduğu sonucuna varılması ile birlikte Safa'nın ideal modernleşme hakkındaki fikirlerinin dönemin farklı entelektüellerinin modernleşme hakkındaki fikirleri ile karşılaştırmalı olarak yorumlandığı dile getirilebilir.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda Peyami Safa'nın perspektifi ile değerlendirecek olursak; Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayan modernleşme hareketleri ilk olarak Batılılaşma hareketi olarak karşımıza çıkmıştır. Batı'nın bizim toplumumuzdan üstün olma sebebi ise askeri alandaki ilerlemesi, teknik ilerlemesi olarak görülmüştür. Tabir yerindeyse bu dönemdeki amaç Batı'nın teknik üstünlüğünü elde etmek olmuştur. Zaman içerisinde bu politikalar devlet politikasını oluşturmuş, yönetim idaresince Batı'nın tekniğini taklit edilme şeklinde bir karşı koyma hamlesi olarak başgöstermiştir. Akabinde Cumhuriyet dönemi ve bu dönemde yaşanan inkılap hareketleri ile köklü bir değişim hareketi yaşanmıştır. Türk milletinin, Batı medeniyeti

içerisinde taklit ve özentî yoluyla değil; kendine özgü bir kimlik ve karakter ile yer almasını sağlamak amacıyla bir dizi inkılap hareketleri gerçekleşmiştir. Türk İnkılabından sonra zaman içerisinde Safa, toplum yapısını radikal bir değişikliğe uğratmasının muhafazakar zihniyet içerisinde problem teşkil edebileceği, korunması gereken bazı geleneklerin tasfiyesinin irtica hareketlerini doğurabileceğini düşünerek kaygılanmıştır. İşte Safa, tam da bu noktada modernleşmenin Doğu-Batı kültürlerinin sentezi şeklinde olması gerekliliğine değinir. Ona göre çözüm yolu; Doğu-Batı sentezi anlayışını benimsemektir. Doğu-Batı sentezinin amacı; iki kültür arasındaki din, dil, zihniyet farklılıklarının çatışmasını ele almak değil; iki kültürün benzer ve ortak yanlarını tespit etmek ve buradan anlamlı bir sentez oluşturmaktır.

Peyami Safa'nın Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesi hakkındaki değerlendirmesi birçok yönden eleştiriye tabii tutulabilir. Fakat bu anlayış ve bakış açısını dönemin koşullarına göre ele almak gerekir. Hayatın hemen hemen her alanında yaşanan köklü değişim ve dönüşüme uyum sağlamak için nasıl bir alternatif çözüm arayışı geliştirilebilir sorusuna, tam da içinde bulunulan kriz döneminde fikri olgunluk çerçevesinde cevap bulmak oldukça güçtür. Parlak bir zekâ, gözlem, analiz ve tahlil yeteneği gerektirir. Safa'nın romanları ve eserleri bize bu konuda yol gösterici olmuştur. Bizim buradaki temel gayemiz; yaşadığımız dönemde sosyal, siyasal, ekonomik vb. alanlarda yaşanan gerek yerel gerek küresel olarak karşımıza çıkan zıt fikir ve düşüncelerin çatışması ile ilerlemeye varılamayacağı fikrini özümseyip, sürekli bir değişim ve dönüşüme tabii olarak akıp gitmekte olan çağı yakalamak için Safa'nın yıllar önce bizlere bir öneri olarak sunduğu “zıtlık içeren şeylerin anlamlı bir sentezi” mesajını bir alternatif olarak değerlendirebileceğimizi gözler önüne sermektir.

KAYNAKÇA

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2010). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı (Altıncı Baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Atatürk, M., K. (2010). Nutuk. (On Sekizinci Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Atabey, R. (2023). Peyami Safa Romanlarında Hatırlama Ve Unutma Unsurları. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayaz, H. (2023). Peyami Safa Romanları Örneğinde Türk Edebiyatında Oryantalist Zihniyetin Eleştirisi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayvazoglu, B. (2017). Peyami Hayatı Sanatı Felsefesi Dramı. (Dördüncü Baskı), İstanbul: Kapı Yayınları.

Bauman, Z. (2020). Modernlik ve Müphemlik. (Dördüncü Baskı), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Beriş, H., E. (2003). “Moderniteden Postmoderniteye”, Siyaset, Ed. Mümtazer Türköne. Ankara: Lotus Yayınevi

Beriş, H., E. (2006). Tarih Bilinci Olarak Muhafazakârlık ve Türk Muhafazakârlığında Tarih Algısı. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, (8), s. 80-81.

Berkes, N. (1975). Türk İktisat Tarihi, 2. Cilt, (İkinci Baskı), İstanbul: Gerçek Yayınları.

Berkes, N. (1985). Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları, İstanbul: Adam Yayınları.

Berkes, N. (2003). Türkiye’de Çağdaşlaşma. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Berkes, N. (2023). Türk Düşününde Batı Sorunu. (Dördüncü Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beydilli, K. (2003). II. Mahmud” Diyanet İslam Ansiklopedisi. C.27, Ankara s.352-357.

Bürün, V. (1978). Peyami Safa İle 25 Yıl. (Birinci Baskı), İstanbul: Yağmur Yayınları.

Bozkurt, N. (1983). Felsefe Yazıları “Aydınlanma Nedir” (1784)- Immanuel Kant. İstanbul: Remzi Yayınları.

Çiğdem, A. (2004). Bir İmkân Olarak Modernite: Weber ve Habermas. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çiğdem, A. (2006). Aydınlanma Düşüncesi. (Altıncı Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

Çiğdem, A. (2015). Aydınlanma Düşüncesi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dellaloğlu, Besim F. (2012). Modernleşmenin Zihniyet Dünyası Bir Tanpınar Fetişizmi. (Birinci Baskı), İstanbul: Kapı Yayınları.

Demir, Ş., Sesli, M., Yılmaz, V. (2008). Türk Modernleşmesi: Eleştirel Bir Bakış. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi 2, (77-90).

Dikici, E. (2018). Celal Nuri İleri’nin Batılılaşma Anlayışı, Mavi Atlas, 6(2): 170-180.

Doğan, K. C. (2022). Cumhuriyet Tarihimizin İlk Anayasası Olarak 1924 Anayasası’nın Genel Olarak Değerlendirilmesi. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi, 5 (6): 813-824.

Duman, M., Z. (2008). Fransız Devriminin Politik Sonuçları ve Tocqueville’in Devrime İlişkin Görüşleri, Sosyoloji Dergisi, Sayı 19.

Durkheim, E. (1992). İntihar. (Çev: Ö. Ozankaya). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Durkheim, E. (2020). Toplumsal işbölümü (Ö. Ozankaya, Çev.). İzmir: Cem yayınevi.

Durna, T. (2007). Türkiye’de 1930-1940 yılları arasında seçkin söylemin oluşumu: Falih Rıfkı Atay ve Peyami Safa, karşılaştırmalı bir analiz. Ankara: Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekiz, O., N. (1984). Peyami Safa. (Birinci Baskı). İstanbul: Toker Yayınları

Erdoğan, T. (2004). Peyami Safa ve Halide Edip Adıvar'ın romanlarında toplumsal cinsiyet. Ankara: Hacettepe Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ergun, D. (1984). 100 soruda sosyoloji el kitabı. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Gedikli, B. (2022). Karl Marx ve Max Weber'de Modernite. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(2), 638-653

Giddens, A. (1994). Modernliğin Sonuçları. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, A.; Pierson, C. (2001). Modernliği Anlamlandırmak. Çev: S. Uyurkulak, M. Sağlam. İstanbul-Bursa: Alfa Yayınları.

Göze, E. (1993). Peyami Safa. (İkinci Baskı), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Göze, E. (1997). Peyami Safa'nın Türk Düşüncesindeki Yeri. (Birinci Baskı). İstanbul.

Hira, İ. (2018). Türk Modernleşmesi: Reformdan Devrime (Niyazi Berkes), Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, 4(7): 1-31.

İleri, C., N. (2002). Türk Devrimi: İnsanlık Tarihinde Türk Devriminin Yeri, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

İleri, N. (2021). Türk İnkılabı. (Birinci Baskı). İstanbul: Kapra Yayıncılık

İnalcık, H. (2016). Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet. (Birinci Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

İrem, N. (1997). Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi Muhafazakarlığının Kökenleri. Toplum ve Bilim, (74)

İşler, E. (1999). Voltaire ve Rousseau Etrafında Aydınlanma Çağı Fransız Yazını'na Bir Bakış, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5, s. 48-54

Karpat, K. H. (2016a). Kısa Türkiye Tarihi. (Altıncı Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, K., H. (2016b). Türk Demokrasi Tarihi. (Yedinci Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları

Kaya, N.Ş. (2019). Halit Ziya Uşaklıgil ve Peyami Safa romanlarını Türkiye Modernleşmesi bağlamında karşılaştırmalı düşünmek. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kılıç, M. (2018). Nurettin Topçu'da Osmanlı-Türk Modernleşmesi: Marazlar ve Tedavi, *Mavi Atlas*, 6(2): 138-153.

Kızılcılık, S., & Erjem, Y., (1996). Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü. İzmir: Saray Kitabevleri.

Kızmaz, Z. (1997). Peyami Safa'nın eserlerinin sosyolojik analizi. Elazığ: Fırat Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kivisto, Peter (2008). Sosyolojinin Temel Kavramları.(Çeviri ve Notlar: İhsan Çapcıoğlu-Sefer Yavuz). Ankara: Birleşik Yayınevi.

Köker, L. (2010). Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi. (On İkinci Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

Köseoğlu, N. (2004). Peyami Safa. (Birinci Baskı). İstanbul: Alternatif Yayınları.

Kurt, Y. (2010). Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesinde kadın: Karşılaştırmalı bir analiz. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Lewis, B. (2022). Modern Türkiye'nin Doğuşu. Ankara: Arkadaş Yayınları.

Mardin, Ş. (2021). Türk Modernleşmesi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Neuman, W. L. (2012). Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar I-II Cilt (Beşinci Basım). İstanbul: Yayın Odası.

O'brien, M. (2001). Anthony Giddens'ın Sosyolojisine Giriş. İstanbul-Bursa: Alfa Yayınları.

Ortaç, Y., Z. (1963). Portreler. (Birinci Baskı). İstanbul: Akbaba Yayınları

Örenç, A., F. (2016). Yakınçağ Tarihi (1789-1918). (Üçüncü Baskı). İstanbul: Akademi Titiz Yayınları

Özer, İ. (2004). Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme. Ankara: Ekin Kitabevi.

Özkandaş, Y. (2011). Peyami Safa'nın düşünceleri ekseninde Türk Modernleşmesinin incelenmesi. Ankara: Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özlem, D. (2001). Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji. İstanbul: İnkılap Yayınları.

Rousseau, J.J. (2012). Toplum Sözleşmesi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Safa, P. (1943). Millet ve İnsan (Birinci Baskı), İstanbul: Akbaba Yayını.

Safa, P. (1955). İnkılabın Mimarisi. Türk Düşüncesi. 4 (20), s.71.

Safa, P. (1961). Doğu Batı Sentezi (İkinci Baskı). İstanbul: Yağmur Yayınları.

Safa, P. (1970). *Osmanlıca Türkçe Uydurmaca*. (Birinci Baskı), İstanbul: Ötüken Yayınları

Safa, P. (2000). Fatih-Harbiye. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Safa, P. (2013). Din İnkılap İrtica (Yedinci Baskı), İstanbul: Ötüken Yayınları.

Safa, P. (2015). *Sosyalizm Marksizm Komünizm*. (Sekizinci Baskı), İstanbul: Ötüken Yayınları.

Safa, P. (2016a). Eğitim Gençlik Üniversite. (Sekizinci Baskı), İstanbul: Ötüken Yayınları.

Safa, P. (2016b). 20. Asır Avrupa ve Biz (Altıncı Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.

Safa, P. (2022a). Türk İnkılabına Bakışlar. (On Beşinci Baskı), İstanbul: Ötüken Yayınları.

Safa, P. (2022b). Bir Tereddüdün Romanı. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Slattery, Martin (2008). Sosyolojide Temel Fikirler. (Yayına Haz., Ü.Tatlıcan-G.Demiriz). Bursa: Sentez Yayıncılık.

Swingewood, A. (2009). Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Şaylan, G. (2006). Postmodernizm. Ankara: İmge Kitabevi.

Tarancı, C. S. (1940). Peyami Safa Hayatı ve Eserleri. (Birinci Baskı), İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi.

Tekin, M. (2014). Peyami Safa Romancı Yönüyle (İkinci Baskı), İstanbul: Ötüken Yayınları.

Timurtaş, F., K. ve Göze, E. (1976). Peyami Safa'dan Seçmeler. (İkinci Baskı), İstanbul: Yağmur Yayınları.

Topçu, N. (1947). Ahlak Nizamı, *Hareket*, 2(1): 1-4.

Topçu, N. (1978). “Şahsiyet”, *Milliyetçiliğimizin Esasları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Topçu, N. (2017a). “Yine İnkılâp”, *Kültür ve Medeniyet*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Topçu, N. (2017b). “Kültür ve Teknik”, *Kültür ve Medeniyet*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Topçu, N. (2017c). “Beklenen Nizam”, *Kültür ve Medeniyet*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Turğut, S. (2012). Cumhuriyet Dönemi Türk Modernleşmesi bağlamında milli eğitim ideolojisi ve öğretmen. İzmir: Ege Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Turhan, M. (2021). Kültür Değişimleri. Ankara: Altınordu Yayınları.

Turner, J. H., Beeghley, L. & Powers, C. H. (2010). Sosyolojik Teorinin Oluşumu. (Çev. Ü. Tatlıcan). Bursa: Sentez Yayıncılık.

Yaşar, G. (2011). Ortaçağdan Günümüze “Modernite”: Doğuşu ve Doğası. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(7), 10-26.

Yetişgin, M. (2014). Modern Avrupa Tarihi. (Birinci Baskı). Ankara: Nobel Yayımcılık.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zürcher, E., j. Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, çev. Yasemin Saner, 28. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013 s. 46.

